

Національний університет
«Києво-Могилянська академія»

Наталя Кобченко

**Граматична природа
й сфери функціонування
підрядного синтаксичного зв'язку
у формі вільного поєднання**

Київ – 2016

К 557

Національний університет
«Киево-Могилянська академія»

Наталя Кобченко

ГРАМАТИЧНА ПРИРОДА
Й СФЕРИ ФУНКЦІОНУВАННЯ
ПІДРЯДНОГО СИНТАКСИЧНОГО ЗВ'ЯЗКУ
У ФОРМІ ВІЛЬНОГО ПОЄДНАННЯ

6112 40

У монографії висвітлено специфіку однієї з форм підрядного синтаксичного зв'язку – вільного поєднання, аргументовано переваги цього терміна щодо традиційного «прилягання». До кваліфікації типів синтаксичного зв'язку та їхніх форм застосовано семантико-синтаксичний підхід, із позицій якого переглянуто традиційне розуміння поняття «прилягання» (за обраною термінологією – «вільне поєднання»), відкориговано його межі та визначено його статус у системі синтаксичних зв'язків сучасної української мови, обґрунтовано критерії диференціації слабого керування та вільного поєднання у відмінковому вияві. Уперше з позицій семантико-синтаксичного підходу описано формально-структурні моделі конструкцій, між компонентами яких підрядний зв'язок реалізовується у формі вільного поєднання, а також простежено тип семантико-синтаксичних відношень, що встановлюються в цих конструкціях. Особливу увагу зосереджено на аналізові вільного поєднання у відмінковому вияві, з'ясовано потенціал кожного відмінка вільно поєднуватися з синтаксичною домінантою та схарактеризовано умови, за яких це відбувається. Окреслено ядерну, напів'ядерну, напівпериферійну й периферійну зони функціонування вільного поєднання.

Для фахівців із функційного синтаксису, викладачів, аспірантів, магістрантів та студентів філологічних факультетів.

Науковий редактор –

В. М. Ожоган, доктор філологічних наук, професор
(Національний університет «Киево-Могилянська академія»)

Рецензенти:

М. П. Баган, доктор філологічних наук, професор
(Київський національний лінгвістичний університет);

О. І. Леута, доктор філологічних наук, професор
(Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова)

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Національного університету
«Киево-Могилянська академія»
(протокол № 34 від 10 грудня 2015 р.)*

Список умовних позначень	4
Передмова	5
Розділ 1. ГРАМАТИЧНА ПРИРОДА ВІЛЬНОГО ПОЄДНАННЯ ТА ЙОГО СТАТУС У СИСТЕМІ СИНТАКСИЧНИХ ЗВ'ЯЗКІВ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ	11
1.1. Принципи оформлення підрядного синтаксичного зв'язку	11
1.2. Вільне поєднання як одна з форм підрядного синтаксичного зв'язку	19
1.3. Вільне поєднання на тлі синтаксичної деривації	49
Розділ 2. ЯДЕРНА ЗОНА ФУНКЦІОНУВАННЯ ВІЛЬНОГО ПОЄДНАННЯ	55
2.1. Вільне поєднання прислівників	55
2.2. Вільне поєднання інфінітивів	63
2.3. Вільне поєднання невідмінюваних прикметників	74
Розділ 3. НАПІВ'ЯДЕРНА ЗОНА ФУНКЦІОНУВАННЯ ВІЛЬНОГО ПОЄДНАННЯ	77
3.1. Вільне поєднання цілісних словосполучень	77
3.2. Вільне поєднання генітива	84
3.3. Вільне поєднання інструментала	98
Розділ 4. НАПІВПЕРИФЕРІЙНА ЗОНА ФУНКЦІОНУВАННЯ ВІЛЬНОГО ПОЄДНАННЯ	113
4.1. Вільне поєднання локатива	113
4.2. Вільне поєднання акузатива	124
Розділ 5. ПЕРИФЕРІЙНА ЗОНА ФУНКЦІОНУВАННЯ ВІЛЬНОГО ПОЄДНАННЯ	137
5.1. Вільне поєднання датива	137
5.2. Вільне поєднання номінатива	144
Висновки	152
Список використаної літератури	157
Список використаних джерел	175
Додатки	181
Summary	191

Список умовних позначень

Adj	прикметник
Adv	прислівник
Adv part	діеприслівник
Praedicat	слово категорії стану
Conjunct	сполучник
Inf	інфінітив
Part	діеприкметник
Praep	прийменник
S	іменник
S _{1, 2 ... 6; 1-7}	відмінок іменника
V _f	дієслово дієвідмінюване
V	дієслово, дієслівна форма
Adj _{constant}	невідмінюваний прикметник
Adj _{superlat}	суперлатив від прикметника
Adv _{comparat}	компаратив від прислівника
Adv _{superlat}	суперлатив від прислівника

✂ ПЕРЕДМОВА |

Одним із найголовніших завдань синтаксису є вивчення синтаксичних зв'язків. Але попри тривалу історію їхнього дослідження не всі форми підрядного синтаксичного зв'язку адекватно витлумачено й ґрунтовно описано. Зокрема, в україністиці й досі панує занадто звужене розуміння вільного поєднання (за традиційною термінологією – прилягання), практично ігнорують такий його різновид, як вільне поєднання у відмінковому вияві (відмінкове прилягання). Обрана граматичною традицією орієнтація на морфологійні показники не завжди спрацьовує, залишаючи певні питання відкритими. Уведене А. Теньєром у лінгвістику поняття валентності вивело визначення синтаксичного зв'язку з морфологічного рівня на синтаксичний, однак не позначилось на осмисленні природи цього явища, а тому є потреба переглянути підходи до кваліфікації синтаксичного зв'язку. Напрацювання вчених минулого століття (В. А. Белошапкової, В. В. Виноградова, Г. О. Золотової, Є. В. Кротеви́ча, Н. М. Лаврентьевої, В. П. Малащенко, О. М. Пешковського, О. Б. Сиротиніної, О. С. Скобликової, Л. Д. Чеснокової, М. А. Шапіро, Н. Ю. Шведової та ін.) і сучасні студії науковців (І. Р. Вихованця, К. Г. Городенської, А. П. Загнітка, Н. А. Іваницької, В. І. Кононенка, В. В. Лушай, М. В. Мірченка, І. І. Слинька та ін.) створили платформу для оформлення викінченої й вичерпної теорії синтаксичних зв'язків. Однак деякі нерозв'язані проблеми досі унеможлилювали виконання цього завдання.

Одним із найсуперечливіших і найдискусійніших питань українського мовознавства і досі є кваліфікація вільного поєднання як форми підрядного синтаксичного зв'язку. У класичній лінгвістиці утвердилось занадто широке витлумачення керування (зв'язок будь-якої синтаксичної домінанти з залежним компонентом, вираженим непрямым відмінком) та формальне розуміння вільного поєднання (зв'язок синтаксичної домінанти з поширювачем, що належить до класів незмінних слів). У дослідженнях останніх років спостерігаємо фрагментарні спроби глибше зануритися в це питання, щоправда,

вчені, обмежуючись визнанням факту існування вільного поєднання у відмінковому вияві, не описують особливостей і сфер його реалізації, а лише фіксують найтиповіші випадки (див. праці І. Р. Вихованця [44; 45], І. І. Слинська [192], В. В. Луцкай [126], А. П. Загнітка [76; 79], М. В. Мірченка [146] та ін.).

Ще одним недоліком канонізованих підходів до студіювання синтаксичних зв'язків є вивчення й опис підрядного зв'язку на рівні словосполучення, проте один з його виявів, а саме – підрядний детермінантний зв'язок, функціонує лише в структурі речення.

Сучасний етап розвитку науки позначений переосмисленням багатьох мовознавчих проблем. Останнім часом домінує запропонований І. Р. Вихованцем синтаксичний принцип кваліфікації й диференціації форм підрядного синтаксичного зв'язку, згідно з яким передумовою встановлення тієї чи тієї форми підрядного зв'язку є не морфологічне вираження залежного компонента, а його синтаксична позиція щодо головного. Саме цей принцип є методологічним підґрунтям пропонованої праці. Спостереження й аналіз реалізації вільного поєднання проведено на рівні речення шляхом виокремлення в його структурі компонентів, один з яких підпорядковується іншому цією формою підрядного зв'язку, що дає змогу охопити всі сфери її поширення. У фокусі розгляду – комплексний аналіз семантико-синтаксичної структури речення (яку розуміємо як поєднання компонентів на ґрунті їхньої валентної й невалентної сполучуваності та семантико-синтаксичних відношень) і формально-синтаксичної (що є поєднанням компонентів завдяки синтаксичним зв'язкам між ними). На формально-синтаксичному рівні форма синтаксичного зв'язку компонента з іншим залежить від його валентної / невалентної позиції на рівні семантико-синтаксичному.

У монографії вперше до кваліфікації форм підрядного синтаксичного зв'язку послідовно застосовано семантико-синтаксичний підхід, який полягає в орієнтації не на морфологічне вираження залежного компонента, а на його синтаксичну позицію (валентно зумовлену / валентно не зумовлену) щодо опорного, і згідно з цим принципом запропоновано критерії диференціації таких важкорозрізнявальних форм підрядного прислівного синтаксичного зв'язку, як слабке керування й вільне поєднання у відмінковому вияві. На ґрунті дослідження широкого фактичного матеріалу відкориговано межі поширення власне-вільного поєднання та окреслено сферу функціонування вільного поєднання у відмінковому вияві, виокремлено його

ядерну й неядерні зони. До ядерної зони функціонування вільного поєднання зараховано побудови, залежний компонент яких, уживаючись у своєму категорійному значенні, підпорядковується цієї формою підрядного зв'язку будь-якій синтаксичній домінанті. Це конструкції з поширювачем, що належить до класів незмінних слів. Відповідно в неядерних зонах перебувають конструкції, де поширювач, вільно поєднуючись із синтаксичною домінантою, виходить за межі свого категорійного функціонування, транспонується до ад'єктивної чи адвербіальної сфери. Ієрархійне розташування відмінків у напів'ядерній, напівпериферійній та периферійній зонах зумовлене ступенем їхньої транспозиції до названих сфер.

У праці уточнено термінологійний апарат теорії синтаксичних зв'язків, переглянуто доцільність використання терміна «прилягання». Така потреба зумовлена тим, що деякі науковці оперують ним не лише для позначення однієї з форм підрядного синтаксичного зв'язку. Зокрема, І. І. Мещанінов уживає його у двох значеннях: у вузькому, або традиційному, визначаючи зв'язок слів, що «не мають синтаксично зумовленого морфологічного оформлення й пов'язані між собою за семантичним їхнім значенням» [143, с. 74], та широкому, маючи на увазі будь-яке контактне розташування слів у реченні. Інакше кажучи, на думку мовознавця, прилягання супроводжує і керування, і узгодження [143, с. 73]. Аналогічно Т. П. Ломтев послуговується терміном «прилягати» для позначення зв'язку будь-якої залежної словоформи, тобто використовує його як синонім до «приєднуватися» [124, с. 78]. З огляду на це вважаємо умотивованою позицію І. Р. Вихованця щодо запровадження номінації «вільне поєднання» на противагу традиційному термінові «прилягання» [50]. Дефініція «вільне поєднання» точніше відбиває природу цієї форми підрядного синтаксичного зв'язку – відсутність валентної зумовленості залежного компонента, його необов'язковості і, здебільшого, непередбачуваність. Термін «прилягання», утворений від дієслова «прилягати» (притулятися до кого-, чого-небудь; приставати до чого-небудь [32, с. 937]), передбачає потребу поширювача сполучитися з якою-небудь синтаксичною домінантою, а підґрунтям терміна «вільне поєднання» є вказівка на те, що у компонентів немає передумов для сполучення. Отже, натомість традиційного терміна «прилягання» послуговуємось терміном «вільне поєднання», відповідно на позначення явищ відмінкового прилягання оперуємо дефініцією «вільне поєднання у відмінковому вияві».

Також варто зазначити про відсутність у традиційній граматиці єдиного підходу до вибору терміна на позначення понять «узгодження», «керування», «прилягання». Одні мовознавці називають їх типами синтаксичного зв'язку [142; 232; 95; 127; 72; 82; 228; 239], інші – видами [171; 61; 29; 215; 57; 9; 111; 128], ще інші – способами зв'язку слів [216; 226], трапляються навіть поодинокі дефініції: синтаксичні прийоми для оформлення членів речення [143], рубрики підрядного зв'язку [163, с. 60], способи реалізації підрядного зв'язку [175]. Ці різноманітні тлумачення насамперед свідчать про неусвідомлення всіх синтаксичних зв'язків як системи.

У загальнофілософському розумінні система – це сукупність визначених елементів, які перебувають у взаємодії [219, с. 583]. Слово «тип» тлумачать як «зразок, модель, форма, яким відповідає певна група предметів, понять, явищ» [32, с. 1246]. Якщо всі елементи сукупності синтаксичних зв'язків вважати типами, то, з одного боку, знівелюється одна з умов існування системи – ієрархійні відношення між складниками, бо в такому разі ці відношення будуть лінійними, а з іншого – буде спотворено дійсні відношення між різними синтаксичними зв'язками, оскільки, якщо узгодження, керування, вільне поєднання – це типи синтаксичного зв'язку, вони мають бути поставлені в один ряд із підрядним синтаксичним зв'язком і предикативним синтаксичним зв'язком (адже останні також типи). Проте це неможливо, позаяк узгодження, керування й вільне поєднання, власне, є підтипами підрядного зв'язку, і тим паче неприпустимо їх ставити на один рівень із предикативним зв'язком.

Позначення «вид» також не є вдалим. Адже з тлумачення цього поняття – «підрозділ, що об'єднує ряд предметів, явищ за спільними ознаками і входить до складу загального вищого розділу – роду» [32, с. 92] – випливає, що, називаючи узгодження, керування, вільне поєднання видами, підрядний зв'язок треба кваліфікувати як рід синтаксичного зв'язку. Між тим, у лінгвістиці усталеною номінацією цього явища є «тип синтаксичного зв'язку», і змінювати її дефініцією рід не бачимо підстав.

Спільною семою всіх значень слова «спосіб» є участь у процесі здійснення чогось, прийом для досягнення чогось [див. 32, с. 1179], але узгодження, керування й вільне поєднання не є знаряддями процесу поєднання компонентів, а встановлюються в результаті цього поєднання, тож називати їх способами поєднання слів дещо необгрунтовано.

Отже, маркування розглядуваних понять певною мірою становить термінологічну проблему, для розв'язання якої спочатку треба усвідомити характерні особливості підрядного синтаксичного зв'язку. Однією з перших спроб з'ясувати специфіку підрядного зв'язку є виокремлення й обґрунтування В. А. Белошапковою його трьох диференційних ознак [17, с. 26–32], які пізніше уточнив і доповнив І. Р. Вихованець [45, с. 27–30], сформулювавши їх так: 1) односпрямованість, однобічна залежність; 2) прислівний / детермінантний / опосередкований характер підрядного зв'язку; 3) передбачуваність / непередбачуваність зв'язку; 4) облігаторність / факультативність зв'язку; 5) сила зв'язку; 6) закритість підрядного зв'язку; 7) існування форм підрядного зв'язку. Формами підрядного зв'язку, за І. Р. Вихованцем, є узгодження, керування і вільне поєднання. Однак, поділяючи думку й тих дослідників, які виокремлюють ще одну форму підрядного зв'язку – кореляцію [109, с. 9; 79, с. 25–26 й ін.], розрізняємо чотири форми підрядного зв'язку – узгодження, кореляція, керування й вільне поєднання.

Очевидно, що всі вищезазначені диференційні ознаки підрядного синтаксичного зв'язку можна розподілити на сталі та змінні. Сталі ознаки – односпрямованість і закритість – це такі ознаки, які за будь-яких умов і в будь-яких синтаксичних побудовах супроводжують підрядний зв'язок, а змінні – прислівний / детермінантний / опосередкований характер, передбачуваність / непередбачуваність, облігаторність / факультативність, сила зв'язку – залежать від лексико-граматичної природи синтаксичної домінанти й залежного компонента та супроводжують підрядний зв'язок в одному зі своїх виявів. Наприклад, у конструкціях *вчора бігав я, садив вишеньки, малі вишеньки, пустуни-джмелі*, виокремлених із речення *Наче вчора бігав я до школи і садив ті вишеньки малі, А тепер гудуть над ними бджоли і поважні пустуни-джмелі* (Василь Симоненко), між компонентами *я бігав і вчора, садив і вишеньки, вишеньки й малі, пустуни й джмелі* встановлюється підрядний синтаксичний зв'язок, у всіх чотирьох випадках він односпрямований та закритий, а інші ознаки варіюються: у першій конструкції підрядний зв'язок має детермінантний характер, є непередбачуваним, факультативним та слабким; у другій – прислівний характер, передбачуваний, облігаторний, сила зв'язку максимальна; у третій – прислівний характер, передбачуваний, факультативний, слабкий; у четвертій – прислівний

характер, непередбачуваний, факультативний і слабкий. І саме від цих – змінних – ознак залежить спосіб вияву, організації підрядного зв'язку, те, як він о ф о р м и т ь с я – чи як вільне поєднання, чи як керування, чи як узгодження, чи як кореляція, тобто якої форми набуде та сама сутність. З огляду на це на позначення понять керування, вільне поєднання, узгодження й кореляції вважаємо за доцільне послуговуватися терміном «форма підрядного зв'язку».

Особливо виправданим цей термін стає в контексті сучасної тенденції вивчення граматичного ладу мови через систему граматичних категорій. Як зазначає М. В. Мірченко, «узагальнені змістові класи», тобто категорії, «мають концентроване вираження спеціалізованими формами» [146, с. 6]. Оскільки вчений з-поміж інших виокремлює синтаксичну категорію підрядності, то, очевидно, вона має реалізовувати своє значення через відповідні форми, якими для цієї категорії, власне, і є узгодження, кореляція, керування й вільне поєднання.

Автор висловлює щире подяку відповідальному редакторові – доктору філологічних наук, професорові Національного університету «Києво-Могилянська академія» Василю Михайловичу Ожоганові, рецензентам – докторові філологічних наук, професору Мирославі Петрівні Баган (Київський національний лінгвістичний університет) та докторові філологічних наук, професору Олександрові Івановичу Леуті (Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова) – за слушні поради та рекомендації.

ГРАМАТИЧНА ПРИРОДА ВІЛЬНОГО ПОЄДНАННЯ ТА ЙОГО СТАТУС У СИСТЕМІ СИНТАКСИЧНИХ ЗВ'ЯЗКІВ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

1.1. Принципи оформлення підрядного синтаксичного зв'язку

Більшість дослідників, окреслюючи предмет синтаксису, чільне місце надає синтаксичному зв'язкові [117, с. 4; 90, с. 3; 203, с. 8–9; 82, с. 30; 17, с. 5; 12, с. 5; 121, с. 3; 188, с. 5; 188, с. 15–16; 45, с. 6; 240, с. 8], адже головною ознакою синтаксичних побудов і є синтаксичні зв'язки й відношення між компонентами, що формують ці побудови. Здатність слова приєднувати до себе інші слова й самому приєднуватись є чи не найважливішою властивістю, тому що слугує передумовою формування речення, його поширення й ускладнення і, нарешті, створення зв'язного тексту. Щодо цього А. Теньєр слушно зазначав: «Побудувати речення – означає вдихнути життя в аморфну масу слів, встановити між ними сукупність синтаксичних зв'язків. І навпаки, зрозуміти речення – означає з'ясувати для себе сукупність зв'язків, які об'єднують слова, що входять до цього речення» [206, с. 23].

Синтаксичні зв'язки є тими явищами, які розглядають учені всіх шкіл і напрямів, оскільки без усвідомлення їхньої сутності не можливий опис центральних синтаксичних одиниць – словосполучення й речення, що формуються завдяки здатності слів і слівформ поєднуватися з іншими словами й словформами, вступати в ті чи ті синтаксичні зв'язки.

Неабияка роль у формуванні й поширенні простого речення належить саме підрядному синтаксичному зв'язку, тому постійні намагання науковців дати викінчену й адекватну характеристику його природи є не лише виправданими, а й необхідними. В україністиці,

витаумачуючи підрядний зв'язок, наголошують на властивості підпорядкованого компонента посісти залежну позицію [110, с. 11; 142, с. 9] і дають йому визначення, подібне до такого: «Підрядний зв'язок – синтаксичний зв'язок, який вказує на граматичне підпорядкування одного компонента іншому в реченні чи словосполученні» [215, с. 452]. В академічній граматиці російської мови підрядний прислівний зв'язок кваліфікують як зв'язок, що зумовлюється «властивостями головного слова й здійснюється незалежно від синтаксичного місця (позиції) цього слова в реченні» [181, с. 14]. Підґрунтям цієї дефініції є «самодостатність» повнозначного слова, тобто його спроможність на підставі правил, що діють у мові, вибрати для себе в ролі поширювача форму іншого слова й посісти місце головного компонента в утвореній у такий спосіб сполучі.

Як бачимо, незалежно від того, що є підґрунтям різних дефініцій підрядного синтаксичного зв'язку (можливість синтаксичної домінанти підпорядкувати собі певний поширювач чи, навпаки, здатність поширювача посісти залежну позицію), усі вони відбивають його визначальну ознаку – однобічну спрямованість, що полягає в нерівноправності поєднаних ним компонентів. Ця нерівноправність поєднаних одиниць зумовлена комплексом їхніх лексико-граматичних властивостей, до якого лінгвісти зараховують такі чинники (див. праці В. В. Виноградова, І. Р. Вихованця, Г. О. Золотової, Н. А. Іваницької, М. В. Мірченка, А. Д. Чеснокової, Н. Ю. Шведової та ін.).

1. **Морфологійний чинник** полягає в тому, що сполучуваність слова продиктована його морфологійним класом. Наприклад, споріднені слова, які, проте, належать до різних частин мови, виражаючи ті самі відношення, мають різну сполучуваність, пор.: *любити солодке* – *любов до солодкого*, *прибирати кімнату* – *прибирання кімнати*. Усі прикметники й прислівники вищого ступеня порівняння, попри їхню лексичну розмаїтість, вимагають родового відмінка з прийменником *від*, знахідного з прийменником *за* або порівняльного звороту зі сполучником *ніж*: *син вищий від батька* (за *батька*, *ніж батько*), *сьогоднішній день тепліший від учорашнього* (за *вчорашній*, *ніж учорашній*).

Варто зауважити, що деякі дослідники визначальним вважають не морфологійний, а лексичний чинник, мотивуючи це тим, що для багатьох лексичних значень слів чітко визначені форми поширювачів цих слів [226, с. 50]. Але реальні факти свідчать про те, що встановлення тієї чи тієї форми підрядного зв'язку насамперед залежить від граматичних властивостей поєднаних компонентів. Наприклад,

у двох словосполученнях з однаковим лексичним значенням, але різним граматичним наповненням підрядний зв'язок реалізовується в різних формах, пор.: *вивернута сукня* і *сукня навиворіт*. У першій конструкції *вивернута сукня* залежний компонент – ад'єктив – характеризується синтаксично залежними граматичними категоріями роду, числа й відмінка, уподібнюється ними до відповідних категорій опорного субстантива, і тому між членами цієї конструкції підрядний зв'язок встановлюється у формі узгодження. У другому ж утворенні *сукня навиворіт* поширювач не має граматичних категорій, якими може уподібнитись до граматичних категорій синтаксичної домінанти, а тому в цьому разі підрядний синтаксичний зв'язок реалізовується у формі вільного поєднання.

Отже, визначальним фактором у встановленні тієї чи тієї форми підрядного зв'язку між компонентами є не семантика, а граматичні характеристики цих компонентів, хоча цей висновок не передбачає нівелювання лексичного чинника. Доречною у цьому контексті є заувага М. В. Мірченка: «Підрядне поєднання компонентів може бути зумовлене лише граматично, але фактично не поза впливом семантики» [146, с. 202] (курсив наш. – Н. К.).

2. Лексичний чинник, дія якого зумовлена тим, що сполучуваність слова мотивована його семантикою. Як слушно зазначає Г. О. Золотова, «що слово повніше семантично, то самостійніше воно у своїх синтаксичних зв'язках, що слабше семантично, то воно синтаксичніше» [82, с. 46]. У зв'язку з цим дослідниця обґрунтувала три синтаксичні типи слів: 1) слова абсолютного значення, або закритої семантики, – слова з самодостатнім змістом; 2) слова відкритої семантики, що вимагають доповнення певною формою; 3) слова відкритої семантики, які вимагають доповнення однією з низки можливих форм, що виражають певний зміст [82, с. 48]. Н. Ю. Шведова розподілила всі слова на дві групи – з абсолютною семантикою (слова достатні для називання певних явищ, процесів, ознак, дій тощо) та інформативно недостатні (повнозначні слова, що, вживаючись ізольовано, не здатні виражати поняття й обов'язково вимагають залежної форми) [181, с. 16–19]. Розвинула цю теорію на матеріалі української мови Н. А. Іваницька, яка, керуючись опозицією «абсолютивність / релятивність семантики» повнозначних слів, що ґрунтується на інформативній достатності/ недостатності, класифікувала повнозначні слова на чотири групи: 1) слова абсолютного (автосемантичного) значення, чи закритої семантики, із самодостатнім змістом

(двері, жовтий, усміхатися тощо), які не потребують компенсації їхнього змісту іншими словами, а тому й їхній зв'язок з іншими лексемами ослаблений; 2) слова релятивної семантики (синсемантичні) з семантичною й граматичною заданістю заповнення позиції після них відповідними граматичними формами (*міркувати про що-небудь, чекати на когось, надокучати кому-небудь* тощо), через що вони характеризуються сильними прислівними зв'язками із залежними від них словами; 3) слова релятивного значення, чи відкритої семантики, з семантичною заданістю заповнення відкритої позиції (*перебувати де? – в будинку, на березі, у відрядженні, за містом, поряд* тощо), які прогнозують заповнення відкритих позицій при них не конкретною морфологічною формою, а низкою форм із відповідним категорійним значенням; 4) слова відносно релятивної семантики – слова, які залежно від контексту мають ознаки то абсолютивної (*Перед сном Софійка завжди читає*), то релятивної семантики (*Саме зараз він читає свіжий номер газети*) [88].

Завдяки лексичному факторові синтаксична сполучуваність може диференціювати різні значення слова, пор.: *триматися за руку; триматися на підставці; триматися своєї позиції; Сонячна погода тримається*. Також лексичний чинник зумовлює однакову сполучуваність різнокореневих, але близьких за семантикою слів (*мета вчитися, бажання вчитися, хотіти вчитися, намагатися вчитися*) і спільнокореневих, але граматично відмінних слів (*лютувати на працівника, лютий на працівника, лють на працівника*).

Деякі мовознавці виокремлюють ще й морфемний, або словотвірний, чинник [181, с. 14–16; 192, с. 21], тобто такий, що відбиває залежність сполучуваності слова від його морфемного складу. Насамперед ідеться про вплив на синтаксичну сполучуваність дієслів префіксів і постфіксів, які змінюють характер керування цих дієслів, пор.: *працювати з джерелами – опрацювати джерела, лити воду – доливати води, сипати цукор – посипати цукром, копати рів – обкопати двір ровом, вітати приятеля – вітатися з приятелем, ображати знайомого – ображатися на знайомого* тощо [56, с. 40–41]. Однак дієслово вимагає після себе того чи того прийменника не через те, що в його будові є певний префікс чи постфікс, а через лексичне значення, якого воно набуває після приєднання певної морфеми [226, с. 50], тому не достатньо підстав виокремлювати словотвірний фактор як такий, що є передумовою здатності слова вступати в підрядний зв'язок.

3. Лексико-граматичний чинник, який виявляється у впливі на сполучуваність слова його граматичних категорій. В окремих випадках сполучуваність дієслів потрапляє в залежність від категорії виду: наприклад, прийменниково-іменникова сполука *за годину* поєднується з дієсловами доконаного виду (*вивчити вірш за годину*), а прийменниково-іменникова сполука *протягом години* пов'язується з дієсловами недоконаного виду (*вчити вірш протягом години*). Деякі дієслова з семантикою локативного стану у формі недоконаного виду вимагають приєднання відмінкових форм просторового значення, що відповідають на питання *де?*, напр.: *стояти на березі, сидіти за партою, лежати під деревом*, а у формі доконаного – відмінкових форм просторового значення, які відповідають на питання *куди?*, напр.: *стати на берег, сісти за парту, лягти під грушу*.

4. Синтаксичний (структурний) чинник визначає структурно-зумовлену сполучуваність слова, тобто таку сполучуваність, що виявляється лише за певних синтаксичних умов, у певній синтаксичній позиції. Наприклад, іменник *необачність*, прикметник *можливий* тощо не можуть поширюватись інфінітивом, але за умови входження їх до складу дієслівних сполук інфінітивів при них є необхідним: *мати необачність спізнитися, вважати можливим відповісти*.

Однак не завжди на сполучуваність слова, а отже й на формування підрядного зв'язку цього слова з іншими, впливає увесь комплекс його лексико-граматичних характеристик, часто досить лише однієї з них – частиномовної належності. На підставі цього у традиційній лінгвістиці утвердилася теза про визначальність морфологічного чинника в реалізації синтаксичного зв'язку.

На сучасному етапі дослідження закономірностей поєднання слів усе більше мовознавців схиляється до розгляду цього питання у світлі теорії валентності. Найбільш поширеним є розуміння валентності як синтаксичної потенції, що «міститься в лексичному значенні слова, тобто здатність приєднати до себе інше категорійно цілком визначене повнозначне слово» [91, с. 20]. Таке поняття валентності унеможливорює зведення явища поєднання слів лише до їхньої спроможності вступати в синтаксичні відношення, адже насправді вказівка на необхідність поширення деякого компонента іншими одиницями певних типів закладена в його семантиці. Цей факт спонукав учених розглядати валентність у двох площинах – власне-семантичній і формально-синтаксичній [201, с. 155–156; 91, с. 20–31; 42, с. 107–115; 121, с. 69; 77, с. 276–278]. Семантична валентність

полягає в здатності предикатних слів (що є єдиними носіями валентності) передбачати певну кількість контекстних партнерів із відповідними семантичними ознаками. Семантична валентність формує предикатну структуру речення: валентні гнізда предиката заповнюються відповідні компоненти, які належать до певних семантичних класів (суб'єкт дії, суб'єкт стану, об'єкт дії, знаряддя дії, адресат дії тощо), – аргументи, або актанти. Формально-синтаксична ж валентність ґрунтується на оформленні відкритих позицій відповідними компонентами, що представлені визначеними морфолого-синтаксичними засобами. У сучасній українській мові аргументами виступають здебільшого відмінкові форми іменника, які на формально-граматичному рівні виконують функції підмета або керованого другого-рядного члена речення.

Власне-семантична й формально-синтаксична валентність становлять різні рівні вияву одного явища, про що зазначає І. Р. Вихованець: «Семантична валентність виявляється на основі сумісності і сполучуваності сем (мінімальних семантичних одиниць, елементарних диференційних семантичних ознак), а формально-синтаксична передбачає оформлення конкретною мовою відкритих семантичних позицій у вигляді членів речення і відповідних морфологічних засобів» [40, с. 42].

Відомі спроби розширити поняття валентності шляхом охоплення й позамовної сфери. Зокрема, М. Д. Степанова поряд із семантичною й синтаксичною валентністю виокремлює ще й логічну, яка «є відбиттям відношень між позамовними явищами, оскільки одномісні предикати зазвичай віддзеркалюють властивості індивідуумів (одна відкрита позиція), багатомісні предикати – відношення між індивідуумами (дві чи більше відкритих позицій)» [201, с. 155]. Проте відсутність відповідного теоретичного підґрунтя в цій галузі спричинила до об'єднання логічної й семантичної валентності в логіко-семантичну валентність загалом. Аргументацію такого об'єднання лінгвіст вибудовує на тому, «що семантична валентність значною мірою розглядається з позиції логіки відношень, тобто логіки предикатів, логічні прийоми застосовуються для опису семантичних відношень» [201, с. 159].

Ю. С. Долгов наголошує на необхідності розрізнення валентності на рівні мови й на рівні мовлення [71, с. 45]. Валентність на рівні мови, на його думку, має **синтаксичний** (здатність компонента вступати у зв'язок з іншими компонентами, які належать до певних частин

мови, або бінарними конструкціями певної форми) та лексико-синтаксичний (властивість компонентів зі спільним розрядовим значенням у межах деякої частини мови поєднуватися зі словоформами певних семантичних груп або предикативними одиницями) вияви. Синтаксична валентність, як зазначає мовознавець, утворює схеми словосполучень і речень, лексико-синтаксична – моделі словосполучень і речень на підставі мовних схем. А реалізовує валентність конкретних словоформ або предикативних сполучень, ґрунтуючись на цих схемах і моделях, лексична валентність, що власне й належить рівню мовлення.

Відповідно до здатності слів відкривати семантичні позиції для заповнення певними актантами чи, навпаки, самим посідати такі позиції розрізняють активну й пасивну валентність [201, с. 170–171; 71, с. 44; 178, с. 45; 77, с. 277]. Активна валентність (доцентрова валентність, синтаксична проекція) передбачає здатність слова прогнозувати семантико-синтаксичні позиції для того, щоб їх посіли інші словоформи, а пасивна (відцентрова валентність, синтаксична орієнтація), своєю чергою, полягає в призначенні певної словесної форми заповнювати відповідні гнізда, відкриті активною валентністю опорного компонента. Отже, підґрунтям сполучуваності слів у різних синтаксичних побудовах є взаємодія активної валентності опорних компонентів та пасивної валентності залежних.

Генетично здатністю прогнозувати місця для заповнення їх відповідними актантами наділені дієслова, тобто вони є первинними носіями активної валентності. Прикметники набувають її під час виконання неспеціалізованих синтаксичних функцій – переміщуючись у предикативну або напівпредикативну позицію; іменники успадковують її від твірних дієслів і предикативних прикметників, а також, подібно до прикметників, переходячи до предикативної зони [91; 3; 42; 44; 77; 197, с. 67]. З огляду на сказане маємо визнати принципове значення того факту, що **активна валентність є не властивістю певного компонента, а властивістю синтаксичної позиції у структурі речення, а саме – позиції предиката на семантико-синтаксичному рівні та позиції присудка (чи головного члена односкладного речення) на формально-граматичному. Це дає підстави стверджувати, що валентні характеристики певної словоформи потрапляють у залежність від її функційної позиції в реченні. Тому не випадково І. П. Распопов підкреслював, що «сполучувальні властивості**

словесних форм потрібно розглядати, так би мовити, крізь призму їхніх функційно-синтаксичних позиційних властивостей» [178, с. 45].

Доречно було б наголосити на потребі розмежовувати поняття «сполучуваність» і «валентність», що не завжди послідовно витримано в наукових розвідках. Сполучуваність і валентність не тотожні, хоча реалізована валентність, власне, й є сполучуваністю. Але остання значно ширша й охоплює як валентні, так і невалентні зв'язки слова. Звідси випливає правомірність виокремлення валентної й невалентної сполучуваності і, відповідно, розрізнення керованих і некерованих залежних компонентів, бо ж валентна сполучуваність реалізовується завдяки здатності предикатних синтаксем поєднуватися з певною кількістю керованих ними актантів [21, с. 12; 44, с. 41]. Невалентна сполучуваність ґрунтується на зовнішніх потенціях предиката й непередбачених його валентністю, а отже, й некерованих ним компонентів. Невалентна сполучуваність притаманна будь-якому слову, натомість валентна сполучуваність характеризує лише ті лексеми, які завдяки своїм семантико-синтаксичним властивостям, і – насамперед – своїй позиції в структурі речення, здатні підпорядковувати собі інші слова, визначаючи їхні синтаксичні функції.

Саме це дало опертя А. Теньєрові розмежувати актанти і сирконстанти, не зараховуючи останніх до валентно зумовлених синтаксем [206]. Адже адвербіальні характеристики дієслівної дії не залежать від семантики конкретного предиката й можливі практично при будь-якому дієслові. Однак тут доцільно зазначити, що трапляються випадки, коли вказівка на місце чи час прогнозована валентністю предиката, пор.: *Вони провели там півтори години; Він прочекав на відповідь тиждень; Будинок розташований на березі річки* [91, с. 26; 74, с. 13]. У такому разі для синтаксем із семантикою місця й часу характерна валентна сполучуваність з предикатом, і тому на формально-граматичному рівні словоформи, що виконують роль цих синтаксем, є керованими.

Отже, досліджуючи підрядний синтаксичний зв'язок, ефективно враховувати сполучуваність поєднаних ним компонентів, активну валентність синтаксичної домінанти та пасивну валентність поширювача. Принципового значення набуває функційно-синтаксична позиція компонентів, від якої залежать їхні валентні характеристики, а отже, і форма підрядного синтаксичного зв'язку, що встановлюється між синтаксичною домінантою й залежним елементом.

1.2. Вільне поєднання як одна з форм підрядного синтаксичного зв'язку

1.2.1. Граматична сутність та визначальні ознаки вільного поєднання

Більшість граматик української літературної мови, зорієнтованих на формальні, морфологічні підходи до кваліфікації мовних явищ, не дають адекватного уявлення про всі синтаксичні зв'язки. Насамперед це стосується такої форми підрядного синтаксичного зв'язку, як вільне поєднання, встановлення якої вбачають лише в тих конструкціях, де залежний компонент виражений незмінною частиною мови. Л. А. Булаховський потрактовує вільне поєднання як такий тип синтаксичного зв'язку, «при якому пояснюючий член речення не має тих граматичних форм, через які (за їхньою допомогою) відбувається узгодження або керування (тобто форм роду, числа, відмінка, особи) і в'яжеться з пояснюваним словом тільки за своїм смислом або в супроводі тих або інших слабо виражених ознак саме певного типу можливих зв'язків» [27, с. 13–14]. Такий погляд панує практично в усіх українських студіях [113, с. 18; 203, с. 68–69; 204, с. 318, 321; 239, с. 106], а також у працях російських мовознавців [144; 175; 90; 190, с. 22–23; 188, с. 13 й ін.]. Окрім того, О. Б. Сиротиніна пропонує ще більше звузити сферу вільного поєднання, вважаючи суперечливим зарахування до неї зв'язку інфінітивів і дієприслівників з опорними словами, тому що традиційно інфінітив і дієприслівник кваліфікують як форми дієслова, а отже, вони є результатом морфологічної словозміни дієслова, членами його парадигми, «які можуть бути сприйняті як пристосування дієслова до передавання певних відношень, тобто як керовані форми (*час любити, почати говорити, йти посміхаючись*)» [188, с. 13].

Таке витлумачення вільного поєднання не останньою чергою зумовлене його природою, адже очевидним є факт, що ця форма підрядного зв'язку, на відміну від узгодження й керування, не має формальних показників [143; 232; 110; 44; 45; 146]. Проте орієнтація тільки на формальні маркери, за справедливим зауваженням І. Р. Вихованця, створює «непереборні перешкоди для адекватного розуміння синтаксичної структури мови» [37, с. 36]. Зокрема, йдеться про ігнорування вченими вільного поєднання у відмінковому вияві, яке традиційне мовознавство визначає як керування, щоправда, слабке.

Ідею звуженого розуміння керування висловлено ще в класичній лінгвістиці, насамперед у працях О. О. Потебні, який наголошував на необхідності розуміти під цією формою підрядного зв'язку «тільки такі випадки, коли відмінок додатка визначається формальним значенням доповнюваного (напр., знахідний відмінок прямого об'єкта при дійсному дієслові, відмінок з прийменником при префіксованому дієслові, як “надеяться на бога”). Якщо ж доповнюване саме собою не вказує на відмінок додатка, то про керування не може бути й мови» [172, с. 536]. В. В. Виноградов, покликаючись на дослідження О. О. Потебні, говорив про невинуватість об'єднання під категорією керування абсолютно всіх випадків уживання субстантивів у непрямих відмінках [61, с. 27]. Звертаючи увагу на доволі високу частотність перехідних випадків між слабким керуванням і вільним поєднанням, мовознавець наголошував на нечіткості, «розмитості» терміна слабе керування, на необхідності його уточнення, а також на потребі подальшого вивчення й диференціації явищ вільного поєднання [61, с. 33].

Першим кроком на цьому шляху були напрацювання Н. Ю. Шведової. Розвиваючи ідеї академіка В. В. Виноградова, вона звільняє сферу керування від такого зв'язку опорних компонентів із відмінковими формами залежних, який раніше невинуватано туди зараховували, напр.: *мовчати під час обіду, знижка для студентів, револьвер нової марки, побачення кожного дня, боротися мирними засобами, ваза зі скла, говорити від щирого серця, плакати з радощів* тощо, і доводить, що природа зв'язку в таких сполуках аналогічна до природи вільного поєднання [62, с. 511–516]. Намагаючись відійти від формального підходу у кваліфікації синтаксичних зв'язків, Н. Ю. Шведова за критерій встановлення тієї чи тієї форми підрядного синтаксичного зв'язку, окрім морфологічного вираження залежного компонента, бере ще й характер семантико-синтаксичних відношень, що виникають між ним і синтаксичною домінантою. У такий спосіб лінгвіст здійснює поділ вільного поєднання на власне-вільне поєднання («власне-прилягання») та вільне поєднання у відмінковому вияві («відмінкове прилягання») [181, с. 21].

Власне-вільне поєднання – форма підрядного зв'язку, за якої в ролі залежного компонента виступають незмінні слова. Н. Ю. Шведова зазначає, що між компонентами, поєднаними цією формою зв'язку, можуть виникати різні відношення: комплетивні (*умудритися впасти*), об'єктні (*вчитися співати*), адвербіальні (*поїхати*

поговорити), атрибутивні (*швидко читати, кава по-турецьки*), атрибутивно-комплетивні (*бути поблизу*) [181, с. 21].

Усе ж спираючись на засади семантико-синтаксичного підходу до потрактування синтаксичних зв'язків, вважаємо за доцільне обмежити беззастережне витлумачення зв'язку головного компонента з будь-яким інфінітивом як вільного поєднання. У наведеному вище прикладі *вчитися співати* інфінітив є функційним еквівалентом родового відмінка іменника, який зумовлений семантико-синтаксичною валентністю дієслова *вчитися* і посідає позицію об'єктної субстанційної синтаксеми – *вчитися співу*, тому формою зв'язку між компонентами конструкції *вчитися співати* є не вільне поєднання, а керування в неморфологізованому вияві. Адже, як слушно зауважує І. Р. Вихованець, якщо «синтаксична позиція якихось компонентів тотожна, то ця тотожність не зникає за різної морфологічної якості цих компонентів, тобто компонентів, якими керує те саме опорне слово» [44, с. 78]. Зважаючи на це, зазначимо, що за вільного поєднання реалізація об'єктних відношень не можлива, передумовою існування яких є тільки встановлення між компонентами підрядного зв'язку у формі керування.

Вільне поєднання у відмінковому вияві – форма підрядного зв'язку, яка виникає за приєднання до опорного компонента відмінкової форми субстантива з атрибутивною чи обставинною семантикою. За вільного поєднання у відмінковому вияві реалізуються атрибутивні відношення (*За кермом сидів маленький боєць у великих димчастих окулярах* (Олесь Гончар); *...Подаруй мене, Земле, Вітчизні і води подаруй із Дніпра* (Микола Вінграновський); *Кім спину вигнув у тигрясту смужку, помуркотів і знов заліз у стружку* (Ліна Костенко) та адвербіальні (*Із літньої кухні дим бухав хмарою* (Михайло Коцюбинський); *Поскрипують стільці в порожній залі, єдині глядачі цієї п'єси, і мудро так вглядаються крізь мене у порожнечу, видну тільки їм* (Василь Стус); *...і безтурботна молодь без акценту вже розмовляє мовою заброд* (Ліна Костенко)). За формальними ознаками вільне поєднання у відмінковому вияві поділяють на власне-відмінкове (– *Облиште мене, – майже вигукнула тремтячим голосом нещасна дівчина* (Тодось Осьмачка); *О, так, я знаю, нам не до лиця з мечем в руках і з блискавками гніву, Військовим кроком з поглядом ловця їти завзято крізь вогонь і зливу* (Олена Теліга); *Як невимовне віршами не скажеш, чи не німою зробиться душа?! (Ліна Костенко)) та прийменниково-відмінкове (*І замалий,**

і неширокий Цей світ без берега і меж... (Микола Вінграновський); І вся природа схожа на циганку – вродливу, темнооку, напівголу, в червоному намисті з горобини, з горіховими бубнами в руках... (Ліна Костенко); Я часто моделював свою пам'ять у вигляді альбому світлин, тому образ дівчини з фотокамерою відразу вступив у резонанс (Любко Дереш)).

Ще раз підкреслимо, що Н. Ю. Шведова до вільного поєднання у відмінковому вияві зарахувала явища, які до цього розуміли як слабке керування. Такої ж думки дотримується й І. Р. Вихованець, наводячи на доказ той факт, що відмінкові та применниково-відмінкові форми можуть виступати функційними заступниками прислівників, а тому й поєднуються з опорним дієсловом формою синтаксичного зв'язку вільним поєднанням, а не керуванням [37, с. 40], напр.: *Вже листопад підкрався з-за дубів і гай знімає золоту перуку (Ліна Костенко); – Бо ти такий вже, чоловіче, зроду, все б тільки очі витріщав на зроду, – сказала жінка з усміхом терпким (Ліна Костенко); Бо те авто, що виїхало з подвір'я Геневи на Володимирській вулиці, рухалось без жодного звуку (Тодось Осьмачка).*

Варто також сказати, що визнання такого підходу до кваліфікації форми підрядного синтаксичного зв'язку вільного поєднання залишається дискусійним. Деякі дослідники наполегливо продовжують спиратися в цьому питанні на формальні показники, наголошуючи, що в іншому разі ця форма підрядного зв'язку втрачає свою класифікаційну ознаку, а саме – приєднання до синтаксичної домінанти незмінних слів [190, с. 22; 216, с. 13; 171; 142, с. 28–29]. Проте занурення у природу синтаксичних зв'язків із позицій функційного синтаксису й погляд на проблему сполучуваності слів крізь призму теорії валентності умотивовують інший висновок щодо визначальної ознаки вільного поєднання, а саме: невалентний характер зв'язку синтаксичної домінанти й поширювача. Морфологічне вираження поєднаних компонентів є другорядним чинником і не впливає на форму реалізації підрядного зв'язку між ними.

Окрім цього, застосування семантико-синтаксичного підходу до кваліфікації й класифікації синтаксичних зв'язків дало змогу визначити низку ознак, притаманних вільному поєднанню як формі підрядного синтаксичного зв'язку:

1. Невалентний характер зв'язку. У побудовах із вільним поєднанням залежний компонент не посідає позиції, відкритої семантико-синтаксичною валентністю синтаксичної домінанти, а встанов-

лення підрядності між ними є наслідком процесів редукції, конденсації, трансформації тощо, напр.: *У полі кричить птах* (Юрій Яновський) ← *Птах кричить + Птах є у полі*; *Зорі злякано дивилися в очі близькому Дневі...* (Юрій Дараган) ← *Зорі дивилися в очі близькому Дневі + Цей погляд був зляканий; ...Увечері він не прийшов почувати* (Марія Матіос) ← *Увечері він не прийшов, щоб почувати; Об обрій погляд свій оббий – і видивив свою країну в тяжкій короні багряній* (Василь Стус) ← *Об обрій погляд свій оббий – і видивив свою країну + Країна у короні* (← *Країна вбрана у корону*); *Стилет і стилос – повелось іздавна. Ба й нині очі в Музи – крем'яні* (Ігор Римарук) ← *У Музи є очі* ← *Муза має очі* тощо.

2. Встановлення атрибутивних та різних адвербіальних семантико-синтаксичних відношень між синтаксичною домінантою й підпорядкованим елементом, напр.: *Дорогою з Полтави, звідки тільки-но проїхали мотоциклісти, рухалася величезна колона машин* (Григорій Тютюнник); *І свят-вечір у хаті, і з медом кутя* (Ліна Костенко); *Господи! Чого тільки не доводиться переживати через ту літературу?!* (Остап Вишня); *Мое лице стыдом горить, а на щиті моім – ганьба. Як кровію її не змить, вогнем не випекти до тла?* (Оксана Лягуринська); *З усіх коханок дайсь єдиній – вірі, що зраджує і любить навмання* (Василь Стус) і т. ін.

3. Морфологічна розмаїтість залежного компонента. Поширювач у конструкціях, де підрядний синтаксичний зв'язок репрезентований формою вільного поєднання, може мати практично будь-який морфологічний вияв. На цій підставі здійснено розмежування власне-вільного поєднання та вільного поєднання у відмінковому вияві [181, с. 21; 121; 45, с. 41; 192, с. 48–54; 79, с. 58–60; 146, с. 207–211]. Власне-вільне поєднання функціонує в побудовах, залежний компонент яких виражений незмінним словом, напр.: *Годинник став. Сіріють німо стіни* (Василь Симоненко); *І вийде місяць із щейсь хати за нами підглядати в голий сад* (Оксана Мардус), скам'янілою формою, напр.: *Життя прожити як належить – єдине, що від нас іще залежить* (Ліна Костенко); *...вийшло щось геть не те, чого праглося, а чого праглося – вона й сама до ладу не знала* (Оксана Забужко) або цілісним словосполученням, напр.: *А «богиня» вже лежала горілиць і дивилась широкими очима в фіолетову темряву купе* (Володимир Винниченко); *У кріслі, за столом сидів чоловік років п'ятдесяти з худорлявим продовгуватим обличчям* (Олександр Жовна). Вільне поєднання у відмінковому вияві поширюється на

утворення, залежний компонент яких виражений відмінковою формою. Показово, що в українській мові вільно поєднуватися з синтаксичною домінантою може практично будь-який відмінок, окрім кличного, єдиною умовою цього є його вживання у некатегорійному значенні (див. у додатках табл. 4 «Транспозиції відмінків за їхнього підпорядкування синтаксичній домінанті вільним поєднанням»), напр.: *...грала циганська музика в ресторані готелю «Брістоль»...* (Марія Матіос); *Стояв Пушкар, як сивий дуб озимий, Стояв Богун, як лицар із казок* (Ліна Костенко); *Не ворог я царю Латину* (Іван Котляревський); *Так довіку у темниці Довелось поету жити, За тюремний спів він мусив Головою наложити* (Леся Українка); *За вікнами день холоде, У вікнах – перші вогні...* (Олена Теліга); *І дужче в серці Гордієвім загоготала злоба на чорного чоловіка у високих чоботях* (Тодось Осьмачка) і под.

4. Семантичний чинник, який через відсутність морфологічних показників цієї форми підрядного синтаксичного зв'язку відіграє в її реалізації значну роль [45, с. 41]. Інакше кажучи, вільне поєднання – форма зв'язку більше семантична, ніж граматична, оскільки нерідко в реченнєвій побудові певний компонент можна вважати поширювачем декількох синтаксичних домінант, а який саме він підпорядковується, насправді залежить від семантичної сумісності компонентів. Наприклад, у реченні *Його постать навлежачки ледве окреслювалася серед камерних сутінок* (Тодось Осьмачка) граматична форма елемента *навлежачки* передбачає його залежність і від слова *постать*, і від слова *окреслювалася*, однак насправді синтаксичною домінантою цього поширювача є компонент *постать*, бо словосполучення *окреслювалася навлежачки* семантично не можливе.

5. Порядок слів. Значної ваги за встановлення підрядного зв'язку у формі вільного поєднання набуває порядок слів, зокрема, контактне розташування синтаксичної домінанти й залежного компонента [187, с. 150–151; 121, с. 108; 142, с. 29; 228, с. 75, 100], напр.: *Чому їх не розрізнено – от яке питання їй невиразно дошкуляло: якщо їх виставлено там на кару, то чому обох скарано однаково?* (Оксана Забужко). Однак важко погодитися з думкою, що порядок слів є «головною формальною ознакою» вільного поєднання [138, с. 61], адже для української мови, як і для решти слов'янських, не характерний фіксований порядок членів речення, відповідно ця ознака не завжди супроводжує вільне поєднання.

6. Вплив екстралінгвальних чинників. Природа вільного поєднання дещо пов'язана з екстралінгвальними факторами [121, с. 108], зокрема, йдеться про випадки, коли певний компонент має потенцію виступати поширювачем двох синтаксичних домінант, від вибору якої й залежить форма реалізації підрядного зв'язку. Наприклад, у реченні *Через рік приїхав професор із самого Львова* (Марія Матіос) компонент *із Львова* потенційно може підпорядковуватися двом синтаксичним домінантам: з одного боку, з огляду на те, що валентність локативних предикатів дії відкриває з-поміж інших позицію для динамічної локативної синтаксеми [44, с. 95], лексему *Львова* можна тлумачити як валентно зумовлену локативну синтаксему вихідного пункту руху при аналітичному локативному предикаті *приїхав із*, а на формально-граматичному рівні форму підрядного синтаксичного зв'язку між компонентами сполуки *приїхав із Львова* – як керування; з іншого боку, контактне розташування компонентів *професор* та *із Львова*, а також факультативний характер локативної синтаксеми у структурі речення дає підстави компонент *із Львова* вважати атрибутивною синтаксемою щодо компонента *професор* і форму підрядного зв'язку між ними кваліфікувати як вільне поєднання. Правильний вибір синтаксичної домінанти потрапляє в безпосередню залежність від врахування комунікативної мети адресанта – вказати на місто, з якого приїхав професор, чи наголосити на ознаці професора за місцем проживання.

7. Зональність реалізації вільного поєднання. Ядерну зону функціонування вільного поєднання утворюють конструкції, у яких залежний компонент підпорядковується цією формою підрядного зв'язку опорному, уживаючись у своєму категорійному значенні. Це прислівники, прислівникові сполуки, компаративи, суперлативи, інфінітиви та незмінні прикметники. Як неядерні зони кваліфікуємо конструкції з вільним поєднанням, у яких поширювач виходить за межі свого категорійного функціонування, транспонуючись до ад'єктивної чи адвербіальної сфери. Ієрархічне розташування відмінків у напів'ядерній, напівпериферійній та периферійній зонах зумовлено їхньою схильністю до транспозиції в названі сфери. Окремо варто пояснити зарахування побудов із поширювачем – цілісним словосполученням до напів'ядерної зони. Здавалося б, логічно залучити такі утворення до ядерної зони через їхню функційну подібність до класів незмінних слів. Проте цілісні словосполучення не є елементами, які існують у мові, вони виникають за певних контекстних умов,

як слушно помітила М. В. Балко, ці побудови визначені контекстуально [13, с. 18], адже поза певним контекстом або в інших контекстах через зміну своєї морфологічної форми вони перетворюються на синтаксично вільні утворення, пор.: *дівча краси недоторканої – милуватися красою недоторканою; хлопець з карими очима – зазирати у карі очі* тощо. Це спричинило сполучуваність цілісних словосполучень не з будь-якою синтаксичною домінантою, а тільки з чітко визначеною. До того ж не всі такі одиниці підпорядковуються синтаксичній домінанті вільним поєднанням.

Отже, вільне поєднання є однією з чотирьох форм підрядного прислівного синтаксичного зв'язку, яка реалізовується в конструкціях, де залежний компонент не зумовлений семантико-синтаксичною валентністю опорного й перебуває поза його валентною рамкою. Між компонентами таких конструкцій встановлюються атрибутивні або адвербіальні семантико-синтаксичні відношення. Морфологічні показники залежного компонента не є визначальними для реалізації вільного поєднання, через це значну роль подекуди відіграють семантика поєднуваних одиниць, їхнє розташування та екстралінгвальні чинники. Натомість морфологічне вираження поширювача є підґрунтям класифікації цієї форми підрядного зв'язку на власне-вільне поєднання та вільне поєднання у відмінковому вияві. Розмежування зон поширення вільного поєднання пов'язане з категорійним і некатегорійним функціонуванням залежного компонента у відповідних конструкціях.

1.2.2. Вільне поєднання як єдина форма реалізації підрядного детермінантного зв'язку

Детермінантний підрядний зв'язок можливий лише в реченневих побудовах: у простому з формально-граматичного погляду реченні він виникає між детермінантними членами речення і його предикативним ядром, у складнопідрядному – поєднує детермінантну підрядну частину з головною. Основоположницею вчення про детермінанти є Н. Ю. Шведова, яка довела, що це обставини й додатки, які поширюють речення загалом, а не якийсь окремий його член: *Недалеко од хати під грушею Мотря терла коноплі* (Іван Нечуй-Левицький); *Знов він вернувся до своїх покоїв у великій тривозі* (Іван Нечуй-Левицький); *Приїхав я тоді з сином у село* (Юрій Збанацький).

Наголошуючи на відсутності зв'язку детермінантних членів речення безпосередньо з дієсловом, Н. Ю. Шведова зазначає, що вони з усім реченням пов'язуються «вільним зв'язком прилягання» [233, с. 84]. Подібного погляду на форму зв'язку детермінантів із предикативною основою речення дотримуються І. Р. Вихованець і А. П. Загнітко, які наполягають на розрізненні прислівного й приреченнєвого прилягання [45, с. 41; 79, с. 23]. Натомість В. П. Малащенко вважає доцільнішим вживати термін «вільне приєднання» на позначення такої форми зв'язку, бо саме він «вказує на односторонню залежність, тяжіння словоформи до певного елемента тексту як до пояснюваного» і «цей термін, завдяки означенню “вільне”, вказує на те, що оформленість і вживання прийменникової конструкції не зумовлені властивостями доповнюваного, що значення цієї словоформи зазвичай не залежить від семантики оточення і що вона цілком вільно може переміщуватись в рамках того ж самого висловлювання» [131, с. 43–46]. Цю позицію обстоює й Н. М. Лаврентьева, яка наголошує на розрізненні відмінкового прилягання та вільного приєднання детермінантних членів речення, адже останнє «належить до розряду підрядних зв'язків, що реалізуються лише в конкретному висловлюванні» [121, с. 103]. Українська дослідниця Л. М. Руденко паралельно з цим терміном послуговується й іншим – «підрядно-вільний приєднувальний зв'язок» [179, с. 13]. Однак деякі науковці не визнають підрядної природи детермінантного зв'язку, вважаючи його якісно іншим явищем, і вводять на його позначення термін «сепаратизація» [142, с. 66–67]. Інші вчені також наполягають на особливій природі зв'язку детермінантів із предикативним центром речення порівняно з підрядним зв'язком і на цій підставі не визначають форми його реалізації [228, с. 124–131].

З огляду на те, що детермінантний зв'язок є одним із виявів підрядного синтаксичного зв'язку, поряд із прислівним та опосередкованим, немає підстав кваліфікувати форму його реалізації як специфічне явище. А всі ознаки підрядного детермінантного зв'язку – незумовленість залежного компонента валентністю синтаксичної домінанти, його вираження незмінним словом чи відмінком у некатегорійному значенні, відсутність морфологічних показників зв'язку, його синтаксична слабкість та встановлення внаслідок дериваційних перетворень – засвідчують, що він реалізовується у формі вільного поєднання.

1.2.3. Взаємодія категорії відмінка й категорії підрядності

Кваліфікація категорії відмінка була й залишається складною й невичерпною проблемою лінгвістики. Труднощі щодо її розв'язання зумовлені передовсім структурною неоднорівністю цієї категорії (незаперечним є її пов'язаність із морфологічним, синтаксичним, а також семантичним рівнями мови), а тому концепцію відмінка маємо в різних варіаціях, найбільш помітними з-поміж яких є морфологічна теорія Р. О. Якобсона, синтаксична Є. Куриловича та семантична Ч. Філамора.

Р. О. Якобсон наполягав на визначенні загальної семантики кожного відмінка лише на морфологічному підґрунті, попри розмаїтість їхніх контекстних виявів. Конкретні ж значення відмінка, за словами мовознавця, є «комбінаторними варіантами загального значення» [243, с. 143]. Міркування лінгвіста про те, що «в кожному відмінкові всі його конкретні комбінаторні значення можуть бути зведені до спільного знаменника» і «відмінок характеризується своїм інваріантним загальним значенням», підтримує й російська дослідниця О. В. Чешко, критикуючи, однак, теорію науковця за сплутування власне-відмінкової й контекстуально зумовленої семантики відмінкових форм [227, с. 50–56].

Позначена впливом ідей Р. О. Якобсона й відмінкова теорія М. В. Бондарчука, який не лише наполягає на розмежуванні інваріантного й варіантного значення відмінка, розуміючи перше як «відсторонене від конкретних репрезентацій і таке, що може бути виділене з них, відмінкове значення, яке володіє як загальною (інтегральною) ознакою, що характеризує систему непрямих відмінків загалом, так і специфічним, що визначає конкретний відмінок (семантично диференційна ознака)» [24, с. 28], а й визначає інваріантне значення для кожного непрямого відмінка [24].

Натомість Є. Курилович, акцентуючи у своїй концепції не на значенні відмінків, а на їхній функції, доводить неможливість з'ясування загальної семантики кожного відмінка через те, що їм притаманні первинна (власне-граматична, «зумовлена в системі») і вторинна (контекстуальна, «зумовлена в полі») функції [116]. Учений розбудовує ієрархію відмінкової системи, ядро якої становлять відмінки, що у своїй первинній функції спеціалізуються на вираженні суб'єктно-об'єктних відношень (граматичні відмінки), а периферію –

відмінки, первинною функцією яких є вираження адвербіальних відношень (прислівникові відмінки).

Дещо відрізняється від описаної відмінкова теорія А. В. де Гроота, хоча вона також побудована з позиції синтаксичного підходу. Мовознавець намагався створити так звану класифікацію в класифікації: визначивши для кожного відмінка загальне значення й розподіливши їх за вираженням того чи того відношення. А. В. де Гроот вважає, що кожному відмінкові властива система вживань, які також потребують класифікації. Подібно до Є. Куриловича, він диференціює вживання кожного відмінка на первинне та вторинне [249, с. 190–191].

Деякі науковці прагнули віднайти компроміс між морфологічною й синтаксичною концепціями. Зокрема, Ю. С. Степанов, приймаючи обґрунтовану Є. Куриловичем ієрархію відмінкової системи (розподіл відмінків на ядерні й периферійні) і визнаючи широкий спектр функцій її членів, усе ж вважає за доцільне визначати загальне морфологічне значення кожного відмінка, у межах якого існує певна кількість синтаксичних варіантів [198, с. 36–48].

У цьому ж контексті виписана й концепція Н. Ю. Шведової, засадничою позицією якої є окремий розгляд категорійної (морфологічної) семантики відмінка та його семантики як одиниці синтаксичного рівня [237, с. 450–451]. На думку дослідниці, студіюючи певний відмінок, з-поміж інших чинників треба насамперед враховувати його синтаксичну позицію. Цю тезу лінгвіст доводить на прикладі російського безприйменникового генітива, показуючи, що система значень цього відмінка в прислівних позиціях не збігається з системою його значень у неприслівних позиціях [237, с. 459].

Указують на перспективність вивчення відмінка як морфологічної категорії з позицій синтаксису та спираються на це положення у своїх дослідженнях й інші науковці (див. праці М. Я. Плющ, О. В. Бондарка [167; 23]).

Чималої популярності свого часу набула й семантична концепція Ч. Філлмора, ґрунтована на понятті «глибинної структури». Її автор цілком ігнорує морфологічні засоби вираження того чи того відмінкового значення, а терміном «відмінок» послуговується на позначення семантичних ролей аргументів у реченнєвій побудові [247]. Ця теорія викликала чималий резонанс, зокрема її критиками виступили А. Вежбицька та С. Д. Кацнельсон [31; 92].

У сучасній україністиці адекватну й ґрунтовну теорію категорії відмінка опрацював І. Р. Вихованець [40; 41; 42; 43]. Категорія відмінка пов'язана з семантичною, морфологією й синтаксичною структурами мови. Семантичні функції відмінка зумовлені валентністю предиката й полягають у вираженні відношень між словоформами; синтаксичні ж функції відмінка полягають у його закріпленості за роллю певних членів речення й відбитті синтаксичних зв'язків між компонентами синтаксичних конструкцій; морфологічна сутність відмінка виявляється в його кінцевому словозмінному афіксі, що корелює з іншими афіксами морфологічної парадигми цього слова [40, с. 23–40; 41, с. 61–63; 43, с. 45; 49, с. 14–15; 52, с. 54–57].

Про поліфункційність відмінкових форм свідчить реалізація в них різної семантики – власне-відмінкової й позавідмінкової. Власне-відмінкова семантика стосується лише предметності, що втілюється в семантико-граматичних предметних функціях. Коло цих функцій обмежене й зумовлене природою дієслова, яке керує відмінковими формами зі значеннями суб'єкта дії, суб'єкта стану, об'єкта дії, об'єкта стану, адресата дії, знаряддя дії, засобу дії тощо. Інші значення відмінків (позавідмінкові) – зокрема, нас цікавить атрибутивне й обставинне – не зумовлені валентністю дієслова, а тому підрядний синтаксичний зв'язок цих відмінкових форм із дієсловом реалізовується не у формі керування. Отже, розмежування власне-відмінкового й позавідмінкового функціонування відмінків, а разом з цим і їхньої форми підрядного синтаксичного зв'язку з предикатом, безпосередньо впливає із з'ясування валентної й невалентної природи поєднання компонентів.

З огляду на поліфункційність відмінкових форм постала проблема розрізнення їхнього категорійного й некатегорійного значень, яку успішно розв'язав І. Р. Вихованець, розвиваючи положення найперспективнішої до цього часу концепції відмінка Є. Куриловича. Відмінок належить до морфологічних категорій, для яких, зважаючи на безпосереднє занурення в синтаксичну систему, первинною в структурі мови є синтаксична функція. Тому для характеристики відмінка як граматичної категорії в усій сукупності його типового функціонування І. Р. Вихованець застосовує поняття категорійної семантики. Категорійне значення відмінка охоплює центральні функції відмінкових форм – спеціалізація певної відмінкової форми на вираженні суб'єкта дії, суб'єкта стану, об'єкта дії, об'єкта стану, адресата дії тощо. Своєю чергою некатегорійні значення відмінкових форм відзнача-

ються входженням у категорійні значення інших класів слів, доводячи існування дериваційних зв'язків між частинами мови (див. праці І. Р. Вихованця [40; 41; 42; 49]).

Категорійні функції відмінків охоплюють сукупність первинних і вторинних індивідуальних функцій кожного з них. Семантика субстантива визначає категорійні функції відмінків як субстанційні, або предметні. На синтаксичному рівні мовної системи загальна предметність субстантива охоплює низку різновидів предметності, які втілюються в семантико-синтаксичних функціях, зумовлених валентністю предиката. Кожна відмінкова форма спеціалізується на виконанні певної функції, що є для неї первинною індивідуальною: називний є типовим виразником суб'єктної синтаксеми, знахідний – об'єктної, давальний спеціалізується на вираженні адресата дії, орудний є втіленням інструментальної тощо.

Вторинні індивідуальні функції відмінків граматично неоднорідні: «одні з них входять підпорядкованими елементами у відповідну семантико-синтаксичну відмінкову парадигму, пов'язуючись звичайно дериваційними відношеннями з відмінком-домінантою і відтворюючи в інваріантному (категорійному) плані типові відмінкові функціонування, інші ж не відповідають власне-відмінковим параметрам» [40, с. 168].

Некатегорійні, або невластиві-відмінкові, функції відмінкових форм поширюються на три синтаксичні сфери – предикативну, адвербіальну й атрибутивну, з-поміж яких, зважаючи на предмет нашого дослідження, найбільшу цікавість становлять дві останні.

Отже, беручи до уваги таку семантичну розгалуженість функціонування відмінків, варто підкреслити й можливість різних форм реалізації їхнього підрядного зв'язку з синтаксичною домінантою, а не обмежувати її (реалізацію) лише сферою керування. Як уже було зазначено, будь-який відмінок, окрім кличного, транспонуючись за межі субстанційної сфери, підпорядковується синтаксичній домінанті вільним поєднанням. Тому такі конструкції утворюють неядерну зону поширення вільного поєднання, якій властиве ранжування. Напів'ядерну зону вільного поєднання становлять побудови з залежним компонентом, вираженням родовим і орудним відмінками. Це пояснюється тим, що генітив навіть у своїх первинних функціях поширеніший в ад'єктивній, аніж у субстантивній сфері, відповідно, частіше опиняється поза валентною рамкою опорного компонента, а отже, і частіше сполучається з ним формою підрядного прислівного зв'язку

вільним поєднанням. Регулярну схильність до транспозиції в адвербіальну сферу орудного відмінка уможливорює його первинне категорійне значення – інструментальне, яке перебуває на межі предметної й обставинної семантики. У напівпериферійній зоні вільного поєднання перебувають сполуки з поширювачем-локативом та -акузативом. Місцевий відмінок у сучасній українській мові посідає валентну позицію здебільшого при локативних предикатах, сполучаючись з іншою синтаксичною домінантою, він переміщується до адвербіальної або атрибутивної сфери й його підпорядкування реалізовується вільним поєднанням. Для знахідного прийменникового характерна транспозиція до атрибутивної та адвербіальної сфер. Периферійну зону вільного поєднання формують побудови, у яких роль поширювача виконує датив або номінатив. Давальний прийменниковий зазвичай вживається в детермінантній позиції речення, виражаючи адвербіальну семантику, також зрідка можлива його транспозиція до атрибутивної сфери. Попри центральність називного відмінка та спеціалізацію на суб'єктній функції трапляються випадки його переміщення до атрибутивної сфери й підпорядкування синтаксичній домінанті вільним поєднанням.

1.2.4. Принципи диференціації вільного поєднання у відмінковому вияві й слабого керування

Як уже зазначено, формальні показники втрачають свою пояснювальну силу за витлумачення вільного поєднання, оскільки вони відсутні в його оформленні, а орієнтація на них звужує сферу цієї форми підрядного синтаксичного зв'язку, за рахунок чого розширюється сфера керування. Явища вільного поєднання у відмінковому вияві протягом тривалого часу не виправдано кваліфікували як слабе керування, тому сьогодні гостро постає необхідність випрацювання методів диференціації цих двох форм підрядного синтаксичного зв'язку (їхню порівняльну характеристику див. у додатках – табл. 1 «Розмежування керування й вільного поєднання»).

У мовознавчій літературі натрапляємо на два способи розмежування цих форм підрядного синтаксичного зв'язку: метод питань [70; 226] та метод застосування функційних ідентифікаторів [126; 127].

Відповідно до методу питань, керованими є ті субстантиви, до яких можна поставити тільки питання непрямих відмінків, напр.: *Поезія згубила камертон* (Ліна Костенко); у конструкціях, де до відмінкової форми можливо поставити питання і додатка, і обставини, реалізовується слабке керування, напр.: *Прощалось літо. Тьмянів лист, І лев лежав під кленом* (Микола Вінграновський); і нарешті, якщо до залежного іменника взагалі не можна поставити відмінкового питання, він пов'язаний з опорним компонентом вільним поєднанням, напр.: *Прокляті вітри роздулися, А море з лиха аж реве...* (Іван Котляревський); *Я хочу пити сонячні настої, Пізнати до краю радости земні* (Василь Симоненко) [70, с. 227; 226, с. 49]. Проте такі критерії стають незастосовними щодо певних випадків, зокрема, цей метод не спрацьовує у визначенні форми підрядного синтаксичного зв'язку в сполуках, де до залежного компонента, окрім питання непрямого відмінка, можливе питання який? або чий?, пор.: *Все хтось про когось вигидає байку* (Ліна Костенко); *Садиба в Горнини Корецької, як і всі садиби українських селян, охоплювалася садком...* (Тодось Осьмачка).

Метод застосування функційних ідентифікаторів, роль яких виконують займенникові іменники, прикметники й прислівники, запропонувала В. В. Лушай. Витлумачуючи вільне поєднання крізь призму теорії функційної еквівалентності, дослідниця вбачає реалізацію підрядного синтаксичного зв'язку у формі вільного поєднання за умови вживання непрямих відмінків іменників як функційних (позиційних) еквівалентів прикметників і прислівників [126, с. 43]. За допомогою функційних ідентифікаторів форму підрядного зв'язку в конструкціях на зразок *квіти без запаху, вільно в полі* мовознавець визначає як вільне поєднання у відмінковому вияві: словоформи *без запаху, в полі* можливо замінити на займенникові прикметники та займенникові прислівники, пор.: *такі (ці) квіти, там (тут) вільно*, тоді як у разі реалізації в аналізованих конструкціях керування позиції залежних компонентів заповнювалися б відповідними формами особових чи вказівних займенників, пор.: *квіти без нього (без цього), вільно в ньому (в цьому)* [126, с. 42].

Але описаний метод диференціації явищ керування й вільного поєднання у відмінковому вияві важко назвати універсальним, бо він спрацьовує лише в окремих випадках, а в інших – зумовлює помилкове витлумачення синтаксичних явищ. Наприклад, у сполуках [Мавка] *Ясне намисто з кристалю грає і ряхтить усяди...* (Леся

Українка); ...*Ти прекрасна, моя кохана, ти прекрасна, як мальва під вікном моєї матері* (Ліна Костенко) поширювачі можна замінити відмінковими формами особових і вказівних займенників, пор.: *намисто з нього (з цього), мальва під ним (під цим)*, що за пропонуванним способом визначення форм підрядного зв'язку свідчить про реалізацію в цих конструкціях керування. Насправді ж маємо вільне поєднання, яке встановлюється на підставі контактного розташування компонентів унаслідок конденсації слова, що у вихідній конструкції керувало підпорядкованим компонентом, пор.: *намисто з кристалю ← намисто, виготовлене з кристалю ← виготовити намисто з кристалю; мальва під вікном ← мальва була під вікном*. А у побудовах на зразок *вийшов з лісу, увійшов у хату* відповідно до методу застосування функційних ідентифікаторів треба констатувати вільне поєднання, що, до речі, й робить дослідниця [126, с. 43]. Однак очевидним є факт реалізації в подібних сполуках підрядного зв'язку у формі керування, більш того, сильного керування, доказом чого є кореляція в цих конструкціях префіксів і прийменників.

Як було описано вище, на сучасному етапі розвитку синтаксичної науки чітко окреслилася тенденція розглядати закономірності сполучуваності компонентів крізь призму теорії валентності. Отже, підґрунтям сполучуваності слів у різних синтаксичних побудовах є взаємодія активної валентності синтаксичної домінанти та пасивної валентності підпорядкованого елемента, а реалізація підрядного зв'язку в тій чи тій формі потрапляє в залежність від синтаксичної позиції підпорядкованого компонента. Відповідно, керованими є лише ті відмінкові форми, які посідають позицію, відкриту семантико-синтаксичною валентністю опорного компонента, пор., керування: *Особливо ж він був щасливий, коли повертався з дружиною до Києва* (Семен Скляренко); *Через річку понтонами відходили розбиті французькі й грецькі полки* (Юрій Яновський); *Я не бував за дальніми морями, Чужих доріг ніколи не топтав...* (Василь Симоненко) — вільне поєднання: *Історії ж бо пишуть на столі. Ми ж пишем кров'ю на своїй землі. ...Могилами у полі без імен, дорогою до Києва з Лубен!* (Ліна Костенко); *Державний муж уподібнюється мостові через велику ріку* (Павло Загребельний); *Якщо кохаєш, — знайдеш без адрес оцю хатину за морями снігу* (Ліна Костенко).

Через те, що застосування одного критерію до диференціації певних явищ не є абсолютно переконливим, постає необхідність обґрунтування додаткових способів розмежування вільного поєднання

у відмінковому вияві та слабкого керування. На особливу увагу заслуговує врахування характеру семантико-синтаксичних відношень між синтаксичною домінантою й поширювачем, а надто, що саме цей чинник став підґрунтям для виокремлення Н. Ю. Шведовою вільного поєднання у відмінковому вияві як специфічної форми підрядного зв'язку.

За допомогою синтаксичного зв'язку сполучаються компоненти, які вступають між собою в певні семантико-синтаксичні відношення. Науковці акцентують увагу на зовнішньому спрямуванні семантико-синтаксичних відношень, тобто на їхньому призначенні відбивати реальні відношення, що існують між предметами чи явищами об'єктивної дійсності [110, с. 4–5; 46, с. 7], тоді як синтаксичні зв'язки характеризують формальні граматичні відношення між синтаксичними одиницями. У лінгвістичній літературі виокремлюють такі типи семантико-синтаксичних відношень (див. праці Є. В. Кротевича, Н. Ю. Шведової, О. Б. Сиротиніної, І. Р. Вихованця, А. П. Загнітка та ін.):

- **предикативні** – вказують на відношення ознаки (у широкому розумінні) до її носія [109, с. 11; 188, с. 18–19; 45, с. 44];
- **напівпредикативні** – мовознавці схильні кваліфікувати як проміжні між предикативними й атрибутивними або предикативними й адвербіальними, реалізація яких можлива лише в структурі простого ускладненого з формально-синтаксичного погляду речення як доповнення до предикативних [109, с. 16–17; 104; 114, с. 37];
- **субстанційні** – передають позначення різних власне-предметних функцій і поділяються на численні підтипи – суб'єктні, об'єктні, адресатні, інструментальні, локативні [46, с. 8; 79, с. 43–44];
- **атрибутивні** – є вторинними від предикативних і вказують на відношення між ознакою та її носієм як виразниками граматичного атрибута та субстанції [109, с. 10; 181, с. 18; 46, с. 9; 79, с. 42–43];
- **апозитивні** – виражають залежність між компонентами, що називають співвідносні предмети, один з яких позначає якість-властивість або родову ознаку, притаманну опорному компонентові [109, с. 9]. Переважна більшість дослідників такі відношення вилучає як атрибутивні, однак є всі підстави вважати їх специфічним явищем. Ще О. О. Потебня помітив істотну відмінність між цими двома типами семантико-синтаксичних відношень: «Різниця між означальним прикметником і означальним

іменником полягає в тому, що в останньому ознака не прямо приписується субстанції, а за посередництва іншої субстанції» [172, с. 105]. Пізніше розвинула це положення О. Б. Сиротиніна, зазначивши, що за апозитивних відношень «немає уявлення про предмет і його ознаку, а є один предмет (денотат) і два співвіднесених з ним поняття, які по-різному називають цей предмет» [188, с. 19];

- **комплетивні, або доповнювальні** – встановлюються в сполуках, де залежний компонент доповнює інформативно недостатню синтаксичну доміную [181, с. 18–19; 188, с. 20];
- **адвербіальні** – стосуються зв'язків між ситуаціями, подіями, явищами й на нижчому рівні абстракції поділяються на часові, умовні, способу дії, причинові, наслідкові, цільові, допустові тощо [181, с. 19; 46, с. 9; 79, с. 44–45].

Деякі вищезазначені теоретичні положення потребують додаткових коментарів. Зокрема, предикативні відношення можливі лише між компонентами, поєднаними предикативним зв'язком, тобто між підметом і присудком, напр.: *Горить гора. Горить і ліс, і небо, і діл – у полум'ї. І річка – ув огні* (Василь Стус). Напівпредикативні відношення, як уже було зазначено, реалізуються в ускладнених на формально-синтаксичному рівні реченневих конструкціях і встановлюються між предикативним ядром чи певним членом речення і залежним від нього відокремленим членом речення, напр.: *Галат зупинився, задоволено оглядаючи свою роботу* (Юрій Яновський). На виконанні власне-предметних функцій спеціалізуються синтаксеми, що посідають синтаксичні позиції, відкриті валентністю предиката, а через це встановлення субстанційних відношень відбувається між компонентами, які на формально-граматичному рівні поєднані формою підрядного зв'язку керуванням, напр.: *Гаразд, моя доню Ізолюдо, я золота в сонця візьму, блакиту морського позичить попросим русалку саму* (Леся Українка). Засобами вираження атрибутів в українській мові є власне-прикметники та займенникові прикметники, порядкові числівники, дієприкметники, відмінкові форми іменників, а інколи – й прислівники та інфінітиви, тому атрибутивні відношення супроводжують підрядний зв'язок у формі узгодження, а також вільного поєднання, напр.: *Пшениця ще не продана, стояла в лантухах, і мідяне зерно полято сонячним блиском* (Юрій Яновський); *Мій перший вірш написаний в окопі* (Ліна Костенко); *Якщо ж ти хмара, а без грому, Якщо ти буря без води – Пливи у далеч*

невідому, *А душу збоку обійди...* (Василь Симоненко); *Це зойк світів? Чи невідома згадка? Чи, може, сон прекрасний наяву?* (Ліна Костенко); *Коли ви поїдете до Італії, не буде потреби від вас утікати. Бо що таке втеча? Намагання створити якусь відстань між людьми* (Павло Загребельний). Апозитивні відношення характерні лише для конструкцій із прикладкою, тобто між компонентами, поєднаними підрядним зв'язком у формі кореляції, напр.: *В довгому покрученому яру розкинулось село Семигори* (Іван Нечуй-Левицький). Валентність опорного компонента в сполуках, де встановлюються комплетивні відношення, вимагає обов'язкової наявності підпорядкованого компонента, отже, підрядний зв'язок між ними встановлюється у формі керування, напр.: *Ніч перейшла у початок ранку* (Тодось Осьмачка). Поширювачі, що спричинюють встановлення в конструкції адвербіальних семантико-синтаксичних відношень, не зумовлені валентністю синтаксичної домінанти, а тому пов'язані з нею підрядним синтаксичним зв'язком у формі вільного поєднання, напр.: *Під твоїм високочолім небом Гартував я душу молоду* (Василь Симоненко); *Він дарував на мить любов і знов, байдужий, далі йшов* (Володимир Сосюра) й под.

З цього випливає, що між компонентами, поєднаними формою синтаксичного зв'язку керування, виникають субстанційні або комплетивні відношення, а між компонентами, які сполучаються формою зв'язку вільним поєднанням у відмінковому вияві, – атрибутивні й адвербіальні, пор., керування: *Від тихої колиски до порога Вона тебе за руку провела* (Василь Симоненко); *Я, що прийшла у світ не для корид, що не люблю юрби і телекамер, о як мені упився і обридщобенний спорт – боротися з биками!* (Ліна Костенко); *Якусь тобі він казань скаже, Дорогу добру в Рим покаже, Побачиш, як живу і я* (Іван Котляревський) — вільне поєднання: *Від тихої колиски до порога Вона тебе за руку провела* (Василь Симоненко); *Вона запропонувала йому боротися на руках* (Лариса Денисенко); *Як невимовне віршами не скажеш, чи не німою зробиться душа?* (Ліна Костенко).

Доречно наголосити, що головним чинником у розмежуванні вільного поєднання у відмінковому вияві й слабого керування є синтаксична позиція підпорядкованого компонента, а характер семантико-синтаксичних відношень – допоміжним. Адже застосування деякими дослідниками лише другого чинника спричинює висновки, що неадекватно кваліфікують мовну дійсність. Зокрема, В. В. Сидоренко в конструкціях на зразок *йти до міста, опуститися на землю,*

іхати вулицями, збігти по сходах констатує реалізацію підрядного синтаксичного зв'язку у формі вільного поєднання, спираючись на адвербіальні семантико-синтаксичні відношення між компонентами цих конструкцій [184, с. 78]. Але залежні компоненти цих побудов посідають позицію локативної субстанційної синтаксеми, відкриту валентністю синтаксичної домінанти, а тому на формально-граматичному рівні вони є керованими.

Отже, видається доцільним виокремити такі критерії диференціації вільного поєднання у відмінковому вияві та слабкого керування:

- 1) **синтаксична позиція залежного компонента:** керованим може бути лише та відмінкова форма, яка посідає синтаксичну позицію, відкриту семантико-синтаксичною валентністю синтаксичної домінанти;
- 2) **характер семантико-синтаксичних відношень:** за реалізації у синтаксичних побудовах підрядного зв'язку у формі керування між компонентами цих побудов виникають субстанційні або комплексивні відношення, у випадках же, де маємо вільне поєднання, – атрибутивні чи адвербіальні.

1.2.5. Характеристика вільного поєднання за силою зв'язку

Ознака сили синтаксичного зв'язку тісно пов'язана з облігаторністю / факультативністю та передбачуваністю / непередбачуваністю й цілком залежить від цих чинників. Усталеним у граматичній теорії є застосування диференціації за силою / слабкістю для такої форми підрядного синтаксичного зв'язку, як керування. Підрядний синтаксичний зв'язок, що реалізовується у формі вільного поєднання, у переважній більшості випадків є непередбачуваним і факультативним, а тому слабким. Зважаючи на це, здійснювати його поділ за силою, здавалося б, немає підстав, проте мовознавці не раз порушували це питання.

О. М. Пешковський звертав увагу на особливості зв'язку деяких дієслів з інфінітивами. Він виокремив низку так званих інфінітивно-перехідних дієслів – дієслів, що «вимагають інфінітива при собі, тому що при перехідному значенні основи вони порвали з усіма керованими іменниками (зазвичай окрім іменника *що* та субстантизованого прикметника *це*) і зв'язались лише з інфінітивами» [163,

с. 338], та зарахував до цієї групи модальні дієслова (*хочу, можу, вмію, намагаюсь*), деякі дієслова наміру (*збиратися, стати*) та волевиявлення (*веліти, наказувати, переконувати, примушувати*). Зв'язок таких вербативів з інфінітивами вчений назвав «сильним приляганням», мотивуючи це здатністю перших вимагати при собі присутності других. Реалізацію сильного вільного поєднання, чи, за традиційною термінологією, сильного прилягання, О. М. Пешковський убачав також і в конструкціях із сполуками на зразок *вважаю за потрібне, визнаю корисним, визнаю доцільним* у ролі синтаксичної домінанти та інфінітивом у ролі підпорядкованого компонента [163, с. 336–338].

Зв'язок інфінітивів з опорним компонентом вважав сильним вільним поєднанням і Ю. В. Шевельов, аргументуючи це тим, що «усунення інфінітива руйнує речення» [239, с. 106].

На випадки сильного вільного поєднання звертали увагу й інші лінгвісти. Н. Ю. Шведова виокремила два типи побудов, у яких ця форма підрядного синтаксичного зв'язку є сильною:

1) якщо між членами конструкції встановлюються об'єктні чи комплетивні семантико-синтаксичні відношення. Це зазвичай відбувається у сполуках залежного інфінітива з опорними дієсловами (*запропонувати пити, послати принести, дати полагодити, навчити робити, вкласти спати*), девербативами-субстантивами (*зміння зробити, звичка спати, думка втекти*) чи з субстантивами певних семантичних груп, не мотивованих дієсловом (*привід відзначити, ідея відпочити, небезпека спізнитися, манера говорити, щастя бачити, майстер готувати* тощо), та деякими предикативними прикметниками (*здібний вивчити, згодний допомогти, радий зустріти* тощо);

2) у побудовах із синтаксичною домінантою інформативно недостатнім дієсловом на зразок *бути, перебувати, робитися, ставати, здаватися* тощо та залежним членом прислівником чи компаративом, напр.: *ставати веселіше, перебувати недалеко, поспіватися неухважно* [62, с. 511–513].

Заслугове на увагу теорія В. А. Белошапкової про поділ власне-вільного поєднання на сильне й слабе. Зокрема, дослідниця вказує на такі випадки, коли підрядний зв'язок у формі вільного поєднання є обов'язковим, а, отже, сильним: 1) за приєднання інфінітива до дієслів із семантикою волевиявлення, бажання, можливості, а також до фазисних дієслів: *хотів читати, звелів сісти, міг сказати,*

продовжував спати, закінчив конспектувати; 2) за приєднання якісних прислівників до синсемантичних дієслів: *поводився ввічливо, тримався вповнено*; 3) за приєднання обставинних прислівників місця до дієслів зі значенням перебування: *був недалеко, опинився поряд, перебував поруч* [17, с. 56].

Узявши за підґрунтя класифікації передбачуваність / непередбачуваність, обов'язковість / необов'язковість і характер синтаксичних відношень, науковець виокремлює такі види вільного поєднання в морфологізованому вияві (явища вільного поєднання у неморфологізованому вияві В. А. Белошапкова кваліфікує як керування):

- 1) непередбачуваний обов'язковий зв'язок із власне-синтаксичними відношеннями: *продовжувати мовчати, уміти пояснювати, вчинити гідно*;
- 2) непередбачуваний обов'язковий зв'язок із семантико-синтаксичними відношеннями: *розташуватись навпроти, перебувати всюди*;
- 3) непередбачуваний необов'язковий зв'язок із власне-синтаксичними відношеннями: *співати гуртом, весело сміятись*;
- 4) непередбачуваний необов'язковий зв'язок із семантико-синтаксичними відношеннями: *крикнути зозла, приїхати вчора, працювати внизу* [17, с. 56–57].

Варто пояснити, що виникнення власне-синтаксичних відношень дослідниця вбачає у випадках, коли лексичне значення підпорядкованої форми не відіграє істотної ролі (за вільного поєднання якісних прислівників, дієприслівників й інфінітивів), реалізацію семантико-синтаксичних відношень – коли зростає роль лексичної семантики залежного компонента (за вільного поєднання обставинних прислівників).

Послідовницею Н. Ю. Шведової та В. А. Белошапкової в аналізованому питанні почасти можна вважати Л. Д. Чеснокову, яка прийняла їхнє окреслення сфери сильного вільного поєднання й навіть трохи розширила її межі, залучивши сюди й зв'язок інфінітивів зі словами категорії стану, що мають модальне значення (*треба працювати, необхідно звикнути, можна розслабитись*) [226, с. 55].

Однак, як уже було зазначено, потрібно бути уважними, кваліфікуючи зв'язок дієслова із залежним інфінітивом, і керуватися, як і завжди у визначенні форми підрядного синтаксичного зв'язку, не морфологічним вираженням залежного компонента, а його синтаксичною позицією та характером семантико-синтаксичних відношень, що реалізуються в певній конструкції. Такий підхід до з'ясування

форми підрядного синтаксичного зв'язку неминуче зумовлює витлумачення зв'язку дієслів, прикметників та слів категорії стану в ролі опорних компонентів та валентно зумовленого залежного інфінітива, що на семантико-синтаксичному рівні посідає позицію об'єктної синтаксеми, як керування, а не як вільного поєднання.

Щодо дієслів із власне-локативним значенням, то поширювачі з обставинною семантикою місця при них обов'язкові, бо зумовлені валентністю цих дієслів [91, с. 26; 74, с. 13], а отже, керовані. Дієслова *бути, перебувати, опинитися*, поєднуючись здебільшого з аналітичними локативними морфемами-постфіксами *у(в), на, при, по*, утворюють власне-локативні предикати, які керують місцевим відмінком, що посідає відкриту ними позицію локативної субстанційної синтаксеми [47, с. 28–30], напр.: *Несподівано опинились на дні яру* (Володимир Винниченко); *Нині в нашій теремі перебуває порятована сином їхня донька, а в руках тиверських суддів – син старійшини Забрала* (Дмитро Міщенко). Подекуди роль локативної синтаксеми при таких предикатах можуть виконувати й інші відмінки, зокрема орудний і родовий, однак у таких випадках у ролі локативізаторів виступають інші аналітичні постфікси, пор.: *Цей крик ще більше підстобнув Яцька, він вихором вирвався з лісу, перебіг поляну і опинився над стрімким схилом засніженого яру* (Володимир Малик); *І саме вчасно – татари уже були під мурами* (Юрій Винничук); *Не знаю, як ранком опинилася біля якогось села. Що воно за село?* (Панас Мирний); *У нас знов перебуває професор Лорден* (Ольга Кобилянська). Функційними еквівалентами локативних синтаксем при власне-локативних предикатах є прислівники зі значенням місця. За їхнього вживання в таких позиціях аналітичний постфікс предикатів еліпсується, тому що його функція – переводити іменник у прислівникову сферу, надаючи його значенню семи локативності – стає надлишковою, пор.: *Він ще раз крутнувся, й кожушаний горб опинився десь збоку, а сам Сироватка просунувся ще на піваршина вперед* (Юрій Мушкетик); *Ми дізналися, що полковник Яненченко, родич гетьмана і довірена його особа, таємно поїхав до Львова і зараз перебуває там як гість гетьмана Яблоновського* (Володимир Малик).

Викликає сумніви й інтерпретація форми підрядного зв'язку як вільного поєднання у сполуках із релятивними дієсловами на зразок *поводитися, триматися* тощо в ролі синтаксичної домінанти та якісними прислівниками, компаративами чи прийменниково-відмінковими комплексами в ролі поширювача. Адже релятивні властивості

дієслів із семантикою поведінки та частини дієслів із семантикою буття полягають в облігаторному приєднанні до них поширювачів з обставинним значенням якісної ознаки дії чи стану [182, с. 7]. Звідси випливає, що якісні прислівники та їхні еквіваленти – відмінкові форми й компаративи – зумовлені семантичною валентністю таких дієслів, а тому є керованими, напр.: *Мама плакала й казала, що я зовсім неможливо поводжуся з нею* (Микола Хвильовий); *Вельможі, хоча вони самі раби, з нестерпною гордістю поводяться з нижчими й простолюдинами...* (Юрій Мушкетик); *Але, незважаючи на приязнь знайомих (а може, саме через це!) Георгіні тримався підкреслено вороже, відчужено, презирливо – як тримається здоровий серед зачумлених* (Іван Багряний); *У степу татаринів гірше живеться, ніж у горах* (Роман Іваничук) і под.

Отож, підстави виокремлення видів вільного поєднання за силою зв'язку нівелюються, оскільки явища, які потрактовували як сильне вільне поєднання, за семантико-синтаксичного підходу до кваліфікації синтаксичних зв'язків потрапляють у зону керування.

1.2.6. Питання про співвідносність вільного поєднання й предикативного зв'язку

Граматична традиція зв'язок між підметом і присудком інтерпретувала як узгодження. У сучасній лінгвістиці завдяки напрацюванням Н. Ю. Шведової, Н. М. Лаврентьевої, Є. В. Кротевица та І. Р. Вихованця природу предикативного зв'язку адекватно витлумачено. І. Р. Вихованець, аргументувавши своєрідність предикативного зв'язку, з-поміж його диференційних ознак відзначив і форму цього типу зв'язку – координацію. Координація – взаємоуподібнення головних членів речення, у якому беруть участь визначальні категорії іменника й дієслова – категорія відмінка й категорія валентності відповідно. «Спільною точкою взаємодії», завдяки якій називний відмінок і особові форми дієслова «знаходять спільну мову», науковець вважає категорію особи, яка властива власне-іменникам (3-тя особа) і займенниковим іменникам (1-ша, 2-га, 3-тя особи). Рід і число виступають «супровідними» морфологійними категоріями за взаємодії двох названих [44, с. 24].

Отже, координація, за І. Р. Вихованцем, – це синтез двох форм підрядного зв'язку – узгодження й керування, оскільки присудок керує підметом, вимагаючи від нього форми називного відмінка, і водночас уподібнюється йому категоріями числа, роду, особи.

Попри те, що координація є найпоширенішою формою предикативного синтаксичного зв'язку, у мові трапляються випадки, коли між підметом і присудком не відбувається взаємоуподібнення.

На такі явища (коли немає формального взаємного уподібнення головних членів речення) звернув увагу ще О. М. Пешковський. Зв'язок підмета з присудком, вираженим дієслівно-вигуковими формами (*Хлопець стри́б; Діти гу́н*), дослідник потрактував не як узгодження (традиційна на той час думка), а як вільне поєднання (прилягання), обґрунтовуючи це тим, що 1) дієслівна форма пов'язана з називним відмінком, оскільки останній не має ні номінативного, ні буттєвого, ні іншого значення, а має значення підмета; 2) підпорядкування називному зумовлене несамотійністю цих форм; 3) прилягання до називного «впливає з самого визначення поняття “прилягання”, яке є будь-який виявлений і доведений у мові підрядний зв'язок двох слів, який не є ні узгодженням, ні керуванням» [163, с. 198–199].

Про можливість встановлення вільного поєднання, як, власне, й керування, між підметом і присудком ідеться й в інших студіях. Зокрема, В. О. Добромислов і Д. Е. Розенталь так зване предикативне вільне поєднання вбачають у таких випадках: 1) якщо підмет виражений інфінітивом, а присудок – іменником, і навпаки, напр.: *Навчатися – наше завдання; Наше завдання – навчатися*; 2) у реченнях, де присудком виступає прислівник, категорія стану, вигук або дієслівно-вигуківа форма, напр.: *[Лісовик] Він здалека, не з сих лісів, а з тих борів соснових, де наша баба любить зимувати...* (Леся Українка); *Летів верхи на полі, а собака з-за могили, як вискочить, а кінь убік! А я лась! Здорово внав* (Остап Вишня); *Пливе човен, води повен, та все хлоп-хлоп-хлоп-хлоп* (Нар. тв.); 3) якщо роль присудка виконує словосполучення, напр.: *Він високого зросту* [70, с. 201–202]. О. К. Федоров же до сфери предикативного вільного поєднання зараховує лише зв'язок підмета-іменника та присудка-прислівника, напр.: *Товари – нарозхват; Кава – по-турецьки* [216, с. 10].

Чергову спробу запровадити диференціацію форм предикативного синтаксичного зв'язку свого часу здійснила й Л. Д. Чеснокова. Лінгвіст механічно, за формальною подібністю, переносить форми підрядного синтаксичного зв'язку на предикативний. За критерій визначення форм зв'язку між підметом і присудком дослідниця бере морфологічне вираження останнього: якщо присудком виступає ад'єктив чи особова форма вербати́ва, то між ним і підметом предикативний зв'язок реалізовується у формі узгодження, пор.: *Яблука*

зелені; Трава запашина; Дитя засмучене; Хлопець посміхнувся; якщо присудок виражено відмінковою формою субстантива – у формі керування, пор.: *Ця людина з почуттям гумору; Цей піджак без коміра*; і якщо присудком є незмінна частина мови – у формі вільного поєднання (прилягання), пор.: *Їжа натищесерце; Дорога навпростець* [226, с. 16].

Заслуговує на увагу й висвітлення питання про предикативне вільне поєднання В. В. Луцкай. Вона вбачає його встановлення у випадках, коли втіленням підмета й присудка є незмінні слова, напр.: *Вчитися – завжди цікаво*, наголошуючи на особливості цього зв'язку, а саме – його варіюванні в модально-часовій парадигмі речення з предикативним узгодженням, пор.: *Вчитися завжди було цікаво; Вчитися завжди буде цікаво; Якби вчитися завжди було цікаво*. За словами мовознавця, у наведених прикладах дієслово-зв'язка у формі минулого часу узгоджується з інфінітивом у числі й роді (однина, середній рід), а у формі майбутнього часу – в категорії числа [126, с. 29]. Цікавою є й думка В. В. Луцкай про реалізацію вільного поєднання в складеному іменному присудкові між зв'язкою та іменною частиною, коли остання виражена незмінним словом чи прийменниково-відмінковою формою або коли рід підмета й рід іменної частини складеного присудка не збігаються [126, с. 31], напр.: *Шевченко був геніальна особистість*. Синтаксичний зв'язок у таких конструкціях науковець поділяє на зовнішній – предикативне узгодження між підметом і зв'язкою – та внутрішній – непередикативне вільне поєднання зв'язки та іменної частини складеного присудка. Пізніше дослідниця дещо розвинула ці погляди, виокремивши предикативне вільне поєднання (між підметом-субстантивом та присудком, вираженим незмінним словом, напр.: *У них все по-хазяйському*) та предикативне вільне поєднання у відмінковому вияві (між підметом-субстантивом та присудком, вираженим прийменниково-іменниковим комплексом, напр.: *Попит там на слюсарів*) [127, с. 185–186]. Щоправда, вчена реалізацію цих типів зв'язку вбачає лише в реченнях теперішнього часу, наголошуючи, що в минулому часі предикативне вільне поєднання й предикативне вільне поєднання у відмінковому вияві чергуються з предикативним узгодженням (*У них все було по-хазяйському; Попит там був на слюсарів*), а в майбутньому – з координацією (*У них все буде по-хазяйському; Попит там буде на слюсарів*) [Там само]. Варто підкреслити, що В. В. Луцкай сферою поширення координації вважає лише ті випадки, де «працює» категорія особи,

якщо ж підмет і присудок взаємодіють категорією роду й числа, між ними встановлюється предикативне узгодження [127, с. 182–185].

На сучасному етапі розвитку граматичної теорії утвердилася тенденція не поширювати номінації форм підрядного зв'язку на форми предикативного зв'язку, а застосовувати для їхнього позначення нові терміни. Зокрема, І. Р. Вихованець, вважаючи координацію єдиною формою предикативного зв'язку, усе ж зазначає, що йому притаманна й «форма некоординації як його нехарактерна, периферійна ознака» [37, с. 37], яка об'єднує випадки, коли немає формального взаємного уподібнення головних членів речення: *Вона сміється; Навчатись необхідно*.

Детальніше до розв'язання цього питання підходить А. П. Загнітко, який пропонує на формально-синтаксичному рівні розрізняти такі форми предикативного зв'язку: координацію – *Я працюю; Ти працюєш; Ми працюємо*; співвідношення – *Ніч темна, День ясний, Світло яскраве*; співвияв («дві форми тільки співвиявляються, перебуваючи у позиціях підмета і присудка, при цьому вони не можуть ніяк виявляти свою взаємодію») – *На війні засміятися – бій виграти наполовину* (Юрій Яновський) [78, с. 19], а також співположення – зв'язок підмета з присудком при «нетиповому вираженні іменної частини», коли головні члени вступають у зв'язок через власний співвияв: *Зал в огнях кружляють пари, хвилі музики плывуть* (Володимир Сосюра) [79, с. 32].

Щодо терміна «співположення», то ним послуговуються й інші вчені, позначаючи зв'язок між головними членами речення в тому разі, коли між підметом і присудком немає формальних показників зв'язку, пор.: *Дитина без пальта; Мати вдома; Читати – корисно; А вона сміється* [29; 69, с. 47; 228, с. 120–121]. Сферу реалізації предикативного зв'язку у формі співположення Н. М. Лаврентьева вважає ширшою, ніж репрезентують наведені приклади [121, с. 46–49].

На підставі різних формально-граматичних відношень між підметом і присудком І. І. Меншиков та І. С. Попова виокремлюють три форми предикативного синтаксичного зв'язку: 1) координація – «такий предикативний зв'язок, при якому має місце взаємне уподібнення форм підмета й присудка або змінюваної частини складеного присудка, а також безпосереднє узгодження з підметом смислової частини іменного складеного присудка» [142, с. 43], напр., *Тітка*

приготувала вечерю; Я мушу йти; Мій брат розумний; 2) паралелізм – предикативний зв'язок, за якого «форма присудка дублює форму підмета, створюючи таким чином особливу синтаксичну фігуру з оборотними, як правило, відношеннями» [Там само], напр., Його сусід – актор і Актор – його сусід; Жити – це радіти і Радіти – це жити; 3) функційна предикація – «формально не виражений предикативний зв'язок, коли форма підмета й присудка граматично не координуються один з одним» [142, с. 44], напр., Зупинятися заборонено; Ця дівчина доброго виховання.

Отже, тенденція оперувати термінами «вільне поєднання», «предикативне вільне поєднання», або, за традицією, «прилягання», «предикативне прилягання», на позначення форми предикативного зв'язку, який встановлюється за відсутності взаємоуподібнення підмета й присудка, видається недоречною, оскільки природа вільного поєднання як форми підрядного зв'язку ніяк не виявляє ні граматичної, ні типологічної подібності з природою предикативного зв'язку. Зважаючи на це, доцільними є намагання мовознавців віднайти й обґрунтувати специфічний термін для номінації форми предикативного зв'язку у випадках, коли підмет і присудок не мають здатності до формального взаємного уподібнення.

1.2.7. Вільне поєднання й тяжіння

До сьогодні залишається дискусійним питання про синтаксичний зв'язок між компонентами подвійного присудка – дієсловом і прикметником у формі називного або орудного відмінка чи його еквівалентом. На порушення цієї проблеми натрапляємо лише в поодиноких працях. До прикладу, Л. А. Булаховський цей зв'язок назвав тяжінням: «він в основному становить собою граматичну пару з дієслова і прикметника (дієприкметника або займенника-прикметника), узгоджуваного з першим у числі та роді; із смислового боку цей зв'язок означає, яким є предмет-підмет у момент здійснення приписуваної йому присудком дії» [117, с. 15].

Подібний погляд на зв'язок між складниками подвійного присудка переймає й Ф. П. Смагленко, аргументуючи це неможливістю підвести його під будь-яку іншу форму зв'язку: він не може бути узгодженням, бо «прикметникові форми узгоджуються тільки з іменниками», не може бути керуванням, бо за керування «залежне слово

являє собою непрямий відмінок іменника (чи іншого слова в значенні іменника)», і не може бути вільним поєднанням, бо «залежне слово виражається тут відмінюваною частиною мови» [193, с. 20–21].

Проте, маючи інший, не формалізований, погляд на вільне поєднання, можна говорити про реалізацію в таких сполуках і цієї форми підрядного зв'язку. Зокрема, М. М. Баженов, оперуючи терміном «тяжіння» подібно до А. А. Булаховського для позначення зв'язку між дієсловом й ад'єктивом, кваліфікує його як різновид вільного поєднання (прилягання) «у широкому розумінні цього терміна». Широке розуміння вільного поєднання передбачає, на думку науковця, охоплення цією формою підрядного зв'язку всіх випадків «змістового зв'язку між словами в реченні за відсутності формальної залежності одного слова (чи групи слів) від іншого слова (чи комплексу)» [218, с. 493–494].

Прогресивними для усталення адекватного розуміння зв'язку між компонентами конструкцій структурної моделі $S_1 + V_1 + Adj_{1,5}$ були напрацювання І. П. Распопова. Термінові «тяжіння» вчений надає іншого змісту, послуговуючись ним для позначення зв'язку між трьома компонентами – підметом і членами подвійного присудка. Відповідно до цього дослідник визначає тяжіння як «різновид підрядного зв'язку, що виражає семантично зумовлене намагання одного з компонентів синтаксичної конструкції співвіднести своє наповнення з іншим компонентом за посередництва третього компонента, з яким вони обидва також перебувають у певному зв'язку» [175, с. 40]. За І. П. Распоповим, тяжіння містить два бінарні зв'язки: координацію (*мати прийшла*) і субординацію (*прийшла радісна*).

Однак, започаткувавши розуміння тяжіння як своєрідного контамінанта двох типів синтаксичного зв'язку – предикативного й підрядного, вчений не уточнив, у якій саме формі підрядний зв'язок присутній у тяжінні. Варто зазначити, що це питання не є популярним у мовознавстві й, зазвичай, науковці його оминають. Усе ж подекуди фіксуємо його порушення. Наприклад, Б. М. Кулик визначає цей зв'язок як «своєрідний тип підрядного зв'язку, що стоїть на межі між узгодженням і приляганням» [113, с. 19–20], тобто вільним поєднанням. Трапляється витлумачення зв'язку між компонентами подвійного присудка, за умови, що ад'єктив має форму орудного відмінка, як керування [221, с. 9], але більш поширеною є тенденція кваліфікувати форму підрядного зв'язку

між дієсловом й ад'єктивом у конструкціях формально-структурної моделі $S_1 + V_f + Adj_{1,5}$ як вільне поєднання [226, с. 67–68; 126, с. 31]. Хоча Л. Д. Чеснокова наголошує, що це не власне-вільне поєднання, а лише його «аналог», оскільки в таких конструкціях прикметник чи його еквівалент має форми словозміни, але його зв'язок із дієсловом встановлюється без їхньої участі, тобто «так, немовби слово не мало цих форм». «Іншими словами, – зазначає дослідниця, – зв'язок виявляється схожим на прилягання» [226, с. 68].

Визначити складову тяжіння, що поєднує дієслово й ад'єктив, як узгодження важко, адже число й рід прикметника або його еквівалента в таких сполуках залежить не від дієслова, а від іменника, що виконує роль підмета. Окрім того, за вираження другого компонента подвійного присудка прийменниково-відмінковою формою або цілісним словосполученням уподібнення в числі й роді взагалі не можливе, пор.: *Ничипір лежав без руху, доки не втопився думати* (Юрій Яновський); *Як добре увійти в корчму звичайнісіньким дядьком...* (Ліна Костенко). Також ад'єктив не є керованим з боку дієслова, оскільки він не посідає місця жодної з субстанційних синтаксем, зумовлених валентністю цього дієслова. Натомість встановлення зв'язку між компонентами подвійного присудка можливе лише на підставі їхнього взаєморозташування й за змістом, а все це дає підстави стверджувати, що його природа певним чином подібна до природи вільного поєднання, але не може бути так кваліфікована, адже, на переконання деяких мовознавців, немає підґрунтя для членування тяжіння на складові, бо його реалізація можлива лише в реченні [98, с. 68–69; 44, с. 28–29; 213, с. 20]. Цей зв'язок виникає в результаті синтаксичного перерозподілу предикативних зв'язків двох простих речень – *Ішов я спраглий спрагою пустель* (Ліна Костенко) ← *Я ішов + Я був спраглий спрагою пустель* – і має особливий статус у системі синтаксичних зв'язків української мови. Вільне поєднання, як і всі форми підрядного зв'язку, характеризується субординацією, тобто реалізовується в конструкціях, де один компонент підпорядкований іншому. А компоненти подвійного присудка не підпорядковуються один одному, вони певним чином рівноправні: обидва перебувають у предикативному зв'язку з третім компонентом – підметом, і обидва передбачають питання один до одного, напр.: *ішов спраглий – Яким був, коли ішов?* і *Що робив, коли був спраглий?*, тому цей зв'язок за своєю граматичною сутністю більше подібний до сурядного, хоча й не є ним.

1.3. Вільне поєднання на тлі синтаксичної деривації

Завдання дериваційного синтаксису вбачають у виявленні синтаксичної похідності, тобто в з'ясуванні семантичних і формальних (структурних) співвіднесень між базовою й похідною синтаксичними одиницями [151; 194; 58]. Семантичні відношення базової й похідної одиниць простежують на рівні їхніх власне-семантичної та семантико-синтаксичної структур. Оскільки базова й похідна синтаксичні одиниці відбивають ту саму ситуацію позамовної дійсності, їхня власне-семантична структура завжди однакова, на відміну від семантико-синтаксичної, яка зазвичай є відмінною, адже в результаті дериваційних перетворень базової одиниці виникає низка вторинних синтаксем, характерних лише для похідної одиниці. Очевидно, що результатом змін семантико-синтаксичної структури базової одиниці є спрощення її формально-граматичної структури. Цей процес здебільшого відбувається шляхом редукції одного зі структурних компонентів базової одиниці та перебудови синтаксичних зв'язків між іншими компонентами [53, с. 13; 58, с. 8–13; 44, с. 25–26].

Структуру елементарного з семантико-синтаксичного погляду речення становить предикат та актанти, що заповнюють його валентну рамку. На формально-граматичному рівні такі конструкції формує предикативний зв'язок (встановлюється між предикатом і лівобічною суб'єктною синтаксемою) та підрядний прислівний у формі керування (встановлюється між предикатом та правобічними субстанційними синтаксемами). Цей факт дає підстави для витлумачення форми підрядного прислівного синтаксичного зв'язку керування як первинної у структурі простого речення, інші ж форми підрядного зв'язку можливі лише за семантичного ускладнення реченнєвої конструкції, яке є наслідком певних дериваційних процесів. Зважаючи на це, форми підрядного синтаксичного зв'язку узгодження, кореляцію та вільне поєднання обґрунтовано кваліфікувати як вторинні.

Зокрема, узгодження виникає в семантично неелементарному реченні, яке утворюється в результаті контамінації двох елементарних зі спільною синтаксемою, пор.: *Кружляв тут яструб в яснім небі, по озеру плив чорний лебідь* (Оксана Лятуринська) ← *Лебідь*

плив по озеру + Лебідь був чорний. Аналогічним є й механізм виникнення підрядного зв'язку у формі кореляції, пор.: *Коли ми їхали у місто Яготин, на нас упав із неба астероїд* (Ліна Костенко) ← *Ми їхали у місто + Місто називалось Яготин.*

Деяко численнішими є шляхи витворення вільного поєднання у структурі простого неускладненого на формально-граматичному рівні речення. Зумовлюється це насамперед тим, що воно в реченневих утвореннях існує у двох різновидах – як форма підрядного детермінантного та як форма підрядного прислівного синтаксичного зв'язку.

Аналіз спеціальної літератури [58; 44 та ін.] та спостереження мовних фактів дає змогу говорити про шлях виникнення вільного поєднання як форми підрядного детермінантного зв'язку в структурі простого неускладненого з формально-граматичного погляду речення через дериваційні перетворення базових складнопідрядних конструкцій. Специфіка процесу таких трансформацій зумовлює диференціацію її ступенів. Найпростішим ступенем є трансформація в прості речення з детермінантним другорядним членом складнопідрядних побудов із підрядною предикативною частиною, структуру якої визначає власне-локативний або процесуально-локативний предикат (обидва типи утворюються завдяки приєднанню до дієслів із локативною семантикою – *бути, перебувати, опинитися* – та з семантикою процесу – *сидіти, стояти, лежати* – аналітичних постфіксів), валентність якого зумовлює приєднання локативної синтаксеми. Підрядна предикативна частина, до складу якої належить ця локативна синтаксема, у результаті конденсації перетворюється на детермінант із просторовим значенням, тобто редукується предикат підрядної предикативної частини, а локативна синтаксема у новій конструкції без змін семантики та морфологічної форми переходить у позицію детермінанта. У такий спосіб у похідній синтаксичній одиниці встановлюється підрядний детермінантний зв'язок у формі вільного поєднання між детермінантним другорядним членом речення та його предикативним ядром, пор.: *Недалеко од хати під грушею Мотря терла коноплі* (Іван Нечуй-Левицький) ← *Коли Мотря була недалеко од хати під грушею, вона терла коноплі; Горіла лампа над столом, де червоніли полуниці і вабив глечик з молоком* (Юрій Клен) ← *Коли лампа висіла над столом, вона горіла; Та й живемо. Вже третій день. Давно. Спимо на сіні* (Ліна Костенко) ← *Коли перебуваємо на сіні, спимо.*

Вищий ступінь дериваційних перетворень властивий процесу трансформації складнопідрядних речень розчленованої структури з підрядними темпоральними, причиновими, умовними тощо в прості з відповідними семантичними типами детермінантів, оскільки він супроводжується глибшими змінами граматичного характеру. Зокрема, відбувається трансформація предиката підрядної предикативної частини в девербативний чи деад'єктивний субстантив та його міграція з ядерної позиції в периферійну, а також заміна сполучників, які є виразниками семантико-синтаксичних відношень між головною й підрядною предикативними частинами, на прийменники, в результаті чого утворюється прийменниково-відмінковий комплекс із функцією детермінантного другорядного члена речення [58, с. 16–31]. Так виникає семантично неелементарна побудова, у якій прийменник поєднує дві семантично елементарні реченнєві конструкції, одна з яких згорнута у відмінкову форму з адвербіальною семантикою, пор.: *Степан безсило ворухнув одною губою і знову застиг у непорушності* (Володимир Винниченко) ← *Степан безсило ворухнув одною губою і знову застиг, бо був непорушний; Я піду квітчати дрібним рястом коси...* (Леся Українка) ← *Я піду, щоб квітчати дрібним рястом коси; Зверніть увагу на той факт, що ми брали для допомоги собі навіть генералів і то таких, що уставали і лягали, думаючи про царя* (Тодось Осьмачка) ← *Ми брали собі навіть генералів, щоб вони нам допомагали*.

Реалізація вільного поєднання як форми підрядного прислівного синтаксичного зв'язку пов'язана з контамінацією двох і більше семантично елементарних реченнєвих побудов. Автори наукових студій, які так чи так порушують це питання, зазначають, що майже всі сполуки, між компонентами яких підрядний прислівний зв'язок встановлюється у формі вільного поєднання, виникли внаслідок структурної редукції або контамінації кількох реченнєвих утворень [151; 58; 44], однак проведене дослідження фактичного матеріалу дає підстави виокремити ще один механізм – транспозицію субстанційних синтаксем. Розглянемо детальніше шляхи цих процесів.

1. Правобічна структурна редукція. Відбувається за згортання присудка в результаті контамінації речень з однаковими лексичними елементами, які, проте, різні функційно, пор.: *...чи думав Байда про такого внука, що зрадить славу прадіда свого?!* (Ліна Костенко) ← *...чи думав Байда про такого внука, що зрадить*

славу?! + Слава належить прадіду. За об'єднання цих двох речень лексично тотожні аргументи – *славу*, що виконує роль об'єктної синтаксеми в першому вихідному реченні, та *слава*, що виконує роль суб'єктної синтаксеми в другому вихідному реченні – об'єднуються в один компонент *славу*, який у похідному реченні посідає позицію об'єктної синтаксеми. Однак не можна говорити про повну редукцію предиката володіння, або належності, оскільки він імпліцитно представлений у сполучі *слава прадіда* [44, с. 179]. Окрім предикатів належності, прихованими в українській мові можуть бути деякі інші: *Над доріжкою з асфальту дві берізки обнялись* (Володимир Сосюра) ← *Над доріжкою дві берізки обнялись + Доріжку виготовили з асфальту; [Доля] А тепер я блукаю, наче морок по гаю, низько припадаю, стежечки шукаю до минулого раю* (Леся Українка) ← *А тепер я блукаю, наче морок по гаю, низько припадаю, стежечки шукаю + Стежечка веде до минулого раю; Волинське село під лісом, куди він зараз приїхав, відоме було тим, що поблизу відбулося кілька славних боїв українських повстанців і з німцями, і з енкаведистами* (Юрко Покальчук) ← *Волинське село, куди він зараз приїхав, відоме було тим, що поблизу відбулося кілька славних боїв українських повстанців і з німцями, і з енкаведистами + Село розташоване під лісом тощо.*

2. Лівобічна структурна редукція. Відбувається за згортання підмета. Внаслідок лівобічної структурної редукції можливе створення конструкцій з опорним віддієслівним іменником чи інфінітивом та залежною прийменниково-відмінковою формою з атрибутивним значенням. Постають ці побудови завдяки тому, що у вихідному реченні з детермінантним другорядним членом згортається підмет, дієслово-присудок субстантивується, перетворюючись на інфінітив чи віддієслівний іменник, а детермінант, набуваючи атрибутивного відтінку, переміщується з типової не-прислівної позиції у прислівну, напр.: *Він прогулювався вранці* → *Прогулянки вранці підіймали йому настрій; Дівчина розмовляла у читальному залі* → *Розмовляти у читальному залі було заборонено.*

3. Контамінація двох взаємопов'язаних вихідних речень. Перше вихідне речення заступає позицію підмета другого, а його присудок, виражений ад'єктивом, потрапляючи в залежність від дієслова й виконуючи обставинну функцію, мусить змінити свою

морфологічну форму [151, с. 126; 44, с. 81], пор.: *Магда сердито дивилась на Наталю* (Юрій Збанацький) ← *Магда дивилась на Наталю* + *Її погляд був сердитий*; *Грім ударив несподівано* (Юрко Покальчук) ← *Грім ударив* + *Удар був несподіваний*; *Поїзд ніжно заколисував жінок* (Марина Гримич) ← *Поїзд заколисував жінок* + *Заколисування було ніжним* тощо.

4. Транспозиція правобічних синтаксем у лівобічну позицію суб'єктної синтаксеми. Здебільшого виявляють здатність переміщуватися в позицію суб'єктної синтаксеми її атрибути. Наприклад, для образного відтворення ситуації, атрибутивна синтаксема з локативним відтінком, виражена місцевим відмінком й утворена внаслідок згортання локативного предиката, транспонується в суб'єктну сферу. Однак новостворений суб'єкт позначену в ситуації дію виконує не сам, а за посередництва того, чим він наповнений, а тому номінатив (що вказує на фактичного виконавця дії) своєю чергою переміщується в позицію адвербіальної синтаксеми способу дії, трансформуючись в інструменталь. У такий спосіб між цим інструментом і предикатом на формально-граматичному рівні встановлюється підрядний зв'язок у формі вільного поєднання, пор.: *Тисячі іскринок спалахнули* + *Тисячі іскринок були в зеленавій воді* → *Тисячі золотих іскринок, які були в зеленавій воді, спалахнули* → *Тисячі золотих іскринок у зеленавій воді спалахнули* → *Зеленава вода спалахнула тисячами золотих іскринок...* (Юрко Покальчук).

Аналогійними є дериваційні процеси й у випадках з атрибутом посесивного відтінку, пор.: *Душа знов оживе* + *Душа належить мені* → *Моя душа знов оживе* → *Коли я буду щасливим, я знов оживу душею...* (Леся Українка); *Стеблини в'язалися із дном* + *Стеблини належать лататтю* → *Стеблини латаття в'язалися із дном* → *Густе темнозелене латаття плавало по воді і тонкими довгими стеблинами в'язалося із дном...* (Юрко Покальчук); *Лице привабливе* + *Лице належить Рудигеру* → *Лице Рудигера привабливе* → *Рудигер привабливий лицем* → *Генріх Штаденський, названий мужем здаля й непевно, прислав [...] високого, вельми спесивого, хоч і привабливого лицем Рудигера* (Павло Загребельний).

5. Транспозиція об'єкта партитивного відношення в позицію об'єкта дії. Цей процес уможливується контамінацією двох речень з однаковим лексичним компонентом, у першому з яких він

посідає місце об'єкта дії, а в другому – суб'єкта партитивного відношення, пор.: *Як навіжена, прискакала, Нептуна в губи цілувала...* (Іван Котляревський) ← *Цілувала губи* + *Губи* – частина *Нептуна*; *Живий труп уже почав робити якісь натяки на щось більше, частіше брати Юдіф за руку й кликати до себе «на склянку чаю»* (Володимир Винниченко) ← *Живий труп почав брати руку* + *Рука* – частина *Юдіф* і под. Прямий об'єкт першого вихідного речення, що водночас є суб'єктом другого вихідного речення й маючи семантику частини від цілого, втягує в орбіту предиката дії це ціле. Унаслідок цього в похідному реченні прямим об'єктом стає вже саме це ціле, а так званий колишній об'єкт (тобто об'єкт першого вихідного речення), починає виражати посередника спрямування дії на новий об'єкт і транспонується до адвербіальної сфери, зберігаючи в собі імпліцитне об'єктне й партитивне значення. У похідній реченевій структурі між новоутвореною адвербіальною синтаксеєю та предикатом відсутня валентна зумовленість, а тому на формально-граматичному рівні між цими компонентами, що виконуть роль цих синтаксем, підрядний зв'язок встановлюється у формі вільного поєднання.

Отже, форма підрядного синтаксичного зв'язку вільне поєднання є вторинною в структурі простого речення, і її виникнення пов'язане з певними дериваційними процесами.

ЯДЕРНА ЗОНА ФУНКЦІОНУВАННЯ
ВІЛЬНОГО ПОЄДНАННЯ

Ядерна зона функціонування підрядного синтаксичного зв'язку у формі вільного поєднання охоплює конструкції, у яких поширювач виражений прислівником, прислівниковою сполукою, компаративом, суперлативом, інфінітивом або незмінним прикметником. Симптомом належності до ядерної зони саме цих утворень є те, що їхній залежний компонент підпорядковується вільним поєднанням опорному, уживаючись у своєму категорійному значенні.

2.1. Вільне поєднання прислівників

У сучасній граматиці української мови усталився погляд на прислівник як на самостійну, периферійну частину мови, що вживається для вираження ознаки іншої ознаки і для якої характерна морфологічна безкатегорійність і незмінність [52, с. 299]. За морфологічного підходу до кваліфікації синтаксичних зв'язків адвербіативи як клас незмінних слів автоматично потрапляли у сферу одиниць, що вільно поєднуються з опорним компонентом. Однак треба обмежити (що й роблять деякі лінгвісти [44]) таке беззастережне витлумачення форми підрядного зв'язку прислівників із будь-якими словами як вільного поєднання. Подекуди при локативних предикатах позицію локативної синтаксеми посідають власне-прислівники: *Біліють у темряві, дибають кудись, вайлуваті* (Олесь Гончар); *Уперед піду – возню не мину, а назад піду – загину* (Василь Стус); *А безкінечний обоз тим часом уперто й невпевнено просувався вперед і вперед по ледве означених дорогах...* (Павло Загребельний); *Він увесь час стояв осторонь і спостерігав цю сцену* (Іван Багряний). Очевидно, що прислівники в таких випадках є функційними еквівалентами відмінкових форм, які зазвичай і спеціалізуються на заповненні позицій субстанційних локативних синтаксем, пор.: *Мов ельфів мрійний хоро-вод, Там пари ніжні і щасливі Ідуть направо і наліво, Щоб десь, забувши часу лік, Зійтись чи розійтись навік* (Володимир Сосюра) –

І шум і співи в коридорі – курсанти з лекції ідуть (Володимир Сосюра); *Вітер блискавку виструга, хмара насуне з-за гір – перекидом, колесом, вистрибом вибігали діти надвір* (Ліна Костенко) – *Остюк часто вибігав на вулицю, зачувши співи студентської ватаги, але веселість та була чужа йому* (Юрій Яновський); *Протягом дня він не сидів удома, а ввечері куток той був темний* (Юрій Яновський) – *Там все було блискуче і латунне, і на роялі гномик там сидів* (Ліна Костенко). Тобто адвербіативи в конструкціях такого зразка зумовлені валентністю опорного дієслова, а тому є керованими.

2.1.1. Вільне поєднання власне-прислівників

2.1.1.1. Власне-прислівник у детермінантній позиції речення

Завдяки своєму функційному призначенню певна група прислівників спеціалізується на вираженні обставинних характеристик ситуації, а саме: часу, місця, мети, причини тощо. Зазвичай такі прислівники посідають позицію адвербіальної синтаксеми, що на формально-граматичному рівні проектується в детермінантну зону речення й виявляється підрядним синтаксичним зв'язком у формі вільного поєднання з предикативною основою цього реченнєвого утворення. Отже, у такій функції прислівники виражають різні відтінки обставинного значення:

1) темпорального, напр.: *Але часом русалки показуються людям у дівочому уборі, в плахті, в сорочці, в червоному намисті* (Іван Нечуй-Левицький); *Вона завжди стояла коло хати і завжди усміхалася* (Василь Герасим'юк); *Звечора забрали всю фамілію Василя Слижукowego* (Марія Матіос);

2) локативного, напр.: *Навкруги блимали ліхтарі, стукотіли підковами коні, перегукувалися полки* (Юрій Яновський); *Синіють вдалині тополі, співає в небі жайворон* (Володимир Сосюра); *А угорі про тайнства природи задумався мислитель-чорногуз* (Ліна Костенко); *Надворі засірів зимовий ранній гірський вечір* (Марина Гримич);

3) цільового, напр.: *...ніби все те, що доля завинила їй, Марії, було взято наборг на одне життя, щоб у наступному, доччиному, повернутися, як у чесній купецькій угоді, із через верх відшкодованим чиншем* (Оксана Забужко); *Скажу наперед, що це місце дуже зацікавило пана возного і він навмисне ходив до шинкарки Марини Пензлихи розпитатися...* (Валерій Шевчук);

4) причинового, напр.: *І знічев'я Роберт задивився На роботу того навука...* (Леся Українка); *Розбив я їх зозла, як давні розбивали немовлят об камінь* (Валерій Шевчук).

2.1.1.2. Формально-структурні моделі V + Adv, Part + Adv та Adv part + Adv

Сполуки, які формуються синтаксичною домінантою-дієсловом і залежним компонентом-прислівником, доволі поширені в українській мові, що зумовлено семантикою адвербіативів як класу слів – виражати ознаку дії чи стану. Між компонентами таких конструкцій встановлюються адвербіальні семантико-синтаксичні відношення двох різновидів:

1) способу дії. Здебільшого на виконанні цієї функції спеціалізуються якісно-означальні прислівники на -о, -е, напр.: *В темряві, як хорий, Вогонь пожежі гарячково блимав, І перелякано тремтіли зорі* (Юрій Дараган); *З бурого неба починають надлітати ліново мохнаті пластинки снігу* (Ірина Вільде); *До нового зимового спортивного сезону інтернат з недобудованим трохи нижче трампліном було урочисто відкрито* (Юрій Андрухович); менш поширеними є форми на по- – -ому (-и), напр.: *[Ономай] Голову нести, губити військо, щоб «хвалу і дяку» сказав хтось по-троянськи?* (Леся Українка); *Шотландія – була. А ви ще є, Щоб по-англійськи плакати за нею* (Оксана Забужко); *Глигнувши в нього, Чижик здригнувся, по-старечому зіщулювся і, злодійкувато втягнувши голову в плечі, подався до своєї кімнати* (Марина Гримич); а також прислівники інших морфологічних моделей, напр.: *Гшов далі навпомацки* (Ольга Кобилянська); *Білаш спробував щось вимовити, але несамохіть зітхнув і знітився* (Олександр Жовна); *Вінок тобі плетуть. І ти підходиш тричі* (Василь Герасим'юк); *Маленький Волин часто приходив туди, сідав під деревом і подумки розмовляв з бабусею* (Юрко Покальчук);

2) квантитативні, напр.: *Абат Бодо вельми радів тій обставині, що зміг доправити невісту для графа Генріха саме на цю пору щедрої, пишної осені...* (Павло Загребельний); *Хай нап'ються донесочу ниви* (Ліна Костенко); *Розбився світ, як череп'яний глек, ущент* (Ігор Римарук).

Не відзначається розмаїтістю семантичних функцій прислівник і в поєднанні з дієприкметником, набуваючи значення:

1) способу дії, за якою цей дієприкметник виражає ознаку, напр.: *Правда, чорні могутні вуса його не були по-європейському поголені,*

а по-староукраїнському, по-козацькому звисали по обидва боки соковитого рота (Володимир Винниченко); *Біліють смолоскипи Грайливо пофарбованих ялин...* (Василь Симоненко); *Боюся екзальтованих подруг, ... і мислителів – оригінальних, як вдруге відкритий біном* (Ліна Костенко); *Та провід мав відомості, що ліси блоковані зусібіч* (Марія Матіос);

2) квантитативного, напр.: *І так часто я тебе зову крізь сон, щоб душу натрудити повік незабутнім молодим гріхом* (Василь Стус); *Щаслива я. І ні про що не думаю. І мозок мій здивований украй* (Ліна Костенко); *Ще озирається, нитку рвучи, Діва Обида: може, душа, спопеліла дотла, не озвіріє...* (Ігор Римарук);

3) часу виникнення або періоду існування ознаки, вираженої дієприкметником, напр.: *Відвічно наїжена Росія По-старому нахабно заборча* (Юрій Дараган); *І в пута тяжкі клинописні закована з давніх-давен, в степу оживає пісня давно занімілих племен* (Ліна Костенко); *Та тільки ж які вони ті чеберяйчики? Невже не схожі на вічно розвеселеного воеводу Кирпу?* (Павло Загребельний).

Семантична обмеженість прислівників, що вільно поєднуються з дієприслівниками, зумовлена функційним призначенням останніх: дієприслівник як клас слів спеціалізується на вираженні в реченні дії, додаткової, супровідної до головної [204, с. 293], а тому вона відбувається в той самий час, у тому самому місці, у тих самих умовах, з тих самих причин тощо, що і дія, виражена дієсловом-присудком; єдина ознака, за якою ці дві дії (головна й супровідна) можуть відрізнятися, – це спосіб їхнього протікання. Отож, у конструкціях із синтаксичною домінантою-дієприслівником і підпорядкованим елементом-прислівником зазвичай реалізуються адвербіальні семантико-синтаксичні відношення способу дії, напр.: *Звечоріло вже, коня виводжу з стайні та сідлаю. Його пустивши навмання, в житах високих я щезаю* (Юрій Клен); *Автобус знову засичав, зупинився і, по-старечому переваливши з боку на бік наповнене черево, заспокоївся* (Олександр Жовна); *...за тою мовою зачісуючи доню так гладенько – так тісно заплітаючи їй коси в дрібушки, аж голівка починала вилискувати проти вогню з печі...* (Оксана Забужко).

2.1.1.3. Формально-структурні моделі Adj + Adv, Adv + Adv та Praedicat + Adv

Однією з характерних рис прислівника сучасної української мови є його сполучуваність із прикметником, що вможливорюється специфікою адвербіатива – позначати ознаку іншої ознаки. У конст-

рукціях з синтаксичною домінантою-ад'єктивом адвербіатив має семантику:

1) додаткового відтінку ознаки, вираженої ад'єктивом, напр.: *Гордий, подержавши якусь мить полонену долоню у своїх жменях, відчув усім напруженим первісним людським єством оте вічне жіноче тепле й божевільно солодке чуття...* (Тодось Осьмачка); *Уперто покірлива рослина. Хороша рослина* (Остап Вишня); ...і Оксана Павлівна, вчителька історії, в яку Тарас був закоханий в п'ятому класі і на все життя зберіг у пам'яті її глибокі *пронизливо сині очі*, завжди такі теплі до нього, такі добрі (Юрко Покальчук);

2) обмеження або конкретизації ознаки, вираженої ад'єктивом, напр.: *Урядові ясно, що це акт психічно хворої людини або злобної дурної помсти* (Володимир Винниченко); *Його тексти бездоганні. Мовно бездоганні, та за змістом – нудні й штучні, а тому його давно ніхто не читає* (Марина Гримич);

3) квантитативну, напр.: *Які ж були вони вродливі, три Лади-Лебеді тоді! І трішки-трішки вередливі, і дуже-дуже молоді* (Ліна Костенко); *Напрочуд привабливою була квітка* (Юрко Покальчук); *Дівчина вдалася шалено довгоногою і, безперечно свідомо цього факту, не знала ніякого стриму в підкорочуванні спідниць* (Юрій Андрухович);

4) атрибутивно-темпоральну, позначаючи час виникнення або тривання ознаки, вираженої ад'єктивом, напр.: *Вічно юний, первісний і дикий, творець, на власнім творі розіп'ятий, – це він на незглибній глибині шаліє й казиться без берегів!* (Павло Тичина); *Лошиця з дикими і гордими ногами, із ніздрями рожевими на сонці і матово-темнавшими вночі...* (Микола Вінграновський); *Вечірній сон закоханого літа і руки, магнетичні уночі* (Ліна Костенко); ...Одна тисяча дев'ятсот сорок п'ятого року подобрілий москаль процідив крізь зуби євреям – колишнім румунським підданам – *забиратися з совітької тепер Буковини в свою Румунію* (Марія Матіос).

Синтаксичною домінантою щодо прислівників можуть виступати прислівники тільки власне-означальні й способу дії. Семантичні відтінки поширювачів-прислівників у таких конструкціях є обмеженими й становлять два різновиди:

1) додаткова ознака дії, напр.: *На це Андрєя так само незмінно погордливо біла Андрійка по метких пальцях і щораз однаково неприязно цідила крізь дрібні щербаті зуби: – Поки твій тато був на війні, мого тата закатрупили черкеси...* (Марія Матіос);

2) міра вияву ознаки дії, напр.: *І якась жінка під корогвою страшно голосно затужила* (Тодось Осьмачка); *Таксі їхало напрочуд швидко* (Юрій Яновський); *Тарас одружився доволі несподівано для самого себе* (Юрко Покальчук).

3-поміж специфічних властивостей адвербіативів вирізняється і їхнє вільне поєднання зі словами категорії стану. Зазвичай у такій функції виступають кількісно-означальні прислівники, даючи квантитативну характеристику стану, вираженого словом категорії стану, напр.: *Дуже приємно. Будьмо знайомі* (Іван Багряний); *Коли йшла з вокзалу, мені було страшенно весело* (Микола Хвильовий); *Маня повертається до мене, очі їй темно, глибоко і гаряче блищать, аж страшно трохи* (Григор Тютюнник); *...ми того веселого вечора раптом зрозуміли, що дуже буде нам сутужно жити без бубна* (Роман Федорів) тощо.

2.1.1.4. Формально-структурна модель $S_{1-7} + Adv$

У побудовах, утворених синтаксичною домінантою-субстантивом і поширювачем-адвербіативом, здебільшого виникають атрибутивні семантико-синтаксичні відношення. Сполуки, у яких прислівник вільно поєднується з власне-іменником, є наслідком конденсації речень із підрядними присубстантивно-атрибутивними предикативними частинами: *За ними [дверима] стояла Маруся в зеленому беретику набакир, з-під якого на плечі скочувались хвилі жовто-пшеничного волосся* (Володимир Винниченко) ← *беретик, одягнений набакир*; *І від цього образу бабці навшиньках, перед якою щойно зачинено фіртку до серця, стає зразу гаряче на всьому тілі, а потім мокро в очах* (Ірина Вільде) ← *бабця, котра стоїть навшиньках*; *– Твої улюблені, – сказала дружина, ставлячи на стіл котлети «по-київськи»* (Олександр Жовна) ← *котлети, приготовані по-київськи й ін.*

Конструкції з опорним відприкметниковим іменником утворюються в результаті трансформації речень із предикатом, вираженим ад'єктивом: *Це так природно – музика, і час, і Ваша скрізь присутність невлотима* (Ліна Костенко) ← *Ви присутні скрізь*. Особливістю цієї трансформації є перехід адвербіатива з детермінантної позиції у прислівну.

Зазвичай іменники поєднуються з означальними прислівниками способу дії, інколи, якщо вони похідні від предикативних прикметників чи дієслів, – з обставинними. Однак подекуди трапляються

сполуки власне-субстантивів із кількісно-означальними адвербіативами. Не можна говорити про атрибутивні відношення між членами таких конструкцій, адже їхній опорний компонент-іменник у реченні є предикатом якості, а прислівник вказує на ступінь вияву цієї якості: *Я трохи звір. Я не люблю неволі. Я вирвуся, хоч лану відгризу* (Ліна Костенко); *Пишотурський – трохи жевжик і трохи патріот* (Ліна Костенко).

2.1.2. Вільне поєднання прислівникових сполук

Прислівниковими сполуками усталено вважати поєднання приєменника з іменником, двох іменників з одним чи двома приєменниками або прикметника, числівника чи займенника з іменником у формі родового відмінка, у яких повнозначні частини мови зберігають своє конкретне лексичне значення й граматичну форму, але конструкція загалом має адвербіальну семантику; складники цих поєднань не стягуються й пишуться окремо, пор.: *до біса, з намови, час від часу, з дня на день, темної ночі, третього дня, тим часом*. У мовознавчій літературі на позначення таких конструкцій послуговуються й іншими термінами – синтаксичні, або фразні, прислівники [223, с. 78–80], прислівникові еквіваленти слова [125].

Прислівникові сполуки не створюються щоразу в мовленні, а відтворюються в готовому вигляді завжди в тій самій формі, подібно до фразеологізмів. Однак зарахуванню прислівникових еквівалентів слова до фразеологічних одиниць перешкоджає відсутність у них образності, вторинної номінації: утворившись у певній ситуації, вони вживаються в подібних умовах, не переносячи свою первинну мотивацію на інші ситуації.

Питання походження прислівникових сполук порушував свого часу І. К. Чапля, у міркуваннях якого можна розгледіти вказівку на два шляхи виникнення цих одиниць [223, с. 78–79]:

1) керовані форми можуть відриватись від опорного дієслова й вживатися при дієсловах, валентність яких їх не зумовлює, пор.: *не було того дня, щоб не згадала про нього; взявся до діла* (виділені сполуки є керованими формами й мають об'єктну семантику) – *зробив того дня, сказав до діла* (виділені сполуки не є керованими і виражають обставинне значення);

2) прислівникові сполуки виникають під впливом аналогії – позицію, відкрити валентністю дієслова для конкретного іменника, заповнює абстрактний іменник, внаслідок чого виникає «розходження

змістових понять при однакових граматичних зв'язках» [223, с. 79], що спричинює врешті-решт послаблення цих граматичних зв'язків, повний відрив відмінкових форм від опорного дієслова і їхнє функціонування як прислівників. Наприклад, *падати з туги* утворилось за аналогією до *падати з дерева*, але відсутність у конструкції *з туги* об'єктної семантики і превалювання адвербіальної причинової зумовили зміни функції цієї форми.

Тим, що прислівникові сполуки початково є керованими формами, очевидно, зумовлене їхнє вживання в сучасній українській мові переважно при дієсловах: *Це ті, що вміють кохати до загину і покидати без сліз!* (Ірина Вільде); *Я хочу пити сонячні настої, Пізнати до краю радости земні!* (Василь Симоненко); *А повинь прибувала по інерції і заливала всі комунікації* (Ліна Костенко); *Ляля з першого погляду вгледіла інтерес Гайгера до Масюні і глибоку всесвітню нудьгу на обличчі його пасії* (Марина Гримич) і под. Також доволі поширеними є прислівникові сполуки, подібно до власне-прислівників, у детермінантній функції, напр.: *Дідона гірко заридала, Із серця аж волосся рвала, І закраснілася, мов рак* (Іван Котляревський); *Тоді мовчки зняв свого бриля на прощання, а потім надів* (Тодось Осьмачка); *Белугін знову на момент зупинив на Марусі погляд* (Володимир Винниченко) тощо. Не бачимо потреби наводити семантичні різновиди прислівникових сполук, що вільно поєднуються з дієсловами чи предикативними основами речень, оскільки вони дублюють семантичні різновиди власне-прислівників у відповідних функціях.

Варто вказати, що, підпорядковуючись ад'ективам (прикметникам і дієприкметникам), прислівникові сполуки не відзначаються різноманіттям значень, а виражають лише квантитативну семантику, напр.: *Тому, може, стане Тетяна й послушніша без Маври, а то, розпещена нею до краю, не все піддається бажанням і наказам поважної матері* (Ольга Кобилянська); *Ми спустошені, Марченко, до краю спустошені для того щоб жити поодинокі* (Юрій Яновський); *До сліз закохана в Мазену її дочка, як день, прекрасна* (Володимир Сосюра); *Не полював у хащах звіра, А, розлютований без міри, Мазену він уполював* (Володимир Сосюра).

Вільне поєднання прислівникових еквівалентів слів з іменниками пояснюється трансформаційними процесами, результатом яких є згортання підрядних присубстантивно-атрибутивних предикативних частин, де ці прислівникові сполуки вільно поєднувалися з дієсловами або, виконуючи роль детермінанта, з предикативним

центром речення: *Ходив він завжди у чоботях і в синіх штанах і по-московському у верхній сорочці на випуск, і підперезаний кавказьким черкеським поясом (Тодось Осьмачка) ← сорочка, яку носять на випуск; Боже – життя на гріш, а так багато слів (Василь Стус) ← життя, що відмірене на гріш; Ох, килими, барвисті килимочки! Фонтан, кальян і сльози на зорі (Ліна Костенко) ← сльози, які пролилися на зорі.*

2.1.3. Вільне поєднання компаратива й суперлатива

Донедавна в традиційних граматиках прислівники вищого й найвищого ступенів порівняння зараховували до словозміни цього класу слів, однак дослідження останніх років свідчать про помилковість цієї думки й доводять тісний зв'язок категорії ступенів порівняння із словотвірним рівнем мови. Той факт, що компаратив і суперлатив мають іншу порівняно з вихідним прислівником семантику – виражають вищий чи найвищий ступінь якісного стану динамічної чи статичної ознаки, дав підстави мовознавцям кваліфікувати їх та вихідні прислівники не як форми того самого слова, а як різні слова [105; 52, с. 308–309].

Придієслівною позицією й вільним поєднанням як формою підрядного зв'язку з синтаксичною домінантою-вербативом характеризуються компаративи й суперлативи, вихідними для яких є означальні прислівники, а тому між членами подібних сполук встановлюються адвербіальні семантико-синтаксичні відношення способу дії, напр.: *Звуків цих зачаровану силу я все дужче і дужче люблю* (Володимир Сосюра); *Маруся уважніше подивилася на матір* (Володимир Винниченко); *Юр'яна тугіше зав'язала хустку і вже помішувала лопаткою осіле вапно* (Марія Матіос); *З дівчат її любить найліпше, признає сам, що вона приводить його до розуму, принукує до роботи, навертає до родичів* (Ольга Кобилянська); *І старий приятель виконав прохання Волина якнайкраще* (Юрко Покальчук).

2.2. Вільне поєднання інфінітивів

Дослідження природи, статусу й властивостей інфінітива в сучасній лінгвістиці не втратили своєї актуальності, зокрема, досі не розв'язано питання про його частиномовний статус. Генеза

інфінітива (це застигла відмінкова форма віддієслівного іменника з основою на *-і* [164, с. 9]) зумовила формування двох кардинально протилежних тенденцій щодо його інтерпретації. Першу, яка полягає у кваліфікації слів цього типу як субститутів іменника й приписуванні їм синтаксичних функцій імені, започаткував О. М. Пешковський, схарактеризувавши інфінітив як «іменник, що не дійшов на один крок до дієслова» [163, с. 131]. Більш усталеним є погляд на інфінітив як на дієслівну форму, що виражає дію безвідносно до особи її виконавця, модальності та часу її протікання, а відсутність вказаних категорій мова долає синтаксично [172, с. 344; 202, с. 423; 189, с. 24; 83, с. 50; 25].

Останнім часом набув поширення новий підхід до витлумачення природи інфінітива, який аргументував І. Р. Вихованець. Лінгвіст доводить необхідність розглядати інфінітив як «специфічну міжчастиномовну форму, позбавлену чітких морфологічних характеристик і використовувану двома центральними частинами мови іменником і дієсловом» [42, с. 81]. Витоки такого потрактування треба вбачати в працях В. В. Бабайцевої, А. В. Жаркової, які пояснюють гібридний, або синкретичний, характер цього класу слів [10; 73].

Попри таке розмаїття у визначенні частиномовної належності інфінітива, питання про форму підрядного зв'язку між ним і синтаксичною домінантою не становить теоретичної проблеми: граматична традиція опису мовних явищ форму підрядного зв'язку інфінітива з будь-яким опорним компонентом, зважаючи на морфологічну незмінність першого, інтерпретує як вільне поєднання. Однак, вважаючи принциповим брати за критерії визначення форми підрядного зв'язку не морфологічне вираження залежного компонента, а його синтаксичну позицію стосовно синтаксичної домінанти та характер семантико-синтаксичних відношень, що виникають між ними, вбачаємо доцільним переглянути таку беззастережну кваліфікацію форми підрядного зв'язку інфінітива з опорним компонентом. Наприклад, у реченні *І циганча, ні голе, ані вбране, просило їсти* (Ліна Костенко) валентність предиката *просило* відкриває позицію для субстанційної об'єктної синтаксеми, яку зазвичай заповнює знахідний відмінок (*просити їжу*), який на формально-граматичному рівні є сильнокерованим з боку дієслова-присудка. У наведеному ж прикладі цю позицію посідає інфінітив *їсти*, отже, він є функційним еквівалентом знахідного відмінка, а підрядний зв'язок між синтаксичною домінантою *просило* й підпорядкованим елементом *їсти* встанов-

люється у формі керування, яке, щоправда, постає в неморфологізованому вияві.

Автори деяких мовознавчих студій епізодично зазначають про властивість інфінітива спеціалізуватися на функції об'єктної синтаксеми [44, с. 78; 89, с. 85–94; 122], але неокресленими залишаються тематичні групи предикатів, гнізда валентної рамки яких можуть бути заповнені інфінітивами. Проте розв'язання цього питання є дуже важливим, оскільки лише це поставить на реальне підґрунтя визначення сфери поширення керованих і вільнопоєднуваних інфінітивів.

Спостереження й аналіз мовних фактів дають підстави виокремити два типи керованих інфінітивів: 1) у складі аналітичного дієслівного присудка або головного члена односкладного речення, співвідносного з присудком; 2) у позиції субстанційної синтаксеми.

Дієслова певних груп не спроможні самостійно виражати дію або стан суб'єкта через свою інформативну недостатність і для виконання цієї функції вимагають приєднання до себе інфінітива. Саме тому між компонентами такого присудка встановлюються комплетивні семантико-синтаксичні відношення, а синтаксичний зв'язок реалізовується у формі керування. Варто зауважити, що серед науковців немає одностайності у визначенні кола допоміжних елементів аналітичного дієслівного присудка: окрім модальних і фазисних дієслів [86, с. 76; 123, с. 65; 17, с. 88] до них зараховують пробаційні, дефінітивні, а також десемантизовані дієслова інших семантичних груп [89, с. 98–149], предикативні прикметники та стійкі словосполучення [203, с. 157–159; 79, с. 151–152]. Найбільш обґрунтованим буде виокремити такі типи лексем, що виконують роль допоміжного елемента складеного дієслівного присудка (або головного члена односкладного речення) й, відповідно, керують підпорядкованим інфінітивом:

1) модальні дієслова, напр.: *Якби життя за мене говорило, Бажав би я усе життя мовчати...* (Микола Вінграновський); *Яким вогнем спокутувати мушу хронічну українську доброту?* (Ліна Костенко); *Чому? Вона так і не здужала собі цього пояснити* (Марина Гримич);

2) фазисні, напр.: *Венера зачала благати І за Енеєчка прохати...* (Іван Котляревський); *...в купе вже було багато сонця, а перед нього стояла «богиня» й докінчувала упорядковувати своє ніжно-каштанове волосся* (Володимир Винниченко); *Галя узялась поратись коло нього* (Юрко Покальчук);

3) пробаційні, напр.: *Говорячи, Донець весь час пильно, занадто пильно, дивився Андрієві в обличчя, здається, намагався не пропустити жодного поруху м'язка, намагався проглянути його наскрізь* (Іван Багряний); *Пробували ми у футболу кавуном грати – важко, ноги болять* (Всеволод Нестайко); *Татари силкувалися відчинити ворота, лиш їм те не йшло* (Андрій Чайковський);

4) дефінітивні, напр.: *Серце знов застукало в грудях, Харитя наважилась тікати* (Михайло Коцюбинський); *За деякий час ревізор уже обіймав Лесю, а ще за деякий час він ризикнув її поцілувати* (Микола Хвильовий); *Між іншим, так я навчилась плавати: не встигла злякатись – і попливла* (Ліна Костенко);

5) з семантикою асистивності, напр.: *Та сталася подія, що завадила йому зробити се...* (Іван Білик); *Поможіть звіврати в холодні очі край полинний і захватить на смерть* (Василь Стус); *Ця сутичка допомогла Андрію Сидоровичу вибрати рішенець, на перший погляд дріб'язковий, але він скерував усі подальші кроки його* (Володимир Дрозд);

6) зі значенням володіння / неволодіння уміннями й навичками, напр.: *Княгиня Іванко вміє не тільки грати, але любить і танцювати* (Іван Нечуй-Левицький); *На устах появилася тая приваблива усмішка, якою він умів чарувати людей* (Богдан Лепкий); *Вселенська шльондра, вміє діувати. Під ліхтарем тупцюючи старим, ще й святістю потрафить здивувати* (Ліна Костенко);

а також:

7) предикативні ад'єктиви, напр.: *Бо ми радіти зобов'язані до смерті* (Василь Стус); *По-друге, ті великі зелені очі й русьві коси так засліпили мене, що я сам ладен був тричі перевернути себе всього навиворіт, аби хоч трохи відповідати Мері й її оточенню* (Борис Антоненко-Давидович); *– Я спроможний любити лише недосяжне* (Володимир Дрозд) та

8) фразеологізовані сполуки з модальним значенням, напр.: *Вона мала охоту зараз таки в'язати пліт* (Михайло Коцюбинський); *Тепер я не маю страху, я його ліквідував, а тому я не маю потреби брехати* (Володимир Винниченко); *... він – любитель у річці підземній купатись...* (Ігор Римарук).

З-поміж усіх різновидів субстанційних синтаксем інфінітивів виявляє здатність посідати позицію тільки об'єктної, виступаючи зазвичай у цій позиції функційним еквівалентом певних відмінкових форм. Здебільшого побудови з інфінітивом у ролі об'єктної синтаксеми мають синтаксичні синоніми з відмінковою формою на місці

цього інфінітива, напр.: *Я хочу добре навчитися цілуватися, щоб молодий мій не вигнав від себе на другий день по шлюбі* (Тодось Осьмачка) – *Я хочу добре навчитися цілуванню, щоб молодий мій не вигнав від себе на другий день по шлюбі; Не написав ніхто й про те, що Генріх все ж примусив Євпраксію їхати разом із ним до Італії* (Павло Загребельний) – *Не написав ніхто й про те, що Генріх все ж примусив Євпраксію до подорожі (до їзди) разом із ним до Італії; [Клітемнестра] Рабині, готуйтеся квіти сипати під ноги!* (Леся Українка) – *Рабині, готуйтеся до сипання квітів під ноги!; Боже, який мені розум Господь дав, що я свого діда відмовила оленів бити!* (Марія Матіос) – *Боже, який мені розум Господь дав, що я свого діда відмовила від биття оленів!* Не вступають у подібні синонімічні відношення лише конструкції, предикати яких виражені дієсловами з семантикою вербального наказу, напр.: *...Звелів покинути нам Трою, Підмовив плавати з собою...* (Іван Котляревський); *Я оголошую себе вашим командиром і наказую слухати тільки мене* (Юрій Яновський); *Суфлер наказує нарешті зупинитись, і я вганяюся з розгону в зал* (Василь Стус).

Аналіз фактичного матеріалу дає змогу окреслити деякі семантичні класи дієслів, у валентній рамці яких позицію об'єктної синтаксеми може посідати інфінітив, а на формально-граматичному рівні це реалізовується як підпорядкування інфінітива дієслову у формі керування. Отже, інфінітивом керують дієслова зі значенням:

1) волевиявлення, напр.: *Щось, що було сильніше від неї, держало її в долині, вдома, не допускало виходити проти нього* (Ольга Кобилянська); *Він уперто відмовляв своїй жоні спорядити посольство до Києва?* (Павло Загребельний); *Так я заборонив собі дивитися на речі по-іншому* (Любко Дереш);

2) бажання, напр.: *Далі, далі від душного міста! Серце прагне бути на просторі!* (Леся Українка); *Там, у Новгороді, посилаючи слів до твого батька, я говорив, що хочу мати з ним мир і любов, а тебе на знак цього волію назвати своєю жоною...* (Семен Скляр-ренко); *З великою натугою Юля закінчила десять класів і на запитання батьків, чи хоче вчитися, відповіла, що жадає на вокзалі торгувати сельтерською водою, бо «там весело і багато приїжджих»* (Григорій Тютюнник);

3) інтенційні, напр.: *Я задумав цієї ночі втікати з села з Кавуном та ще з чотирма чоловіками* (Іван Нечуй-Левицький); *Тішився він з того, збирався, наче готувався вирушити в далекі, незнані*

світи (Іван Пільгук); *Не пам'ятаю деталей, але, здається, він заблукав у степу, поранився, прожив без води та їжі багато днів і вже зібрався помирати, коли на нього випадково потрапила машина якихось геологів (Володимир Дрозд); ...завтра вранці вони планували вирушати авто до Нью-Йорка... (Оксана Забужко);*

4) настановчі, напр.: *Гетьман і полковники підписали ту Гадяцьку умову і постановили послати посланців в Варшаву на сейм і просили, щоб король знов прийняв Україну під свою державу (Іван Нечуй-Левицький); І тільки тоді, коли він погодиться змінити своє прізвище на Мазеніна, ти не їдеш, зостаєшся і ходиш до нас, розумієш тепер? (Микола Куліш); Хто-хто, а він допоміг би мені знайти дочку, адже тоді, вночі на острові Хортиці, князь так сердечно говорив зі мною, обіцяв знайти Малушу (Семен Скляренко);*

5) психічного ставлення, напр.: *За півверстви нижче за течією в правий берег врізалася зелена плавня, в тих очеретяних нетрях і сподівався сховатися Сірко (Юрій Мушкетик); ...в його [Рода] руках майбутнє кожної з'яви, і стережись розгнівити його! (Юрко Покальчук);*

6) психічної діяльності, напр.: *Не знаю, зло це чи добро – та загадка невідомість вже й закінчиться спішисть (Василь Стус); Коли вечірне сонце згасне, бо вже натомиться палати... (Ігор Ринарук);*

7) володіння уміннями й навичками або їх набуття / втрати, напр.: [Лісовик] *Я звик волю шанувати (Леся Українка); Слухаючи його, козаки час від часу вибухали веселим реготом, бо Спихальський навіть про трагічні події з їхнього життя умів розповісти дотепно і весело (Володимир Малик); Учитесь спати ягня. Учитесь вовк завивати (Василь Герасим'юк);*

8) прищеплення умінь і навичок або впливу на об'єкт з метою втрати ним умінь і навичок, напр.: *А Греція в своїй преславній школі навчила Рим лиш бабських теревенів, що тільки нам релігію зганьбили, та ще привчила розумом крутити без жодної мети, як пес хвостом (Леся Українка); Ну, так я вас навчу шануватись. Я з вас виб'ю ваше гайдамацтво (Адріан Кащенко); Я навчу його любити Озеро, і Ліс, і все в ньому (Юрко Покальчук);*

9) вербального впливу, напр.: *Стара бабуся їм докладно все розказала й намовила їх полізти через тин та нарвать груш (Іван Нечуй-Левицький); – Словом, ти мені рекомендуєш не чіпати цього питання і мовчати? Я мовчу (Микола Хвильовий); Тарновський*

запропонував гостеві занести до альбому свою яку-небудь думку (Іван Шаповал);

10) розумової діяльності, напр.: *Якийсь розумний чоловік вигадав колись ставити на вершинах гір кам'яні неприступні замки* (Павло Загребельний); *Але зметикувала кинутися відразу ж під тин, бо повз неї промчав з шаленою швидкістю вогняний смерч* (Валерій Шевчук); *Графоманові краще. Графоман вирішив написати – і написав* (Ліна Костенко);

11) давання, напр.: *Декому їсти принесла дружина, дехто розгорнув червону хустину з хлібом, каштанами й жменю винограду* (Юрій Яновський); *І не давайте людям пити* (Марія Матіос); – *Що ж мені можеш подати напиться?* – солодко проказав він. – *Води або що?* (Валерій Шевчук).

Окремо варто зупинитися на підпорядкуванні інфінітивів словам категорії стану. Низка слів категорії стану на зразок (не)можливо, (не)можна, (не)потрібно, певно, бажано, варто, правильно, неймовірно, необхідно, (не)доцільно, (не)треба, (не)слід завдяки своїй модальній семантиці регулярно сполучається з інфінітивом. Найістотнішу ознаку безособових речень, головний член яких виражений словом категорії стану з модальним значенням та інфінітивом, становить те, що їхня категорійна структура «ґрунтується на взаємодії двох семантичних предикатів: дієслівного, який репрезентує ситуацію, і модального, що актуалізує її» [134, с. 27]. Інакше кажучи, особливістю слів категорії стану модальної семантики є не позначення власне-стану, а лише вказівка на його можливість / неможливість, бажаність / небажаність, доцільність / недоцільність тощо, а для вираження значення стану вони вимагають приєднання інфінітива, напр.: *Перш за все необхідно напоїти й покормити коні* (Улас Самчук); *Чи можемо ми це зробити зараз і чи доцільно йти з дружинами в степ, щоб зустріти там ворога?* (Володимир Малик); *І наперед не треба вожити, і за минулим плакати не варт* (Ліна Костенко). У реченнях же з формальною відсутністю інфінітива маємо явище контекстуальної неповноти або підрядну предикативну частину як функційний еквівалент інфінітива, пор.: *Жінки богів придумують, бо треба, щоб наші будні не минали сіро* (Ганна Чубач) – *Жінки богів придумують, бо треба придумувати для того, щоб наші будні не минали сіро*; *Такі можна писати, навіть доцільно* (Микола Сиротюк) – *Такі можна писати, навіть доцільно писати*; *Бажано, навіть потрібно, щоб між автором оригіналу і перекладачем була*

внутрішня спорідненість (Максим Рильський) – Бажано, навіть потрібно мати внутрішню спорідненість між автором оригіналу і перекладачем. Отож, семантико-синтаксична валентність слів категорії стану з модальним відтінком зумовлює приєднання інфінітива, що на формально-граматичному рівні реалізовується через підрядний зв'язок у формі керування.

За інших умов, коли інфінітив не зумовлений валентністю або інформативною недостатністю синтаксичної домінанти, а транспонується до ад'єктивної чи адвербіальної сфери, підрядний синтаксичний зв'язок у конструкціях реалізовується у формі вільного поєднання, напр.: *Ви вийшли, незнані, із темряви нор Позначити шлях перемоги* (Олег Ольжич); *Іде гроза дзвінка і кучерява садам замлілі руки цілувать* (Ліна Костенко); *Щоби вести за собою, треба мати силу пояснити, заради чого* (Любка Дереш); *Той, кому подали знак під землю, знав: при прикритому дуплі нема права рипатися з криївки, а хоч би до самої смерті* (Марія Матіос) і под.

2.2.1. Інфінітив у детермінантній позиції речення

У сучасній українській мові інфінітиви посідають позицію адвербіальної синтаксеми здебільшого в реченневих утвореннях із предикатами, вираженими дієсловами руху чи переміщення, спеціалізуючись на вираженні цільової семантики, напр.: *...Вибив шибку одну із рогатки і додому спати помчав...* (Василь Симоненко); *Петро поїхав до далекого волинського села написати про боротьбу повстанців УПА* (Юрко Покальчук); *Шаленіють в кишені дукати – ти виходиш у світ із воріт воріженька свогого шукати...* (Ігор Римарук); *І вийде місяць із чиеїс хати за нами підглядати в голий сад* (Оксана Мардус).

Л. С. Муравйова, розглядаючи інфінітивні словосполучення, виокремлює такі, в яких інфінітив має просторове значення, напр.: *Якщо не в берег, то десь туди погнали тітка корови пассти* (Тодось Осьмачка); *...Увечері він не прийшов ночувати* (Марія Матіос). На думку дослідниці, інфінітив у подібних побудовах «виражає не лише значення дії, але й також імпліцитно й значення місця (у найзагальнішому вигляді), де буде відбуватися дія» [150, с. 2], пор.: *погнала корови туди, де їх пасуть; не прийшов туди, де ночують*. Важко погодитися з трактуванням функції інфінітива в таких випадках як просторової, адже, по-перше, за словами самого лінгвіста, інфінітив

має «найзагальнішу» семантику місця, а по-друге, вона не домінує над цільовим значенням інфінітива, яке доволі чітко в ньому виявлено. Зважаючи на все це, вважаємо виправданим кваліфікувати значення інфінітива в наведених прикладах як цільове з просторовим відтінком.

Подекуди інфінітив виконує функцію адвербіальної синтаксеми мети й у реченнях з предикатами інших лексичних класів, зокрема, доволі поширеними є утворення, де предикати виражені дієсловами 1) процесуально-локативними, напр.: *І, вирвавши скобель разом із замком, пустив свою жінку в сіни, а сам сів на призьбі ждати* (Тодось Осьмачка); *Натомлені села вечеряти сіли Під грушами, вишнями і небесами* (Микола Вінграновський); *Порозпрягали хлопці коні та й полягали спочивать* (Ліна Костенко) та 2) зі значенням маніпулювання певним об'єктом, напр.: *Всю вашу зброю ешелон мусить здати мені, а вас я пропущу тоді їхати далі* (Юрій Яновський); *Пустіть мене у молодість мою. Пустіть поглянути. Пустіть хоч краєм, хоч крихіткою ока ухопити прогірклу землю* (Василь Стус); *Хлопчик був добряче зашуганий мамою, яка істерично ревнувала його до всіх і всього, [...] і віддала його до церкви допомагати священникові* (Юрко Покальчук).

Варто зазначити, що здатність інфінітива спеціалізуватися на функції саме обставини мети є не його первинною властивістю, а наслідком контамінації інфінітивних та супінних конструкцій. Адже, як доводять лінгвісти, інфінітив протягом історичного становлення української мови витіснив супін – особливу дієслівну форму з суфіксом *-ть*, близьку до інфінітива, – який вживали при дієсловах руху, виражаючи мету цього руху [191, с. 28; 189, с. 30; 15, с. 53].

2.2.2. Формально-структурна модель $S_{1-7} + \text{Inf}$

Однією з характерних рис інфінітива в сучасній українській мові є здатність сполучатися з субстантивами абстрактної або узагальненої семантики [238, с. 19; 231, с. 3; 161, с. 27; 25, с. 137; 52, с. 119], що вможливляється його транспозицією до ад'єктивної сфери. Розглядаючи сполуки іменника з інфінітивом, до уваги не беремо такі, де субстантив є складником стійких дієслівно-іменних конструкцій на зразок *мати охоту*, *виявити бажання*, *припуститися необачності* тощо, оскільки інтерпретуємо їх як аналітичні дієслова. Загалом же субстантиви, яким підпорядковуються інфінітиви вільним поєднанням,

утворюють дві групи: а) віддієслівні й відприкметникові деривати та б) непохідні іменники й похідні, які втратили мотиваційні зв'язки з твірним словом.

Спостереження мовного матеріалу дають змогу виокремити такі семантичні групи субстантивів-девербативів і -деад'єктивів, що виступають синтаксичними домінантами стосовно інфінітивів в атрибутивній функції, на яку подекуди нашаровується відтінок об'єктності:

1) волевиявлення, напр.: *З'являючись сим разом тут, в оцім селі під горою Чабаницею, просили про дозвіл задержатися з тиждень* (Ольга Кобилянська); *Мишко чекав наказу виїхати до міста й уже майже не їздив у Комарівку* (Микола Хвильовий); *Навіть ставилися вимоги послабити трагічні ситуації, поповнити твір мелодраматичними та комічними епізодами* (Іван Пільгук);

2) бажання, напр.: *Під ложечкою ссе докучливе бажання закурити, справді закурити. Пекельне бажання закурити!* (Іван Багрянний); *...ось це і заводить їх по-справжньому, змушує паііти од ярости роздутими ніздрями й бити в землю копитом од нетерплячки – дух суперництва, хіть перемагати, виклик на герць, нечутний звук бойової сурми...* (Оксана Забужко);

3) уміння або спроможності, напр.: *На другий день вона прийшла знову, але Степан Петрович усе так само лежав горілиць з заплученими очима й майже не відповідав на її спроби поговорити* (Володимир Винниченко); *– Коли ви поїдете до Італії, не буде потреби від вас утікати. Бо що таке втеча? Намагання створити якусь відстань між людьми* (Павло Загребельний); *Й це було те ж саме невміння зав'язати вузлик* (Марина Гримич); *Мовленнева компетенція полягає в умінні застосовувати знання мови на практиці, користуватися мовними одиницями, адекватними меті спілкування...* («Дивослово»);

4) потенційної дії (зазвичай такі іменники є складниками сталих сполук), напр.: *Але ти у мене робиш, то і твій батько не тільки не має загрози вилетіти з рідного села, але ще й держатиме й надалі шкільні коні для мого комнезамівського хазяйства* (Тодось Осьмачка); *Вони заздрять і водночас радіють, що не їм випала на долю перша можливість умерти* (Юрій Яновський); *Якийсь час він ще плекав намір втекти від ханських сейменів* (Юрій Мушкетик);

5) ментальної або мовленнєвої діяльності, напр.: *Думка намалювати грім і блискавку в формі ловів певно з'явилась у народі в той*

давній час, як ще народ жив ловами, не знаючи хліборобства (Іван Нечуй-Левицький); І без слів я все розумію, Що сказати маєш мені, Та в мовчанні живе й надія **Не почути жорстоке «ні!»** (Василь Симоненко); Підпили вже добряче, енкаведисти виганяли геть усіх з хат з погрозами й лайками і **обіцянкою розстріляти на місці кожного, хто лишиється в хаті** (Юрко Покальчук).

Привертає увагу той факт, що з-поміж похідних субстантивів трапляються й деривати таких дієслів і прикметників, які не спроможні сполучатися з інфінітивом, пор.: *Взискуй **терпіння витримати все*** (Ліна Костенко) – **терпіти витримати*; *Так само і Гордій відчув у собі **рішучість** ще раз **обняти** дівчину...* (Тодось Осьмачка) – **рішучий обняти*; *Як хотіла вона зостатися, відчувти таємниці тої сили, яка скеровує життя, і яким відчаєм повнилася від думки **про неможливість повернутися*** (Павло Загребельний) – **неможливий повернутися*; – *Ніхто не може відібрати у нас **задоволення малювати себе на іконах!*** (Марина Гримич) – **задоволений малювати*. Д. Б. Чіонг подібне явище в російській мові намагається пояснити змінами в семантичній структурі слова [231, с. 6–7].

Субстантиви другого типу (непохідні й похідні, які втратили мотиваційні зв'язки з твірним словом), що мають властивість виступати синтаксичною домінантою щодо поширювачів-інфінітивів, також утворюють декілька лексико-семантичних груп, виражаючи:

1) час дії, напр.: *Настав мій **час сказати** свою правду* (Ліна Костенко); *Настав **час прощатися*** (Юрко Покальчук); *Час **вирушати**, о лицарство, пристрасті наші були замалі...* (Ігор Римарук);

2) спосіб дії, напр.: *Тільки один був **способ** гамувати людей, а іменно той, що побратими обіцявали їм, що таким способом скоріше прийде «пора»* (Іван Франко); *Він добре знав **стару англійську манеру** дуже багато обіцяти й нічого не давати* (Вадим Собко);

3) здатність до дії, що залежить від її суб'єкта, напр.: *І мав дивовижну **пристрасть мучити** солдатів* (Микола Сиротюк); *Господи, дай же ти кожному **сили жінку в ранковому місті забуть...*** (Ігор Римарук); *Вона так довго вчилася **мистецтва контролювати** свої емоції, **надто ж перед начальством і підлеглими!..*** (Марина Гримич);

4) здатність до дії, незалежну від її суб'єкта, напр.: *[Поліксена] Се вже **доля така жіноча слухати не серця, а волі рідних...*** (Леся Українка); *Біля нього сиділи на конях якісь юнаки, що, можливо, чекали своєї **черги говорити*** (Юрій Яновський); *Відмічений суворим **правом жити**, З тобою розминутись я не міг!* (Микола Вінграновський);

5) зумовленість дії, напр.: *До того ж Дарка мала окрему причину відчувати симпатію до професора Анджилеску (Ірина Вільде); Та тепер Євпраксії навіть подобався отой германський звичай позбуватися свідків (Павло Загребельний); Після першої ж операції навчання припинили, але Зозуля ніколи не минав нагоди відвідати Косачів (Микола Олійник)* і т. ін.

2.2.3. Формально-структурна модель Praedicat + Inf

У валентній рамці слів категорії стану, окрім лексем із семантикою модальності, є гнізда для суб'єктної та, у деяких, і для об'єктної синтаксем, які зазвичай посідають давальний і знахідний відмінки відповідно. Поява ж у реченневих побудовах із предикатом, вираженим словом категорії стану, інфінітивів є результатом дериваційних змін, що полягають у спрощенні складнопідрядної конструкції з підрядною умови в просте на формально-граматичному рівні речення, пор.: *Тепер, думав він, такими кіньми соромно буде між люди виїхати (Улас Самчук)* ← *Тепер, думав він, соромно буде, якщо він такими кіньми між люди виїде; Як страшно відкриватися добру (Василь Стус)* ← *Як страшно, коли ти відкриваєшся добру; І цілиться. Бо холодно і нудно йому стоять, арійцю, на посту (Ліна Костенко)* ← *Бо холодно і нудно йому, арійцю, коли він стоїть на посту*. Як відомо, за згортання складнопідрядних речень у прості предикат підрядної частини, переміщуючись у детермінантну позицію похідної структури, трансформується у відмінкову форму для вираження адвербіального значення. У випадках же, коли в головній частині маємо категорію стану, він трансформується в інфінітив, хоча потенційно можливе й утворення субстантива, пор.: *Як страшно, коли знаєш правду без прикрас* → *Як страшно знати правду без прикрас (Ліна Костенко)* і *Як страшно від знання правди без прикрас*.

2.3. Вільне поєднання невідмінюваних прикметників

Виокремлення невідмінюваних прикметників становить теоретичну проблему для сучасного мовознавства й викликає дискусії серед науковців. Граматичні особливості таких слів зумовили різне

трактування лінгвістами їхнього частиномовного характеру: одні дослідники зараховують ці одиниці (зокрема невідмінювані назви мов на зразок *гінді, бенгалі, ларі* тощо) до класу іменників [148; 242; 16, с. 127; 77, с. 180], інші обґрунтовують правомірність їхнього входу до розряду прикметників [157; 8; 220]. Прибічники надання цим словам статусу прикметників керуються насамперед синтаксичним критерієм, наголошуючи, що за нечіткості або ослабленості морфологічних ознак частин мови вирішальне значення при визначенні місця певного елемента в граматичній системі мови починають відігравати його синтаксичні функції. А оскільки для більшості таких слів функція означення є або первинною, або єдиною можливою, до того ж їхня семантика обмежена вираженням ознаки певної субстанції, немає сумнівів у кваліфікації таких одиниць як прикметників [8, с. 12–13].

Визначення ж форми підрядного прислівного синтаксичного зв'язку невідмінюваних прикметників з опорними іменниками також має ґрунтуватися на синтаксичному підході. Валентна рамка субstantива не передбачає позиції, яка обов'язково має бути заповнена синтаксею атрибутивної семантики, тому форма зв'язку іменника з таким прикметником не є керуванням. Невідмінювані прикметники не мають форм словозміни й не уподібнюються своїми категоріями опорним іменникам, тому форму зв'язку між ними не можна інтерпретувати як узгодження. Зв'язок цих одиниць із синтаксичною домінантою не зумовлений валентністю останньої, він продиктований семантичним чинником і контактним розташуванням, а отже, реалізовується у формі вільного поєднання. У конструкціях із залежним компонентом – невідмінюваним прикметником встановлюються атрибутивні семантико-синтаксичні відношення, адже ці елементи спеціалізовані на вираженні різних ознак, з-поміж яких найуживанішими дослідники (див. праці В. М. Арутюнян, В. М. Фурси) визначають такі: 1) ознака за кольором або відтінком, напр.: *Ця дивна музика... Ця тиша барви індиго...* (Ліна Костенко); *У жінки гарненький песик, з пишним бантом на ший, кольору d'orange...* (Аркадій Любченко); *Роздуми кольору хакі після брифінгу на фоні другого прищестя спеки* («Українська правда»); 2) назви мов та народів, напр.: *Особливо багато носових у мові гінді, де кожному чистому голосному відповідає носовий...* (Михайло Кочерган); *Уорф виявив цілу низку відмінностей між англійською мовою і мовою хоні* (Михайло Кочерган); 3) назви стилів, кроїв фасонів одягу, напр.: *Її здивував його вигляд –*

завжди застебнутий на всі гудзики і затягнений крохмальним комірцем, Джим сьогодні з'явився у сорочці *«апаши»* з широким коміром (Яна Дубинянська); Наприклад, колись носити твідовий піджак із спідницею гофре чи плісе з атласу чи натурального шовку вважалося б несмаком, нині – *«писк»* моди (*«Рівне вечірнє»*); 4) ознака за матеріалом, з якої виготовлено предмет, напр.: Як бачимо на знімку, це був досить великий колектив, з багатьма українськими костюмами, афішами, а також програмами, виготовлених за театральною традицією того часу на шовку ліберті (С. О. Кочерга); 5) назви стилів і напрямів мистецтва, напр.: Я дуже хотіла, щоб кліп був витриманий у стилі *«гламур»*, де буде багато дорогіших каменів (www.anilorak.com/ua/press/329); В неділю вдень по вулицях столиці пройде парад ретро автомобілів, одягнених в атрибутику динамівця (www.boberz.kiev.ua/news); А знаєш, – перемовчавши продовжив тихо, – я був найбільш визнаним художником у стилі *«ню»* (Марія Матіос); 6) назви видів кулінарних виробів, напр.: Гамбургер і картопля фрі страшніші за героїн (*«Народний оглядач»*); З кавою Мокко пов'язано існування найстарішого в світі бленду – Мокко-Ява (одна частина Мокко і дві частини Яви арабіка) (Кавовий словник // www.kolyba.org.ua); 7) низка торгівельно-економічних назв, напр.: Колотий та грудковий цукор-рафінад упаковують насипом у мішки для цукру першої та другої категорії масою нетто до 40 кг (*«Про затвердження Правил перевезень вантажів...»*); Плата за перевезення контейнерів масою брутто 5 т і 3 (5) т, завантажених понад 2400 кг, нараховується за схемами 11 і 14 зі збільшенням у два рази (*«Збірник тарифів...»*) тощо.

Невідмінювані прикметники в сучасній українській мові вільно поєднуються з обмеженим колом субстантивів, що можна пояснити їхнім термінологічним характером, адже більшість цих одиниць – терміни різних галузей науки, техніки й мистецтва, а тому й спроможні виступати атрибутом *«тільки для невеликої кількості певних іменників тієї самої терміносистеми»* [8, с. 8].

НАПІВ'ЯДЕРНА ЗОНА ФУНКЦІОНУВАННЯ ВІЛЬНОГО ПОЄДНАННЯ

До напів'ядерної зони функціонування підрядного синтаксичного зв'язку у формі вільного поєднання належать конструкції із залежним компонентом, вираженими цілісними словосполученнями, родовим та орудним відмінками. Цілісні словосполучення не є одиницями, які існують у мові, вони виникають за певних контекстних умов, в інших контекстах через зміну своєї морфологічної форми вони перетворюються на синтаксично вільні утворення. А тому цілісні словосполучення здатні поєднуватися не з будь-якою синтаксичною домінантою, а тільки з тією, що належить до певних лексико-граматичних груп. Це стало підставою зарахування сполук із залежним компонентом-цілісними словосполученнями не до ядерної, а до напів'ядерної зони вільного поєднання. Генітив як відмінок абсолютичних транспозиційних можливостей [40; 68] більше поширений в ад'єктивній, ніж у субстантивній сфері, тому він регулярно опиняється поза валентною рамкою синтаксичної домінанти й, відповідно, регулярно сполучається з нею підрядним прислівним зв'язком у формі вільного поєднання. Первинне категорійне значення орудного відмінка – інструментальне – є межею предметності й обставинності, що зумовлює найбільшу транспозицію цього відмінка до адвербіальної сфери [40, с. 125–126], функціонування у якій характеризується невалентним поєднанням з синтаксичною домінантою.

3.1. Вільне поєднання цілісних словосполучень

Активно обговорювана в сучасній лінгвістиці проблема граматичної природи й статусу цілісних словосполучень сприяла усталенню кваліфікації їх як побудов, що відтворюються в готовому вигляді за стійкими граматичними структурними схемами шляхом

вільного наповнення їх лексичним матеріалом. Загальне значення всієї цілісної конструкції не складається з суми значень її компонентів, а закріплюється за всією структурною схемою [12, с. 50–51; 79, с. 63–64; 13, с. 16], напр., конструкції з кількісним значенням на зразок *семеро козенят, зграя птахів, десятків олівців*, зі значенням вибіркової на зразок *один з троянської громади, хтось із класу, дехто з присутніх* тощо. Однією з визначальних особливостей синтаксично зв'язаних словосполучень є їхня нечленованість на реченневому рівні, а отже, і їхнє функціонування як неподільної одиниці [12, с. 50; 100, с. 54; 13, с. 15–19; 129, с. 31], пор.: *Микола з Нимидорою склали два полукипки жита й повернулись в село* (Іван Нечуй-Левицький).

Специфіку цих неподільних конструкцій становить стійка граматична структура, бо вживання компонентів, які є складниками певного синтаксично нерозкладного словосполучення, у іншій граматичній формі спричинює руйнування цілісності, пор.: *дівча краси недоторканої – милуватися красою недоторканою; хлопець з карими очима – зазирати у карі очі* тощо. Така сталість граматичної структури цілісних словосполучень, за слушним зауваженням М. В. Балко, «детермінована контекстом» [13, с. 18], поза певним контекстом або в інших контекстах унаслідок зміни своєї морфологічної форми вони перетворюються на синтаксично вільні утворення. Тому синтаксично неподільні словосполучення умовно можна зарахувати до класу незмінних функційних одиниць, а з огляду на це цілком умотивованим буде зарахування підрядного зв'язку їх з синтаксичною домінантою до сфери не відмінкового, а власне-вільного поєднання.

Наводимо моделі побудов із цілісними словосполученнями, між компонентами яких підрядний зв'язок реалізовується у формі власне-вільного поєднання (у дужках подаємо структурну модель самого синтаксично неподільного словосполучення).

3.1.1. Формально-структурна модель $S_{1-7} + (Adj_2 + S_2)$

Цю формально-структурну модель репрезентують конструкції, утворені вільним поєднанням синтаксичної домінанти-субстантива та цілісного словосполучення, що складається із субстантива й ад'єктива чи його еквівалента у формі родового відмінка. Підпорядкованому компонентові таких побудов властива атрибутивна семантика, зокрема він виражає ознаку предмета за:

1) часом його виникнення чи періодом існування, напр.: *Англійські журнали сімнадцятого століття виповнено портретами ваших гетьманів та полковників...* (Юрій Яновський); *І скелі ще архейської доби стоять, немов камінні кадуби* (Ліна Костенко); *Київ 60–70-х років асоціювався у Лялі з великим простором і чистотою* (Марина Гримич);

2) його віком, напр.: *Дівчина років шістнадцяти, яка сапала щось за деревами, побігла з сапою, очевидно, до контори* (Тодось Осьмачка); *...це було дуже гарне, молоде і надзвичайно миле лице жінки років двадцяти п'яти – двадцяти шести* (Володимир Винниченко); *Зіперившись на спинку сусіднього сидіння, від нічого робити, Білаш став розглядати занесену вітром шкільних років юну Стрекозу у білому фартушку* (Олександр Жовна);

3) його оцінкою, напр.: *[Ступай] Знов біжи! Я вже не знаю, чи я українець запорозької крові, чи я просто кінь* (Микола Куліш); *Перед нею стояли професіонали високого класу...* (Марина Гримич); *До речі, у скандальному відео висміяний не лише Джексон, а й інша поп-зірка глобального масштабу* («Україна молода»);

4) його належністю до певного виду чи угруповання, напр.: *І курка глинястої масті вівсяне триння розгріба* (Ліна Костенко); *Її беззахисність і її чарівна постать напівдівчука, і сірі і ніжні, і в той же час страшно енергійні очі надавали їй якоїсь невловимої протяжності, яка властива дівчатам тільки українського племені* (Тодось Осьмачка);

5) кольором, напр.: *У нього були дивні очі – кольору повільної грозової хмари* (Ліна Костенко); *Белугін озирнув її постать: чепурний, кокетливий беретик хорошого зеленого тону (мабуть, закордонного походження)* (Володимир Винниченко);

6) матеріалом чи способом його виготовлення або оформлення, напр.: *Під верхніми шатами – вузька сорочка александрійського полотна з дуже вузькими рукавами і золотими наругами* (Павло Загребельний); *Встиг лиш здивовано помітити, що довгою вулицею, де стояв їхній готель, ходить маленький трамвай зовсім старого зразка* (Юрко Покальчук);

7) місцем його перебування, напр.: *Люди великих міст не знають, коли ходить біля них смерть, коли вона торкається їхнього чола холодними пальцями, коли вона дмухає на них смердючим ротом* (Юрій Яновський) тощо.

О. С. Мельничук указує на похідність родового в названих функціях від доволі поширеного у праслов'янській мові родового «назви

речовини чи матеріалу, з якого складається названий у зв'язку з цією формою предмет» [138, с. 448–449], пор.: *свити простого сукна, каблучка коштовного металу тощо.*

М. В. Балко, описуючи цілісні словосполучення аналізованої моделі, акцентує на формальній ролі іменника в них – він лише вказує на ту сферу ознак, якою послуговуються для характеристики предмета чи явища, граматично ж залежний прикметник необхідний для створення змісту, тому він і є семантично головним словом [13, с. 92–96], пор.: *...бо [воєвода Кирпа] належав до людей вдачі незлобливої... (Павло Загребельний) → людей вдачі; Ця кругловида і модно, як на ті часи, підстрижена панянка, що зовні нагадує – так на знімку – типових кіноакторок другого плану, [...] мала стати провідною сунутницею Антоничевого життя (Юрій Андрухович) → кіноакторок плану.*

3.1.2. Уживання цілісних словосполучень моделей Adj₂ + S₂ та Praep + Adj₂ + S₂ у ролі детермінанта

Доволі поширеним явищем української мови є спеціалізація генітива на вираженні темпоральної семантики в детермінантній позиції речення. Однак показово, що самотужки функціонувати в такому значенні він не спроможний, і тому завжди за такого вживання поширюється ад'єктивом [54, с. 207; 129, с. 106–107]. До того ж і на переважну більшість прийменникових форм родового поширюється облігаторне приєднання атрибутивних синтаксем, з-поміж яких, як і при безприйменниковому генітиві, найуживанішими є вказівні та означальні прономінативи на зразок *той, цей, такий, той самий, один, кожен* тощо, рідше вживають власне- та порядкові ад'єктиви на зразок *минулий, наступний, літній, зимовий, ранковий, перший, другий* і под. [54, с. 209]. Усе це уможливає потрактування конструкцій, утворених безприйменниковим чи прийменниковим генітивом темпоральної семантики та ад'єктивом, як цілісних словосполучень, які підпорядковуються предикативному центру підрядним зв'язком у формі власне-вільного поєднання, напр.: *Я знаю певно: дня одного прохожий по пустих дорогах мені доручить мовчки меч увесь в щербі (Оксана Лятуринська); Гнат цього вечора нікуди не пішов (Улас Самчук); Здається, не плив я човником тієї ночі по Десні (Олександр Довженко); А одного ранку Мальва зникла (Роман*

Іваничук); *І тієї ж миті її голова схилилась на мої груди, обливаючи мене щирими слізьми* (Олександр Жовна); – *Як знаєте, панове товариство, я минулого року ходив з ляхами у Крим, аж у Кафу* (Андрій Чайковський); *Зимової ночі приснився їй білий янгол* (Павло Загребельний); *Наступного ранку я відпилів на торгівельному вітрильнику в Акерман* (Юрій Логвин); *Третього року не прийшла вже картка ні від батьків, ні від бабці* (Ірина Вільде); *Після першого разу вона ще і ще показувалася Волинові з води...* (Юрко Покальчук); *А між тим у Сашка з першого дня у війську були чималі неприємності* (Юрко Покальчук).

3.1.3. Формально-структурна модель $V + (Adj_5 + S_5)$

Особливістю утворень цієї формально-структурної моделі є те, що орудний субстантива неодмінно вживається з атрибутом, становлячи цілісне словосполучення, тому з опорним вербативом вільно поєднується не сам субстантив у формі орудного відмінка, а вся неподільна сполука. Ґрунтовний опис цілісних словосполучень сучасної української мови, як уже було зазначено, здійснила М. В. Балко, яка побудови такої моделі залежно від характеру відношень між синтаксичною домінантою-дієсловом і залежним компонентом-цілісною сполукою поділила на дві підгрупи: 1) словосполучення з тавтологічними відношеннями; 2) словосполучення з плеонастичними відношеннями [13, с. 85].

Специфіку конструкцій із тавтологічними відношеннями становить те, що іменник, похідний від стрижневого дієслова, не є інформативним, а головне змістове навантаження несе на собі ад'єктив, напр.: *І наколи справді всі заснули сильним сном від трунку, заправленого Андронаті усипляючим зіллям, за котрим ходив він два дні по горах, Андронаті і товариш винесли Мавру з дитиною з шатра* (Ольга Кобилянська); *Вже небо не біжить тим синьо-білим бігом В своєму зорехмарному ряду* (Микола Вінграновський); *Нічого, каже, і на тому світі душа козацьким сміхом засміється, а вороги хай думають, що грім!* (Ліна Костенко).

Особливістю словосполучень із плеонастичними відношеннями є те, що субстантив називає поняття, імпліцитно виражене вербативом: *А «богиня» вже лежала горілиць і дивилась широкими очима в фіолетову темряву купе* (Володимир Винниченко); *Хай пада все,*

палає небо, А ти іди спокійним кроком До точки, що намітив оком (Володимир Сосюра); *Заглядає в шибу казка сивими очима, Материнська добра ласка в неї за плечима* (Василь Симоненко); *...мамо, спитала Ганнуса хрипким, сливе басистим голосом, пощо там та пані сидить на тому возі?..* (Оксана Забужко).

Побудови обох підгруп трансформуються у вербально-адвербіальні словосполучення, прислівник яких є або дериватом прикметника, або композитом іменника й прикметника: *На вулиці – я чую кризь вікно – сміється жінка штучним сміхом* (Ліна Костенко) → *сміється штучно*; *А Шахай усміхнувся собі непомітно і ходив позад гармат розміреним нешвидким кроком* (Юрій Яновський) → *ходив розмірено, нешвидко*; *Він [абат Бодо] теж завжди говорить притишеним голосом* (Павло Загребельний) → *говорить притишено*.

3.1.4. Формально-структурна модель $S_{1-7} + (\text{Праер} + \text{Adj}_5 + S_5)$

У конструкціях цієї формально-структурної моделі функціонує лише препозитив з (*із, зі*). Характерною рисою таких побудов є змістова обов'язковість атрибута при субстантиві, тобто підпорядкованим компонентом при синтаксичній домінанті-іменникові виступає цілісне словосполучення. Здебільшого нерозкладна сполука виражає постійну ознаку предмета, вираженого опорним компонентом, напр.: *Шапка-кубанка з чорним верхом ледве тримається на голові* (Юрій Яновський); *Козацький син з козацькими очима, при чому тут мечеть і той півмісяць?* (Ліна Костенко); *В мосяжне колихання передліта летить бджола, любов'ю обігріта, як янгол із надламаним крилом* (Василь Стус); *До речі, якраз саме в цьому місці живуть сині стрекози з оксамитовими крильцями* (Олександр Жовна). Однак трапляються утворення, де цілісне словосполучення вказує на змінну ознаку предмета: *Взагалі любив я книжки з м'якими палітурками* (Остап Вишня); *Там він представив його дружині, молодій дамі з модною зачіскою і пофарбованим «платиновим» волоссям, яка посадила його поруч себе* (Володимир Винниченко); *А тиша – як в соборі з давно-давно загубленим ключем* (Ліна Костенко); *Манюня з заплаканими очима махнула на неї рукою: відвернись мовляв* (Марина Гримич).

3.1.5. Формально-структурна модель $S_{1-7} + (\text{Praep} + S_{2,5,6} + \text{Praep} + S_{2,4,5,6})$

У сполуках цієї структурної моделі найчастіше трапляються такі співвідносні прийменники: *від – до, з – до, з – в, від – в, в – на*. Зазвичай субстантиви, що входять до складу цілісного словосполучення, яке вільно поєднується з синтаксичною домінантою, містять у своєму значенні сему руху, напр.: *Чи серце знову плакати навчилось на цій дорозі в Київ із Лубен?!* (Ліна Костенко); *Вона встає і ново починає свою дорогу від вікна до дверей: що мав Богдан робити?* (Ірина Вільде); *...він саме переходив вагонами не в міру розхитаного пасажирського потяга сполученням із Франківська до Києва зі свого 18-го в буфетний 9-ий...* (Юрій Андрухович); *Освітить горобина уночі від мого серця стежечку до тебе* (Оксана Мардус).

Варто зауважити, що за вживання конструкцій із двома співвідносними прийменниками й двома іменниками з просторовою семантикою при предикатах руху (та їхніх дериватах) їх не можна кваліфікувати як цілісні словосполучення, що сполучаються з синтаксичною домінантою підрядним зв'язком у формі вільного поєднання, оскільки в такому разі дві прийменниково-іменникові сполуки посідають позиції локативних синтаксем і на формально-граматичному рівні є керованими, пор.: *дорога зі Львова до Києва – подорожувати зі Львова до Києва – подорож зі Львова до Києва; стежка від річки до лісу – прогулюватись від річки до лісу – прогулянка від річки до лісу тощо.*

3.1.6. Формально-структурні моделі $S_{1-7} + (\text{Praep} + S_5 + \text{Conjunct} + S_5)$ та $S_{1-7} + (S_2 + \text{Praep} + S_5)$

Роль синтаксичної домінанти в таких конструкціях переважно виконує субстантив із семантикою опредмеченої дії, яка передбачає як мінімум двох учасників, що й виражаються субстантивами-складовими самих цілісних словосполучень. У побудовах формально-структурної моделі $S_{1-7} + (\text{Praep} + S_5 + \text{Conjunct} + S_5)$ завжди функціонує препозитив між та кон'юктив *і (й, та)*, напр.: *Суть у тому, що вони пропонують інший спосіб розв'язання суперечки між Америкою і Радянським Союзом, чи інакше кажучи: між Заходом і Сходом* (Володимир Винниченко); *Поки тривало змагання між східною і західною церквами, поки роменські імператори намагалися запанувати*

в своїй частині світу, на заході занекло змагалися між собою папа й германський імператор... (Павло Загребельний), а в утвореннях формально-структурної моделі $S_{1-7} + (S_2 + \text{Праер} + S_2)$ – препозитив з (зі, із), напр.: *Зустріч Шахая з Єськовим відбулася в маленькій кімнаті з невеличким віконцем* (Юрій Яновський); *Стосунки чоловіка з жінкою породжують небажаний стан душі, чоловік, у захватах жоною, відволікається думкою від Бога, тому все це пронизано гріховністю і найбільшими небезпеками* (Павло Загребельний); *...і в сутичці святого з ганебним світлішає розум зацькований мій* (Ліна Костенко).

Сполуки зазначених формально-структурних моделей виступають синтаксичними синонімами – побудови з родовим та орудним відмінками відрізняються від побудов із двома орудними тільки додатковим семантичним відтінком посесивності – і легко трансформуються одна в одну, пор.: *Імператорові стало відомо про дружбу між жоною і сином* (Павло Загребельний) → *Імператорові стало відомо про дружбу жони з сином; Дивно, чому вона, Ляля, ніколи не замислювалася над стосунками Масюні з Рюриком?* (Марина Гримич) → *Дивно, чому вона, Ляля, ніколи не замислювалася над стосунками між Масюнею і Рюриком?*

3.2. Вільне поєднання генітива

Чи не найцікавішим щодо потрактування в сучасній українській мові є родовий відмінок. Поштовхом до адекватного визначення функцій і статусу генітива стало теоретичне положення про його похідність від номінатива й акузатива, обґрунтоване незалежно один від одного Е. Бенвеністом і Є. Куриловичем [18, с. 156–164; 116]. В україністиці ця теорія набула поширення в дещо зміненому вигляді. І. Р. Вихованець на матеріалі української мови довів, що родовий відмінок не може безпосередньо ґрунтуватися на знахідному. Субстантивні конструкції з об'єктним генітивом на зразок *перегляд фільму* походять не від відповідних дієслівних словосполучень *переглядати фільм*, а від пасивних речень, що своєю чергою утворились з активних: *Діти переглядають фільм* → *Фільм переглядається дітьми* → *Перегляд фільму дітьми*. Саме через це родовий в українській мові ґрунтується не на називному і знахідному, а тільки на називному, а вже за його посередництва й на знахідному [40, с. 146–151; 42, с. 61–62; 68, с. 7].

Зважаючи на похідність генітива навіть у своїх первинних власне-відмінкових функціях, немає сумнівів щодо його абсолютної транспозитивної природи. Специфікою приіменникового генітива в сучасній українській мові є його спеціалізація на виконанні ад'єктивної функції [139, с. 448–454; 20, с. 35; 43, с. 50–51; 68, с. 7, 8; 229, с. 98]. Тому не варто беззастережно кваліфікувати форму підрядного синтаксичного зв'язку генітива з опорним субстантивом як керування, бо валентні властивості останнього не завжди вимагають обов'язкового приєднання атрибута.

3.2.1. Вільне поєднання безприіменникового генітива

Формально-структурна модель $S_{1-7} + S_2$

Оскільки валентність власне-іменника не відкриває позиції, яка обов'язково має бути заповнена родовим відмінком з атрибутивним значенням, між компонентами побудов цієї формально-структурної моделі встановлюється підрядний прислівний зв'язок у формі вільного поєднання у відмінковому вияві.

Генітив у сполюках вказаної вище формально-структурної моделі має таку семантику:

1) посесивну різних відтінків – власне-посесивну, напр.: *У цих садах, в сонатах солов'їв, він чує тихі кроки бракон'єра* (Ліна Костенко); *Промінь сонця гасне у косі* (Микола Вінграновський); іманентно-посесивну [65, с. 45], напр.: *А з безгоміння, з тлуму світового напружена підноситься рука і пісня витикається тонка, як віть оливи у долоні бога...* (Василь Стус); *В кам'яному чреві сиджу як Йона в череві кита* (Ліна Костенко); *Поети – не кроти. Поета очі – це вітчизни очі* (Микола Вінграновський); реляційно-посесивну, напр.: *– Та це ж вдова полковника Пилипа, який іще під Корсунем поліз!* (Ліна Костенко); *Ця річечка – Дніпра тихенька синя доня...* (Микола Вінграновський); посесивно-агентивну, напр.: *Король із казки Андерсена такі зажурені мав очі* (Галія Мазуренко); *[Музикант] Ростуть могутні дерева. Таких тепер нема. Ну такі, як на героїчних пейзажах Пуссена* (Микола Куліш).

Нерідко структурна схема розглядуваної моделі словосполучень ускладнюється за рахунок приєднання до залежного генітива компонента з атрибутивною семантикою, напр.: *Десять дзвони далекої церкви потужно гудуть над містечком* (Ліна Костенко). Посесивне значення родового відмінка поряд із родовим якісної характеристики переважно репрезентують його вияви атрибутивності [68, с. 10].

Родовий посесивний при власне-субстантивах за своїм походженням є аналогічним до родового суб'єктного й об'єктного. Сполуки на зразок *голос горлиці* утворилися шляхом редукції предикатного слова й посилення функційного навантаження родового, «що поєднує в собі значення посесивного суб'єкта і завуальоване значення редукованого предиката» [40, с. 150–151], напр.: *Горлиця має голос* → *Я вранці голос горлиці люблю* (Ліна Костенко) (пор. також міркування Е. Бенвеніста – [18, с. 163–164]).

Реалізацію саме атрибутивних відношень у конструкціях цього типу підтверджує й трансформація залежного генітива в ад'єктив, пор.: *очі поета* → *поетові очі*; *промінь сонця* → *сонячний промінь*; *череву кита* → *китове череву*; *дзвони церкви* → *церковні дзвони*;

2) близькою до попередньої є функція генітива й у сполуках розглядуваної моделі з поширювачем – власною назвою. Такі побудови є конденсатами – компонент, що у вихідних конструкціях керує родовим відмінком, еліпсується, у результаті чого останній починає вільно поєднуватися з опорним іменником, напр.: *На площі Згоди біля Луксорського обеліска маршал побачив уперше крізь вулицю Єлісейських Полів – Триумфальну арку* (Юрій Яновський) ← *площа, названа на честь згоди*; *З лівого боку, на самій сцені, великий портал храму Артеміді* (Леся Українка) ← *храм, побудований і названий на честь Артеміді*; *Ми вже прийшли. В підземку зійдем На станції Тараса Шевченка* (Василь Герасим'юк) ← *станція, названа на честь Тараса Шевченка*. Значення генітива в подібних утвореннях пропонують інтерпретувати як родовий відношення предмета до особи (чи події), на честь якого (чи якої) його названо [20, с. 39–40];

3) певним чином дотикається до вищеокресленої й семантика родового відмінка при синтаксичній домінанті, вираженій лексею *портрет*, напр.: *Біля лампи висів портрет Сталіна в уніформі генералісимуса і з добрим, привітним усміхом батька* (Володимир Винниченко); *Тоді, коли я дивився на його фізіономію, мені чомусь спало на думку, що до цього обкуреного типа, недопалків та задимленого кабінету доречніше пасував би не портрет Павлова, а скоріше якогось анархістського лідера* (Олександр Жовна); *А ще зняли зі стіни портрет Тараса Шевченка і рушники* (Марина Гримич). Інтерпретація її як посесивної [20, с. 39] дещо помилкова, адже генітив у таких сполуках означає не ту особу, якій належить портрет, а ту, яка на ньому зображена. Витворення цих конструкцій відбувається під дією аналогії до побудов із синтаксичною домінантою-словом зображення та поширювачем родовим відмінком іменника, що виражає особу,

яку зображено. Між компонентами сполук на зразок зображення *Тараса Шевченка* підрядний прислівний зв'язок реалізований у формі керування через вербативну природу опорного субстантива й походження цих субстантивних словосполучень від відповідних дієслівних на зразок *зображати/зобразити Тараса Шевченка*, але в аналогічних утвореннях із синтаксичною домінантою *портрет* маємо форму підрядного зв'язку вільне поєднання, бо лексема *портрет* є власне-іменником, а через це не відкриває валентної позиції для об'єктної синтаксеми. Окрім семантики об'єкта змалювання на генітив у побудовах на кшталт *портрет Тараса Шевченка* накладається значення ознаки, тому функцію родового в таких сполуках маємо підстави характеризувати як синкретичну об'єктно-атрибутивну. Аналогічною є природа генітива й у сполуках з опорними субстантивами *монумент, статуя, погруддя* і под., напр.: ...*в хаті перед іконою Пресвятої Діви горить*, як звичайно у побожної Іванихи Дубихи, *мале миготливе світельце* (Ольга Кобилянська); *Статую Феміди, символ загальнолюдського суду, що її закопав був більшовизм, ми знову одкопуємо і ставимо на цей стіл* (Микола Куліш); *Ірина сіла на стілець, крутнулася на ньому, повернувшись до вікна, з якого відкривалася панорама столиці, і закурила сигарету* (Марина Гримич);

4) ознаки за місцем перебування, або локативну, напр.: *Року 1931 Генева уже містилися на Володимирській вулиці між Великою Підвальною і Софійською вулицею у тім будинку, де раніше мешкала спілка педагогічних робітників Київщини* (Тодось Осьмачка); *Недаром європейська бджола брала нектар з квіток Андалузії* (Ліна Костенко); *Як чорний чай, як чорний чай Цейлону, Мені це літо впало у лиман...* (Микола Вінграновський). Такі субстантивні словосполучення з родовим місця перебування подібно до субстантивних словосполучень із посесивом без втрати семантики трансформуються в атрибутивні, пор.: *робітників Київщини* → *київські робітники*, *квітки Андалузії* → *андалузійські квітки*, *чай Цейлону* → *цейлонський чай*;

5) стосунку, напр.: *Бо що міг сказати проти таких велетнів якийсь крихітний професор університету, або директор якогось бюро міністерства, або редактор їхньої мізерної газетки* (Володимир Винниченко); *І не було ні одної струни на Єгипетських арфах, Щоб не співала хвали повновладній цариці Єгипту* (Леся Українка); *Директор чоловічої гімназії виходить на підвищення* (Ірина Вільде); *Тож директором інтернату врешті погодився стати такий собі Малафей...* (Юрій Андрухович). Ця функція родового відмінка подібна до локативної, однак було б помилковим її так кваліфікувати,

бо залежний генітив вказує не на місце перебування предмета, вираженого опорним субстантивом, а на місце його діяльності й водночас на його стосунок (належність) до певної установи чи організації, у якій ця діяльність відбувається;

б) цілого стосовно частини, названої синтаксичною домінантою, напр.: *[Зарембський] Нам тісно танцювати! Земля старої Польщі звігнулася під нами, як старий селянський тік* (Микола Куліш); *Усі стіни вежі були пошкрябані написами* (Павло Загребельний); *Він цілує її в плече під бретелькою сукні й бурмоче щось про своє розлучення...* (Оксана Забужко); *Вечір напередодні Різдва у різних краях України зветься по-різному: Святвечір, Канун, Вілія, Багата кутя* («Україна молода»). Такі конструкції виникають внаслідок конденсації підрядних предикативних присубстантивно-атрибутивних частин, пор.: *І на старому клапті гобелена рудий мисливець і трава зелена* (Ліна Костенко) ← *клапоть, який вирізали з гобелена; Як не стояти так, як я стою В просторій залі мудрого музею?* (Олег Ольжич) ← *зала, яка є в приміщенні музею;*

7) наповнення, вказуючи на те, чим (ким) наповнений (населений) предмет, виражений опорним компонентом, напр.: *Може десь є лотоси і гінкго, тихі ріки і рожева даль – у краю неляканих фламінго, де росте неламаний мигдаль* (Ліна Костенко); *Тоді прости, прощай, проклятий краю, вітчизно боягузів і убивць* (Василь Стус); *О, світе підлости й брехні, Насильства, підступу й сваволі!* (Наталя Лівицька-Холодна); *Замовкла пісня солов'їна, і вся в крові лежить вона, моя прекрасна Україна – квіток і сонця сторона* (Володимир Сосюра);

8) дотичною до щойно схарактеризованої є семантика генітива в конструкціях із синтаксичною домінантою субстантивом, що виражає назви мір часу. Таку функцію родового витлумачуємо як значення темпорального наповнення, напр.: *Як я люблю оці години праці...* (Леся Українка); *Ось і тепер ви пошкодували хворій людині двадцять чотири хвилини – нікчемні хвилини вашого життя* (Іван Кочерга); *Краще розповів би, як і при чийй допомозі поцупив пушкранянське паламарство, де був понад півтора року: адже відчислили його з семінарії в кінці першого року навчання...* (Микола Сиротюк); *За багато років проживання в нашому будинку, жодного разу не бачив я її в такому відвертому, навіть демократичному вбранні* (Олександр Жовна);

9) компаративну, напр.: *Княгині Ольги слава гнівна, І Святослава меч гіркий, язичеського повен гніву, Ти вперся лобом у віки, І зором воїна і мужа Ти бережеш Дажбога лик* (Микола Вінграновський); *Але говорила вона, попри все, тоном класної керівниці, що розповідає шестикласникам, як треба поводитися* (Юрко Покальчук); *Вона*

мала розум криміналіста-аналітика, тонкого знавця предмета свого зацікавлення (Любо Дереш). Вираження генітивом саме такого значення підтверджується й похідністю цих словосполучень від конструкцій із порівняльним зворотом, пор.: *Умер давно той цар з лицем тирана* (Леся Українка) ← *Умер давно той цар з лицем, як у тирана*;

10) носія опредмеченої ознаки чи властивості, вираженої деад'ективом, напр.: *...І скинеш, як порвану лаху, І слабість, і сумнів, і марність життя, Коли ти не відаєш страху* (Олег Ольжич); *І напружений погляд хоче Відшукати у темі глибокій, Блискавок фанатичні очі, А не місяця мрійний спокій* (Олена Теліга); *Ця осінь мене намовчала Передсмертною зрілістю плоду, що – от! – упаде...* (Оксана Забужко). Вихідною одиницею таких субстантивних словосполучень з опорним відад'ективом є речення з прикметником у функції предиката, пор.: *Страждання були гіркими* → *Ця гіркота пригашених страждань, Ці білі квіти суму на подушці...* (Микола Вінграновський). Деякі науковці з-поміж цих побудов виокремлюють особіно конструкції, де в ролі синтаксичної домінанти виступають субстантиви-назви істот, потрактовуючи значення родового відмінка деад'ектива при них як посесивно-кваліфікативне [65, с. 46], напр.: *Навіть точний розум абата Бодо був безсилий перед чистотою Євпраксії* (Павло Загребельний).

А. С. Джура витлумачує родовий при деад'ективах керованим компонентом, що зумовлюється валентністю опорного іменника, успадкованою від твірного прикметника [68, с. 8]. Проте ми схильні прийняти позицію іншої дослідниці – О. І. Ващенко, яка зазначає, що відад'ективні субстантиви після свого утворення набувають валентних рис, притаманних непохідним іменникам, а саме «відприкметникові іменники можуть виявляти пасивну валентність у сполученні з іменником у формі родового безприйменникового» [30, с. 8]. Тобто природа зв'язку генітива атрибутивної семантики з опорним деад'ективом аналогічна до природи його зв'язку з власне-іменником, а отже, підрядний зв'язок у таких конструкціях реалізовується у формі вільного поєднання.

3.2.2. Вільне поєднання прийменникового генітива

3.2.2.1. Формально-структурна модель $S_{1-7} + \text{Ргаер} + S_2$

Найчастіше прийменниковий генітив, що вільно поєднується з синтаксичною домінантою-субстантивом, вживається з препози- тивом з (*зі, із*), маючи узагальнену семантику ознаки за джерелом виникнення, появи або розповсюдження предмета. Залежно від

дистрибутивних умов і лексичного наповнення функція такого поширювача характеризується різними значеннєвими відтінками й полягає у вираженні:

1) ознаки особи за її географічним чи соціальним походженням, напр.: *Маршал замовк несподівано і зрадив звичай своїх предків з Великого Луку: пожалів жінку* (Юрій Яновський); *Послухай, – каже, – дівчино з Полтави, де ти навчилась брати ці октави?* (Ліна Костенко); *– Оця земля, що за селом засіяна тепер буряками, колись належала панові з мужиків Терещенкові* (Тодось Осьмачка); за місцем проживання, напр.: *І начальник запобігливо простягнув руку на двері танку, не сміючи йти попереду такого поважного гостя із столиці* (Володимир Винниченко); *Я гадаю, що приставник з Москви не буде оглядати нашого хазяйства аж у степу* (Тодось Осьмачка);

2) ознаки предмета за місцем отримання, напр.: *Раз на північ ішов караван, щоб одправити за моря Награбовані скарби з руїн фараонів забутих* (Леся Українка); *Євпраксія мовчала. Вісті з Італії не обходили її* (Павло Загребельний); *У своїх листах з України Карл-Йозеф Цумбруннен писав [...]* (Юрій Андрухович);

3) ознаки предмета за джерелом відомостей про нього, напр.: *Стояв Пушкар, як сивий дуб озимий, Стояв Богун, як лицар із казок* (Ліна Костенко); *На нарадах я уважно слухаю директрису і занотую до записника найцінніше з її промов* (Олександр Жовна);

4) ознаки опредмеченої дії за місцем, з якого ця дія поширюється, напр.: *Не чути було ні співу з села – ні дівочого, ні парубочого, ні крику водяного бугая з очеретів понад річкою, ні зозулі, ні солов'я, ні свисту від лету зляканої десь дикої качки* (Тодось Осьмачка); *Щось непевне літало довкруг і в Малому Ріжні, аж поки не перелякало окриком із вантажівки, що вигулькнула зненацька із за повороту на спустілу вулицю: – О! І ета хочет!* (Марія Матіос);

5) ознаки предмета за сферою, з якої цей предмет взято, напр.: *Для нас тепер zostались тільки уривки з давньої міфології, що дійшли до нашого часу в устах народу* (Іван Нечуй-Левицький); *Занотував я тут найголовніші моменти з свого життя та найголовніші риси моєї вдачі й світовідчуження, що лягли в основу моєї літературної роботи* (Остап Вишня); *Який веселий фрагмент із моєї шаленої долі?* (Ліна Костенко);

6) ознаку предмета за сферою, в якій відбувається його діяльність, напр.: *Пригадав, як Люся, наш менеджер з персоналу, інструктувала книжкових продавців щодо спілкування з клієнтами* (Любка Дереш);

7) ознаку предмета за матеріалом чи речовиною, з яких його виготовлено, напр.: *Як передатъ волошки зір, Що ніччю тянеться до зір, Або як у ставок глибокий Журлива дивиться осока, Чи у короні з янтаря В вечірній океан – зоря?* (Володимир Сосюра); *Настка в полі, як дід, заночує У хатиночці з лободи...* (Микола Вінграновський); *На Святвечір обов'язково готували кутю – обрядову страву з цілих злакових зерен* («Україна молода»);

8) лімітативне значення, напр.: *Сьогодні він залишить вам набір можливих варіантів задач і прикладів з математики... Це не ті самі задачі...* (Юрій Мушкетик); *Ішов я на випускний екзамен з першооснов слова божого...* (Юрій Ячейкін); *...котрий завжди і на все мав готову помірковану відповідь і не пропустив жодної лекції з порівняльного мовознавства...* (Юрій Андрухович); *...аби встигнути до вечірнього телефільму і ще трішки перед сном зануритись у чергову книжку з фантастики...* (Юрко Покальчук); *Світлана закінчила аспірантуру з історії мистецтва, мала захищати дисертацію, а наразі працювала редактором музичної програми на радіо* (Юрко Покальчук).

Подібною семантикою в конструкціях розглядуваної формально-структурної моделі характеризується й родовий із прийменником *з-під*, напр.: *[Русалка] Ой леле! хижу? То се тут люди будуть? Ой ті люди з-під стріх солом'яних! Я їх не зношу!* (Леся Українка); *Ти не можеш мене покарати блискавками з-під милих брів, бо тебе я навіки втратив Ще до того, як вперше стрів* (Василь Симоненко); *Скликаю вас. Над цим не владен ворог. Почуйте слово з-під мого пера!* (Ліна Костенко).

Прийменниково-відмінковому комплексові «*від* (од) + родовий відмінок» також не властиве розмаїття відтінків атрибутивного значення: зазвичай він, як і прийменниково-відмінковий комплекс «*з* (зі, із) + родовий відмінок», репрезентує ознаку предмета за джерелом, умовами або причиною його появи, напр.: *Латину тільки що сказали, що од Енея єсть послы* (Іван Котляревський); *[Зарембський] А тим часом ваш тато при тих самих зорях складав золоті узорі з прибутків від моєї фабрики* (Микола Куліш); *Генріх III може бути згаданий тут лише з тої причини, що його донька від першої жони Кунегільди – на ймення Адельгейда – була абатисою в Кведлінбурзі саме тоді, як привезено туди молоду маркграфиню Пракседу* (Павло Загребельний); *Так удруге не буде; удруге – не правда, а – звичка: Все занадто врипул, навіть видно патьоки від сліз...* (Оксана Забужко);

На мої білостінні міста впала темна утомлена тиша – ніби тінь від хреста (Ігор Римарук).

Генітив із препозитивом в своїм функційним навантаженні наближається до родового безприйменникового, спеціалізуючись на вираженні посесивного значення, напр.: *І погнався лицар хутко Через доли, через гори, І спинився під віконцем У своєї Ізидори* (Леся Українка); *Які в безумців важкі й самотні голови!..* (Василь Герасим'юк); *Губи в Тані були припухлі й широкі* (Марія Матіос).

Більшою семантичною розгалуженістю щодо інших характеризується сполука родового з прийменником *до*, маючи таку семантику:

1) атрибутивно-квантитативну, тобто вказує на ступінь вияву імпліцитної ознаки субстантива. Напр., у реченні *Дорога йшла кудись на Овруч в лісах і травах до колін* (Ліна Костенко) синтаксема *трави* має атрибут *високі*, що його стосується адverbіальна синтаксема *міри й ступеня до колін*, яка через імпліцитне вираження атрибута формально підпорядковується субстантиву, пор.: *трави до колін* ← *трави висотою до колін* ← *трави, висота яких доходить до колін*. Пор. також: *Тож навезуть возів стонадцять хмизу, ввіткнуть меча та як підпалять знизу! – аж гуркотить багаття до небес* (Ліна Костенко). Подекуди квантитативне значення такого залежного компонента реалізовується через вираження ознаки процесу чи якості за їхньою тривалістю, напр.: *...це було поїдання до блювоти приторної нуги від якої зводить щелепи склеюються зуби витягаються пломби...* (Марина Примич); *Злазьте з барикад, герої до першої скрути* (Ліна Костенко);

2) атрибутивно-локативну, уживаючись при іменниках із семою шляху та виражаючи ознаку за кінцевою точкою цього шляху, напр.: *Тепер він мав певність, що його арештують, може, навіть раніше, ніж він одержить із Спілки українських письменників «путівку» до Криму* (Тодось Осьмачка); *Не шукав я до тебе Ні стежки, ні броду, Бо від тебе узбіччям ніколи не брів...* (Василь Симоненко); *Привіт вам, соки чистої землі, І вам вітри великі і малі, Я вами жив в дорозі до людей!..* (Микола Вінграновський);

3) ознаки предмета за його призначенням, напр.: *Колись король остготів Теодоріх у листі до короля франків Клодея казав, що Бог з'єднує королів святими узами родинності для того, щоб на їх миролюбних взаєминах заснувати бажаний спокій народів* (Павло Загребельний); *Сиділи вчені шведської столиці, шукали ключ до тої таємниці* (Ліна Костенко);

4) при субстантивах – назвах почуттів і емоцій вказує на ознаку за спрямуванням цих почуттів і емоцій, напр.: *Воно [слово] над зорі лине, а в нім живуть як спів любов до Батьківщини і лютє до ворогів* (Володимир Сосюра); *Треба рятувати людину від ганебної пристрасі до золота* (Юрій Яновський); *Бо ніщо так не знесилює жінку, ніщо не вкидає в глибший розпач, ніж брак уваги до неї* (Павло Загребельний); *Дмитро витратив сон, охоту до роботи* (Марія Матіос).

Значення залежних компонентів, виражених поєднанням генітива з препозитивами *для* і *без*, доволі одноманітні, що, напевне, продиктовано функційними особливостями відповідних прийменників: родовий із прийменником *для* вказує на ознаку предмета за його призначенням чи метою використання, напр.: *Ми вже мов корінь для чужої брості* (Ліна Костенко); *Тож обрали собі ці дві родини місце для життя подалі від людних доріг та тьми заздрісних очей* (Марія Матіос), а з прийменником *без* – на ознаку за відсутністю чого-небудь, напр.: *А коли ні, то де ж оті Слова без страху і облуди, Слова великі і прості, Що б'ють в лице і палять груди?* (Наталя Лівичка-Холодна); *А що було – великі напасті, негоди, ночі без свічок, і кожен день – ворожі напади, а те що є? – про те мовчок* (Василь Стус); *Життя без інтриги – прісне* (Марина Гримич).

Значно рідше при синтаксичній домінанті-субстантиві в ролі поширювача виступає родовий із прийменниками *серед*, *проти*, *край*, *уздовж* тощо, зумовлюючи встановлення в таких конструкціях атрибутивних відношень із різними відтінками адвербіальності, напр.: *Життя серед людей – це та ж кімната сміху. Між тисячі дзеркал жахаєшся – невже?! (Ліна Костенко); Він прийде до тебе немовби сповідатись і на сповіді відкриється тобі, що має якийсь злочинний намір супроти влади* (Володимир Винниченко); *І раптом бачу степ і тирсу, Могили, квіти і ставок, Чепурний зимівник край лісу і в степ закоханий садок...* (Юрій Дараган); *Дарка дивилася через вікно на виснажене лапчасте листя каштану на сквернику проти гімназії* (Ірина Вільде); *...обличчя ж їхні миготливі й синюшні, немов ліхтарі вздовж дороги в підземне царство* (Ігор Римарук); *У тому ж і біда вся – при владі чоловік належить не собі* (Ліна Костенко).

Про реалізацію підрядного прислівного зв'язку в конструкціях аналізованої формально-структурної моделі у формі вільного поєднання свідчить невалентна сполучуваність компонентів та їхнє утворення в результаті певних дериваційних процесів, пор.: *[Мавка] Ясне*

намисто з кристалю грає і ряхтить усюди... (Леся Українка) ← *Намисто виготовлене з кристалю; Там побачив корито для промивки золота* (Юрій Яновський) ← *Корито призначене для промивки золота; ...і мати моя вигляда свого сина в хатині сумній край села* (Володимир Сосюра) ← *Хатина стоїть край села; Було життя як віриш без пунктуації, а смерть поставить крапку і тире* (Ліна Костенко) ← *Віриш був без пунктуації* ← *Віриш не мав пунктуації; Весна спричинює тимчасове псування шкiри в жінок* (Юрій Андрухович) ← *В жінок є шкiра* ← *Жінки мають шкiру* і под. Більшість таких поширювачів без втрати семантики трансформуються в адективи, пор.: *Вони, видно, надіялися, що гість з Києва прийме батькову коробливість за наслідки пияцтва* (Тодось Осьмачка) → *київський гість; А між іншим: ти певна, що вона вчора підслухувала під дверима в Марусі?* (Володимир Винниченко) → *під Марусиними дверима; Якщо ж ти хмара, а без грому, Якщо ти буря без води – Пливи у далеч невідому, А душу збоку обійди...* (Василь Симоненко) → *безводна буря* і т. ін.

3.2.2.2. Вільне поєднання прийменникового генітива як форма підрядного детермінантного зв'язку

Доволі поширеним явищем сучасної української мови є поєднання прийменниковим генітивом унаслідок певних дериваційних процесів місця адвербіальної синтаксеми, що, відповідно, на формально-граматичному рівні виявляється у встановленні між ним та предикативним центром речення детермінантного синтаксичного зв'язку, єдиною формою реалізації якого є вільне поєднання, пор.: *Компаньйони прокинулися від холоду* (Юрій Яновський) ← *Компаньйони прокинулися, бо було холодно; Священний кінь з недогляду втонув* (Ліна Костенко) ← *Священний кінь втонув, бо недогледіли; ...тепер Журини не було: кинулася в Рейн, і її поховали навіть без церковного відспівування як самогубцю...* (Павло Загребельний) ← *Її поховали, не відспівуючи* ← *Її поховали + Її не відспівували; Зверніть увагу на той факт, що ми брали для допомоги собі навіть генералів і то таких, що уставали й лягали, думаючи про царя* (Тодось Осьмачка) ← *Ми брали навіть генералів, щоб вони нам допомагали і под.* У детермінантній позиції родовий відмінок здебільшого виступає в комплексі з препозитивами *від* (од), *з*, *без*, для та деякими іншими й має обставинну семантику таких різновидів:

1) причинову, напр.: *І Тясмину тісно од трупу козацького й крові...* (Василь Стус); *Буду шаленіти від любові До моїх прозорих сіл*

і міст... (Василь Симоненко); *Від думання можна заслабнути* (Марія Матіос); *Господи Боже! Плакала вона з горя, з злиднів, з турботи і жалю, туги, але плакала і з радості, коли батько ступив в її хатину і вони пізналися* (Ольга Кобилянська); *І застогнуть з глухого болю Верховіння струнких дерев...* (Андрій Гарасевич);

2) умовну, напр.: *Тепер твій син од горя бежкетує. Квітучі села спалює орда. А ти сидиш без війська, без шкатули. Та ще й про жінку думаєш. Біда* (Ліна Костенко); *Смерті нема для творців!* (Володимир Сосюра); *Я слухаю нечутні голоси серед німої музики мозаїк* (Ліна Костенко);

3) причиново-умовну, напр.: *— Ти повинна повідомити мене про все, що тобі стане відомо про цю справу чи то з розмов у твоїй родині, чи з якихось листів, чи з висловів інших людей* (Володимир Винниченко); *Якби під ним не зустріли коня, хіба б поліг від рук якогось драба козак Небаба, вихрові рідня?!* (Ліна Костенко); *Знала напевне лиш одне: без якоїсь дуже важливої причини ніхто б не залишив її саму на три доби в криївці без права виходу* (Марія Матіос); *Сумні без батька двоє діток цих* (Микола Вінграновський);

4) мети, напр.: *Ця річечка тече для клена і для мене...* (Микола Вінграновський); *Одне слово, професор Анджилеску належав до людей, що їх іноді кидає природа на життєвий ринок для реклами власної продукції* (Ірина Вільде); *Дзвеніла зброєю київська дружина, яку великий князь виділив для супроводу княжни Євпраксії* (Павло Загребельний);

5) часову, напр.: *Нашвидку сьорбнувши чаю, побігли в долину і ходили там до повної темноти* (Юрій Яновський); *Але за Румунії за для цієї маленької дурнички треба було продати маєток, а тепер — за совітів — уже й остерігатися треба, аби не затруїли кров* (Марія Матіос); *Після обіду він сів за кермо службового «Москвича» з червоними хрестиками на вікнах і, нікому нічого не сказавши, кудись поїхав* (Олександр Жовна); *І знову впродовж літа дозрівав у вогні кохання Царівни О...* (Юрко Покальчук); *Тому його проза хвора від народження, вона викликана не польотом духу, а хімічними реакціями в організмі* (Марина Гримич);

6) місця, напр.: *Побачила Юнона з неба, Що пан Еней на поромах...* (Іван Котляревський); *Закопи тайги кажуть, що біля вогню не можна убивати, отож сон їхній був цілком безпечний* (Юрій Яновський); *Де літо маки стеле килимами, дитя в городі ходить коло мам* (Ліна Костенко); *Поселили Петра у баби Марії, якій перекопалося вже десь за вісімдесят* (Юрко Покальчук).

3.2.2.3. Формально-структурна модель V + Praep + S₂

Родовий прийменниковий підпорядковується формою вільного поєднання дієслову вкрай рідко й відзначається в цій позиції доволі обмеженим колом значень, на відміну від поширеності свого вживання й розгалуженості семантики в детермінантній позиції. Залежний компонент розглядуваної формально-структурної моделі спеціалізований на виконанні здебільшого нехарактерних для детермінанта функцій – способу дії, напр.: *Накази партії треба виконувати без найменших ухилів* (Володимир Винниченко); *...і безтурботна молодь без акценту вже розмовляє мовою заброд* (Ліна Костенко); *І Гордій, жмуричися і розшолопуючи, умився з відра коло криниці* (Тодось Осьмачка); *Писарчуки універсали писали з голосу мого* (Ліна Костенко); *Обличчя його було пом'яте, у червоних плямах, з-під понурого чола на мене дивилися його вовчі очі...* (Олександр Жовна) та квантитативної, напр.: *В хвилини розпуки, напившись до одуріння, хотів відібрати собі життя* (Павло Загребельний); *Він червонів при таких розповідях, хвилювався аж до трему в колінах...* (Юрко Покальчук).

3.2.2.4. Формально-структурні моделі Adj + Praep + S₂, Part + Praep + S₂ та Adv + Praep + S₂

Витворення сполук із синтаксичною домінантою, вираженою прикметником чи діеприкметником, та поширювачем – прийменниковим генітивом є наслідком кількох етапів синтаксичної деривації й зумовлене прагненням до економії засобів вираження думки та стислості викладу [14]. На першому етапі дериваційних процесів у одній з вихідних реченневих побудов відбувається редукція присудка й трансформація підмета в прийменниково-відмінковий комплекс, який посідає детермінантну позицію стосовно другої вихідної реченневої побудови, предикат якої виражений адективом. Наступним етапом є подальша перебудова реченневої конструкції, у результаті чого адектив транспонується з предикативної в атрибутивну позицію, а генітив із прийменником втрачає детермінантну позицію й закріплюється за адективом, і між ними встановлюється підрядний прислівний зв'язок у формі вільного поєднання, пор: *На червоному від хвилювання чолі йому виступив піт, як на холодному склі від дихання* (Володимир Винниченко) ← *Чоло червоне від хвилювання* ← *Чоло червоне, бо людина хвилюється*. У випадках

із дієприкметником деривація ускладнюється ще однією стадією – трансформацією дієслова-предиката в дієприкметник-предикат, напр.: *Висока акація велично зеленіла над почорнілим від негоди сторчовим тином...* (Тодось Осьмачка) ← *Тин був почорнілий від негоди* ← *Тин почорнів від негоди* ← *Тин почорнів, бо була негода* і т. ін. Подекуди утворення аналізованої формально-структурної моделі можуть зазнавати подальших транспозицій, проте на форму зв'язку їхніх компонентів це не впливає, напр.: *О цій порі, аж чорні від розпуки, голосять наші матері, заламуючи руки* (Василь Стус) і т. ін.

О. К. Безпояско окреслила чотири семантичні типи применниково-відмінкових компонентів при ад'єктивах – причини, значення яких інші мовознавці кваліфікують як джерело якості [124, с. 68], часу, мети, умови [14], однак аналіз мовного матеріалу дає змогу виокремити ще два значеннєві різновиди таких поширювачів – власне-квантитативні та квантитативні з локативним відтінком. Отже, применниковий генітив, що вільно поєднується з ад'єктивом, має таку семантику:

1) каузальну – вказує на причину виникнення ознаки, напр.: *Безумна з горя, я крикну місяцю і зорям у млу ночей, у вир хуртєч* (Оксана Лятуринська); *І впізнав купи борін з червоними зубками від іржі і з порепаними рамами від дощів та вітрів* (Тодось Осьмачка); *Чорні від страждання мої ночі, Білі від скорботи мої дні Впали у твої свавільні очі, Жадібні, глибокі і чудні* (Василь Симоненко); *Я всі прокляття роз прокляв І, фіолетовий від злості, Ножами серце обіслав* (Микола Вінграновський); *А вже на самісінькому споді, десь навіть далі, аніж за завмерлою зо страху душечкою – і в тих, і в тих – калачиком звивався набубнявілий хробак неспокою: а раптом... а може... і в нас... і з нами... щось тане... схоже... прости, Господи...* (Марія Матіос);

2) кондиційну – позначає умови, за яких розвинулася ознака, напр.: *Ідалія, вродливиця, і очі з поволокою, дитя розпусти графської, рожене без вінця* (Ліна Костенко);

3) темпоральну – виражає час появи ознаки, напр.: *А тут раптом – така своя, звична з дитинства смачна їжа* (Володимир Малик); *Поставали перед очима знайомі з дитинства завулки, доріжки* (Іван Пільгук);

4) власне-цільову та адресатно-цільову, напр.: *Чи плем'я, знищене для битви, помстилось голосом співця?* (Ліна Костенко); [Зарембський] *Ні! Це після деяких сьогоднішніх неприємних для мене новин і okazій* (Микола Куліш); *То віщій сон, то сніговий, то розчерк,*

то строфи, для світанку затісні... (Ігор Римарук); Ніхто не помічав, на що вони схожі і чи є на них, чи немає звичайної для людей одежі (Юрко Покальчук);

5) власне-квантитативну, напр.: Цей біль – як алкоголь агоній, як вимерзлий до хрусту жаль (Василь Стус); Учора в дощ зайшов до мене Блок. Волосся мокре, на щоках росинки. Блідий од смутку, тихий од думок, близький до сліз, реальний до ворсинки (Ліна Костенко); Пригадайте, інколи бувають хвилини, очевидно, в житті кожного, коли ситуація, яка з ним відбувається чи має відбутися, значимо йому до найдрібніших деталей (Олександр Жовна); В його блакитних до прозорості очах світилися мудрість і знання (Юрко Покальчук);

6) квантитативну з локативним відтінком, указуючи на межі поширення ознаки, напр.: – Я прийшла тебе бачити, – каже вона просто і дивиться йому в очі, але знов бліда чомусь аж до уст (Ольга Кобилянська); Аж рипнули двері і в хату увійшов середнього зросту чоловік сухий сіроокий і зарослий аж до очей рідкою русавою борідкою... (Тодось Осьмачка); Саме мода на 50-ті принесла в сучасну моду комірці-стійки і комірці-шалі, завужені до низу («Україна молода»).

Що стосується конструкцій формально-структурної моделі Adv + Praep + S₂, то вони виникають в результаті подальших дериваційних перетворень, які полягають у трансформації ад'єктива в адвербіатив. І оскільки з-поміж ад'єктивів твірними для прислівників регулярно виступають якісні прикметники, то, відповідно, у побудовах названої моделі синтаксичною домінантою може бути лише якісно-означальний прислівник, пор.: Хлопці перезирились, кожен замислювався, дивуючись, бо ж дід Влодко нічого про їхні справи не знав, лиш говорив як завжди [...] просто і виразно до моторошности (Юрко Покальчук) ← Дід Влодко нічого про їхні справи не знав, лиш говорив + Говоріння було як завжди простим і виразним до моторошности тощо.

3.3. Вільне поєднання інструменталія

Слушне спостереження В. В. Виноградова щодо того, що найбільшу тривогу серед граматистів викликає категорія орудного відмінка, не втратило своєї актуальності [34, с. 142], попри численні дослідження цього явища. Складність кваліфікації орудного відмінка насамперед зумовлена розмаїтістю його семантичних функцій, що,

до речі, й стало свого часу приводом для висловлення й подальшої аргументації О. О. Потебнею тези про існування не однієї граматичної категорії інструменталія, а декількох різних, генетично пов'язаних, тобто про існування декількох відмінків, об'єднаних під назвою орудний [172, с. 64]. Така інтерпретація розглядуваного відмінка спричинила подальші дискусії й пошуки та мала як своїх критиків [163, с. 26–27; 34, с. 143], так і прихильників [31, с. 311]. Однак незаперечним є той факт, що провідною, первинною функцією орудного є інструментальна [210; 139, с. 470; 31, с. 312; 167, с. 17; 40, с. 125; 52, с. 75], яка подекуди й є підґрунтям його дефініції.

Специфікою орудного відмінка є його відцентровий характер, виявами чого логічно вважати периферійний статус інструменталія у відмінковій системі, що полягає у його невходженні до центральних суб'єктно-об'єктних позицій реченнєвої побудови, слабкому керуванні як формі його підпорядкування дієслову-предикату та певних обмеженнях щодо лексичного наповнення [40, с. 125–126; 52, с. 75–77], а також найбільшу з-поміж решти відмінків схильність до адвербіалізації [205, с. 347; 40, с. 136–137]. У зв'язку з тим, що в інструментальному значенні орудного є адвербіальні семи, Є. К. Тимченко наголошував на його синкретизмі, нерозчленованості функцій у певних конструкціях [210, с. 18–19], М. Я. Плющ потрактовує його «як відмінок адвербіальний, або обставинний, а не об'єктний» [167, с. 18]. Але найпереконливішою є позиція І. Р. Вихованця, який кваліфікує інструментальність цього відмінка як «периферію предметності», яка, замикаючи її, межує з адвербіальністю [40, с. 125].

Транспонуючись до адвербіальної й ад'єктивної зони, орудний втрачає здатність посідати позиції, відкриті валентністю предиката, що своєю чергою унеможлиблює реалізацію зв'язку його з синтаксичною домінантою у формі керування.

3.3.1. Вільне посднання безприйменникового інструменталія

3.3.1.1. Формально-структурна модель V + S₅

Вільне поєднання орудного безприйменникового з дієсловами витворюється декількома шляхами. По-перше, іменники-абстрактні назви через свою семантику не спроможні посісти валентно зумовлену позицію інструментальної синтаксеми і при певних предикатах дії переймають роль адвербіальної синтаксеми, надаючи

цим предикатам образного значення, пор.: *Старається, сопє, скрапує чорнило з пера, скрапує з простудженого носа капка, лоскоче пір'їною підборіддя й заплющує в солодкому маренні про нові чини, нові маєтності очі* (Юрій Мушкетик) – *Полин снігів повзе по видноколу, Лоскоче обрій запахом гірким* (Василь Симоненко); *Одразу спітнілою рукою він вирвав цей листок, пожмакав і підпалив сірником* (Михайло Стельмах) – *Чи, може, це той вавилонський блуд, що ти їх всіх підпалюєш очима, як хтива іскра, кинута на трут!* (Ліна Костенко). По-друге, підрядний зв'язок у формі вільного поєднання встановлюється між залежним компонентом в орудному відмінку й синтаксичною домінантою-дієсловом, яке не відкриває валентного гнізда для інструментальної синтаксеми, на підставі семантичної сумісності та зовнішнього взаєморозташування, напр.: *Степан Петрович стомлено ніс свій клунок і шукав очима будинок міліції* (Володимир Винниченко); *Ще ти зостався такий – один: Я упізнала тебе в обличчя Пам'яттю геніїв і сновидінь* (Оксана Забужко). І зрідка інструменталь адвербіальної семантики при дієслові з'являється внаслідок конденсації дієприслівникового звороту, пор.: *[Годвінсон] Я жалую, що покарав Господь побожну матір нечестивим сином...* (Леся Українка) ← *Я жалую, що покарав Господь побожну матір, давши їй нечестивого сина; ...сама [Естер] в сірому лейбику, прикрашеному такими ж китицями з цвіту липи й деревію, як у старшої дочки Андреї, зустріла Сандуляків на порозі танку великою мискою трикутних пиріжків* (Марія Матіос) ← *зустріла, простягнувши велику миску трикутних пиріжків*. Трансформація знахідного в орудний у таких випадках пояснюється, очевидно, тим, що після редукції дієприслівника сема характеристики дії за способом її протікання, вираженої головним дієсловом, переміщується на об'єкт додаткової дії, закладеної в дієприслівнику, через що цей об'єкт набирає форми відмінка, найбільш пристосованого для позначення способу дії, тобто орудного.

Зазвичай між компонентами конструкцій аналізованої формально-структурної моделі поширювач указує на спосіб дії, набуваючи різних семантичних відтінків, що уможливорює виокремлення таких його різновидів:

1) власне-спосіб дії, напр.: *І він тільки обіймав її поглядом та говорив такі компліменти, від яких мармурово-матові щоки Заболотової легесенько й тепло рожевіли* (Володимир Винниченко); *Чаруй мужчин прохожих циганською красою, а потім чоловіку викладуй*

бариши (Ліна Костенко); Мені хотілося теж відповісти йому грубістю і покинути цей прокурений кабінет (Олександр Жовна);

2) уподібнення, напр.: Колись тут життєрадісним аскетом блукав мудрець у морі трав, що був філософом і був поетом, і світську славу занедбав (Юрій Клен); Мій біль бринить, зате, коли сміюся, То сміх мій рветься джерелом на волю! (Олена Теліга); Еполеги виблискують мертвим золотом (Юрій Яновський). Особливістю таких утворень є можливість трансформувати їх у семантично еквівалентні порівняльні конструкції, пор.: Її скорити він не міг, Хоч вився хмелем перед нею Їй барвінком слався їй до ніг... (Володимир Сосюра) → Її скорити він не міг, Хоч вився, як хміль, перед нею Їй, як барвінок, слався їй до ніг; Упаду я зорею, Мій вічний народе, На трагічний і довгий Чумацький твій шлях (Василь Симоненко) → Упаду я, як зоря, Мій вічний народе, На трагічний і довгий Чумацький твій шлях. Саме цим пояснюється витлумачення деякими лінгвістами цього значення орудного як орудного порівняння [139, с. 482; 167, с. 46], який є генетично найпізнішим функційним різновидом інструментала, а його витворення пов'язане із взаємодією орудного предикативного з орудним способом [139, с. 482]. Що стосується поширення побудов із підпорядкованим орудним уподібнення, то М. Я. Плющ слушно зазначає, що вони є здебільшого загальноновідомими, гіперболізовано характеризують дію, часто стають штампами, а частина їх, зазвичай з орудним уподібнення від назв тварин, фразеологізуються [167, с. 47–51], напр.: Вона тричі закувала зозулею (Марія Матіос);

3) партитивно-суб'єктний, напр.: [Річард] ...Бувало, мріють чорнії гондоли, вітрилами срібляться кораблі... (Леся Українка); Він неначе міцніє душею, зачувши тут і там між товаришами, що вона, крім нього, – що гуляє, мов ногами пише, – не бачить іншого в селі, в'яне за ним серцем і до смутку любить... (Ольга Кобилянська); Людина від спокійного життя жиріє серцем і втрачає талію (Ліна Костенко); Кіт вищав, вив від болю, але тягнувся вишкіреними зубами до Волинового горла... (Юрко Покальчук). У таких реченнях виконує дію чи перебуває в стані не весь формально-граматичний підмет, а тільки певна його частина, виражена орудним відмінком, і тому суб'єктна семантика здебільшого зосереджується в синтаксемі, що позначає цю частину, тобто в інструменталі, а на формальний підмет, номінатив, накладається відтінок посесивності, пор.: Іван у настрої сумнім Душею тоне молодого... (Володимир Сосюра) – Молода душа Івана тоне в сумнім настрої; Вулиця

змійковато міниться східними, крикливими кольорами (Ірина Вільде) – Східні, крикливі кольори вулиці міняються;

4) квантитативний, напр.: ...і мов жде. Майже цілим туловищем своїм жде... (Ольга Кобилянська); *Тремтить осика всім еством В обіймах ранку...* (Юрій Дараган). У цій функції орудного можна вгледіти деяку подібність до попередньої, що полягає в його лексичному наповненні – інструменталь узагальнено називає суб'єкт, виражений номінативом. Специфікою таких утворень є вживання орудного з контамінованим компонентом на зразок *весь (увесь)*, *цілий*, який у певних умовах, вийшовши зі сфери займенників чи прикметників, своїм функціонуванням наближається до підсилювальної частки. Комплекс орудного-узагальненої назви суб'єкта й компонента *весь (увесь)* або *цілий* указує на залучення цього суб'єкта до дії чи стану цілковито, виражаючи у такий спосіб найвищий ступінь вияву дії чи стану стосовно цього суб'єкта;

5) дотичним до партитивно-суб'єктного різновиду орудного способу дії є також і орудний наповнення, напр.: *Між двором школи і подвір'ям Кліщової хати зеленів споришем вигін з буряками* (Тодось Осьмачка); *І в ту ж мить [херувим] аж підвівся, засяяв привітним усміхом, ставши ще більше подібним до янгола...* (Володимир Винниченко); *І обрій зблис півмісяцем татар* (Ліна Костенко). Тут, подібно до речень з орудним партитивно-суб'єктним, фактичний суб'єкт дії позначає інструменталь, а номінатив залучається до дії через те, що є назвою місця розташування виконавця цієї дії й, відповідно, місця її протікання. Тому для метафоричного передавання подібних ситуацій позицію формального суб'єкта посідає трансформований із локатива номінатив, який образно виконує дію за допомогою того предмета, що його наповнює чи перебуває у ньому, пор.: *Зійшло козацьке сонце – місяць, Степ цвіркунами задзвонив* (Юрій Дараган) ← *Цвіркуни в степу задзвонили* ← *Цвіркуни, що перебувають в степу, задзвонили* ← *Цвіркуни є в степу + Цвіркуни задзвонили*;

6) сукупності, напр.: *На он тій горі нулися смереки густими рядами завзято долини вгору* (Ольга Кобилянська); *Після того батько більше не одружувався, і вони жили маленькою, але по-особливому дружньо чоловічою сім'єю* (Олександр Жовна); *Виходили з хат цілими родинами, в непевності і страсі купчачись, а більше тулячись одне до одного* (Юрко Покальчук). Орудний у такому вживанні характеризує дію за способом організації її виконавців, саме тому він мож-

ливий у тих реченневих конструкціях, де суб'єктна синтаксема виражена субстантивом на позначення декількох істот або їх сукупності, а отже, не випадковим є висновок М. Я. Плющ про те, що семантика сукупності в інструменталі не є власне-обставинною, а перебуває на межі між способовим та соціативним значенням [167, с. 30].

3.3.1.2. Формально-структурна модель Adj + S₅

Функцію інструменталю у сполуках цієї формально-структурної моделі кваліфікують як орудний обмеження [139, с. 474; 168, с. 142], оскільки він вказує на предмет, яким обмежується виражена опорним ад'єктивом ознака, напр.: *Що то за дівка була! Висока, прямишенька, як стрілочка,... личком червона, як панська рож, що в саду цвіте* (Григорій Квітка-Оснoв'яненко); *А потім і тим, що з жінок в їх громаді вона віком найстарша, і через те забезпечена від всяких нападів ушануванням, яке віддається циганами в кожній громаді найстаршій жінці* (Ольга Кобилянська); *Коли ж посол розповів київському князеві про клопоти Генріхові з саксонцями й напою Григорієм, то гострий розумом Святослав одразу збагнув, що йому не погрожують – у нього просять* (Павло Загребельний). У науковій літературі натрапляємо на потрактування форми підрядного зв'язку між опорним ад'єктивом та залежним орудним обмеження як керування [163, с. 326; 168, с. 140–142; 146, с. 202], подекуди дослідники роблять спроби аргументувати це тим, що такий інструменталь у реченнях із предикатом-прикметником посідає місце об'єктної синтаксеми, відкрите валентністю цього предиката, що правда наголошуючи на її факультативному характері [159, с. 30]. Однак виявлення функційної ролі таких конструкцій у структурі всієї реченневої побудови, глибший аналіз їхніх семантичних особливостей та погляд на них крізь призму теорії синтаксичної деривації дають усі підстави стверджувати, що між синтаксичною домінантою-ад'єктивом та поширювачем-інструменталем підрядний зв'язок встановлюється у формі вільного поєднання. Річ у тім, що природа сполук аналізованої формально-синтаксичної моделі подібна до вищерозглянутих сполук дієслова й орудного способового з партитивно-суб'єктивним відтінком. У реченневих утвореннях на зразок *Святослав гострий розумом* валентність предиката якісної ознаки *гострий* не відкриває позиції для об'єктної синтаксеми, та й компонент *розумом* характеризується не об'єктивним, а партитивно-суб'єктивним значенням: фактично якісною

ознакою, вираженою предикатом, наділений не увесь формальний суб'єкт, а лише його частина, виражена інструменталем, а оскільки ознака, характерна для частини, стосується й всього цілого, то номінатив стає опосередкованим суб'єктом. Витворення подібних речень-невих конструкцій пов'язане з об'єднанням двох базових елементарних речень та подальшою трансформацією похідного, пор.: *Святослав гострий розумом* ← *Розум Святослава гострий* ← *Святослав має розум* (*Розум належить Святославу*) + *Розум є гострий*.

З огляду на це дозволимо собі перефразувати висловлення О. О. Потєбні, який писав, що «нове значення орудного дещо відволікає прикметник від підмета» [172, с. 465] – семантика орудного, а саме: позначення певної частини чогось цілого, втягує це ціле до сфери поширення ознаки, тобто не віддаляє, а наближає до нього прикметник, напр.: *Чарівний своєю природою зоосад і в травні, і в червні, і кожного місяця* (Остап Вишня); *Ця земля сильна військом і зброєю, обильна всілякими товарами, з усіх боків оточена горами, покрита лісом і ріками, що творять її природні кордони* (Павло Загребельний).

Варто також зазначити, що роль синтаксичної домінанти в таких утвореннях нерідко виконують дієприкметники, напр.: *...приходив звітам сухий як хорт, пожований лицем дядько...* (Оксана Забужко).

3.3.1.3. Формально-структурна модель $S_{1-7} + S_5$

Інструменталь в утвореннях цієї моделі має атрибутивно-компаративну семантику, виражаючи ознаку предмета за порівнянням його з іншим предметом, однак лінгвісти констатують доволі рідкісне послуговування ним у такій функції [205, с. 188; 167, с. 54–55; 67, с. 9; 242, с. 13], напр.: *...обличчя її не можна було назвати бездоганно гарним, – риси були його трохи зім'яті, але темні брови дугою й карі вогнисті очі, відтінені довгими віями, надавали йому якоїсь оригінальної привабливої чарівності...* (Михайло Старицький); *Голова кругла, під циркуль, ніс чобітком, а стільки зарозумілості, що лише люлечки не вистачає* (Василь Шкляр). Показово, що словосполучення з опорним іменником та залежним орудним порівняння великою мірою залучені до процесів фразеологізації [205, с. 188; 167, с. 55], що, очевидно, не останньою чергою зумовлено їхнім функційним призначенням – виступати усталеним засобом об'єктивної характеристики істоти чи предмета, напр.: *Був він клишоногий, з колінами згнутими всередину, кремензний, грубо витесаний*

з суцільної тяжкої брили, рябий з обличчя, ніс картоплиною, короткорукий, червоновидий і блакитноокий (Іван Багряний); *Брови шнурочком, майже непомітні, підборіддя гостре, ніс задертий зухвало* (Павло Загребельний) і под.

3.3.2. Вільне посднання прийменникового інструменталія

3.3.2.1. Формально-структурна модель $V_f + \text{Pгаер} + S_5$

Конструкції цієї формально-структурної моделі зазвичай містять орудний із препозитивом з (*зі, із*), а їхнє виникнення пов'язане з процесами синтаксичної деривації, пор.: *І зупинився поїзд із гуркотом та із страшно голосним чмихом* (Тодось Осьмачка) ← *І зупинився поїзд, гуркочучи та страшно голосно чмихаючи* ← *Поїзд зупинився + Поїзд гуркотів + Поїзд чмихав*. Підпорядкування прийменниково-відмінкового комплексу лише дієслову, а не предикативному центрові загалом відбувається завдяки його семантичній специфіці – характеризувати дію як таку, а не ситуацію загалом.

Здебільшого між компонентами таких сполук реалізуються адвербіальні семантико-синтаксичні відношення способу дії, напр.: *Остюк глянув на Панька, потім на Шахая, з полегшенням засміявся* (Юрій Яновський); *Ксенія прибрала зі столу залишки нехитрої вранішньої їжі й дивилася на Корнелію з неприхованим захватом* (Марія Матіос); *Ляля з огидою взяла рукопис* (Марина Гримич). Найпоширенішими виступають утворення такого зразка з дієсловами мовлення, напр.: *– Бо ти такий вже, чоловіче, зроду, все б тільки очі витріщав на вроду, – сказала жінка з усміхом терпким* (Ліна Костенко); *Посидюча дитина, мовляв Василь зі стриманою ніжністю* (Оксана Забужко); *Проходячи повз нас, хтось із хлопців запитав, як мені здалося, з іронією: – Тебе сьогодні чекати?* (Олександр Жовна).

Нерідкісними є випадки виникнення в побудовах аналізованої формально-структурної моделі адвербіально-об'єктних відношень, які зумовлені тим, що в результаті трансформації дієприслівникового звороту в прийменниково-відмінковий комплекс «з (*із, зі*) + орудний» у ньому поєднується семантика об'єкта дії, котра була закладена в звороті, та імпліцитна вказівка на саму цю дію, пор.: *Летить з доносом Кочубея Полковник Іскра до Петра* (Володимир Сосюра) ← *Летить, несучи донос Кочубея, полковник Іскра до Петра*; *Обоз, що прийшов з Євпраксією, не змістився ні в замку Генріха фон*

Штаде, ні ще в трьох інших замках, куди його порозпихано (Павло Загребельний) ← *Обоз, що прийшов, супроводжуючи Євпраксію, не вмістився ні в замку Генріха фон Штаде, ні ще в трьох інших замках, куди його порозпихано; Аля лежала з рукописом свого колишнього кохання на колінах і дивилася на перехрещені гіляки двох старих дерев...* (Марина Гримич) ← *Аля лежала, тримаючи рукопис свого колишнього кохання на колінах, і дивилася на перехрещені гіляки двох старих дерев.*

Подекуди приєднаний інструменталь у утвореннях аналізованої формально-структурної моделі має квантитативне значення, напр.: *Вона вже висмикнула з корінням добрий жмут волосся, не відчуваючи, проте, болю, заплела й знову розплела косу* (Марія Матіос).

3.3.2.2. Формально-структурна модель $S_{1-7} + P_{гаер} + S_5$

Типовими репрезентантами цієї моделі є сполуки двох субстантивів, що мають значення особи, та препозитива з (*із, зі*). У науковій літературі їх кваліфікують як цілісні, або нерозкладні, словосполучення із семантикою соціативності (сумісності, комітативності) [13; 129]. Специфікою таких цілісних словосполучень є їхня граматична поведінка: на формально-синтаксичному рівні речення вони виконують роль складеного підмета [13, с. 74], при якому присудок вживається в множині, напр.: *[Джонатан] Спасибі, не голоден, децю їв, ми з жінкою шатро собі зробили та трохи там поснідали* (Леся Українка); *А це місто, заледве не облісіле два роки тому від розлитого ракетного палива, все більше окуповують рекетири з пов'язями й торгаші з міліціонерами* (Марія Матіос). Форма множини присудка не є випадковою, бо саме вона організовує конструкцію «називний + приєдник з (*із, зі*) + орудний» як цілісне словосполучення, «цементує» його компоненти, оскільки виражає залучення до певної діяльності двох чи кількох осіб, наголошує на спільному виконанні ними дії, фактично будучи завершальним штрихом оформлення значення сумісності, або соціативності. Вживання ж присудка в однині руйнує цілісність цих побудов, тому що в такому разі підкреслено значення виконання дії особою, вираженою номінативом, а особа, позначена інструменталем, лише її супроводжує, виявляється її супутником – тобто набуває семантики супровідності, яку іноді помилково витаумачують тотожною до семантики сумісності, пор.: *Ша-*

хай із Остюком стали близько хутора за скиртою старого сіна (Юрій Яновський) – *Шахай із Остюком став близько хутора за скиртою старого сіна*. Конструкції аналізованої формально-структурної моделі у двох наведених реченнях характеризуються не лише відмінним значенням, а й неоднаковою синтаксичною природою: у процесах деривації, у результаті яких вони виникають, беруть участь базові одиниці різної синтаксичної організації, пор.: *Шахай із Остюком стали близько хутора за скиртою старого сіна* (Юрій Яновський) ← *Шахай і Остюк стали близько хутора за скиртою старого сіна* ← *Шахай став близько хутора за скиртою старого сіна* + *Остюк став близько хутора за скиртою старого сіна* – *Шахай із Остюком став близько хутора за скиртою старого сіна* ← *Шахай став близько хутора за скиртою старого сіна* + *Шахай був з Остюком* (← *Остюк супроводжував Шахая*).

З огляду на це думка О. В. Максим'юк про те, що в реченнях із підметом, вираженим цілісним словосполученням моделі «називний особи + прийменник з (із, зі) + орудний особи», можливе вживання присудка в однині [129, с. 84–85], є дещо непереконливою. У таких випадках інструменталь із препозитивом поширює предикативний центр речення загалом, тому між ними реалізовується вільне поєднання як форма підрядного детермінантного зв'язку, напр.: *Мигнула блискавка з грозами*, *Олімпський потрух зворушивсь* (Іван Котляревський); *Жінка з офіцером підійшла ближче* – *це була не Лоретта* (Юрій Яновський); *Лиш Карл з Мазепою утік* (Володимир Сосюра).

За вираження хоча б одного конституента в конструкціях аналізованої формально-структурної моделі субстантивом, не здатним вказувати на особу, можливість їхнього функціонування як цілісних словосполучень взагалі нівелюється, оскільки немає головної умови цього – позначення осіб, залучених до спільної діяльності. У такому разі орудний із прийменником з (із, зі) виконує атрибутивну, подекуди з відтінком об'єктності, функцію й виражає:

1) ознаку особи за притаманністю їй певного почуття чи володіння певним предметом, напр.: *[Жінка Зброжека] Адже він справжній шляхтич з дуже старовинним гербом*, *Анеля каже* (Микола Куліш); *Або сліпого гетьмана з бандурою колись в степах мій джура поведе...* (Ліна Костенко); *Так з червоною маківкою у волоссі й гарячим рум'янцем на щоках, вона й просиділа до кінця концерту* (Марина

Гримич); *Мабуть, не раз вони в дитячих снах Тобі ввижалися: чудні, далекі, Золотошкурі і сумні ацтеки З погордою в потьмарених очах* (Юрій Клен);

2) ознаку предмета за його наповненням, напр.: *Поставила тарілку з хлібом Перед старим Еолом-дідом, Сама же сіла на ослін* (Іван Котляревський); *Мірош кладе склянку з чаєм на один з імпровізованих столиків, не допивши чаю* (Ірина Вільде); *Перед нею стояв мішок з кукурудзяними початками* (Юрій Збанацький); *І навіть невикористаний балончик з газом нічим тут не міг допомогти* (Юрій Андрухович);

3) ознаку предмета за його оздобою, напр.: *І нарешті дістала темно-рожеву сукню з коміром і вилогами...* (Тодось Осьмачка); *[Лежав] Великий дзбан з Афіною Паладою* (Ліна Костенко); ...*потім звідкись виникають колючі дроти, рештки стовпів, позеленілі шлагбауми, фанерні щити з попереджувальною символікою...* (Юрій Андрухович); *Вона розв'язала бесаги, витягнула Калинину сорочку, густо вишиту гострим зелено-чорним узором, віночок із позлітками, вовняними й металевими висульками над чолом, тонку запаску зі срібною ниткою-волічкою, маленькі, якраз на її тонку ногу, постільці, плетені панчохи з дрібним узором понід верхом* (Марія Матіос);

4) ознаку події за особою, яка бере в ній участь, напр.: *А тепер його вчинок з донькою та з білою невинною дитиною її, чи не кара се ще, не покута яка?* (Ольга Кобилянська); *Ну, а що стосувалося любовної історії із Стрекозою, то цього вона й зовсім не допускала* (Олександр Жовна); *Українців, знаючи їх проблеми з росіянами, селили окремо* (Юрко Покальчук); *Оказія з цератою теж була посвяченням, першим досвідом у своєму роді* (Любоко Дереш).

Комплекси інструментала з іншими препозитивами, здебільшого маючи семантику ознаки предмета за місцем його перебування, в побудовах із синтаксичною домінантою-субстантивом зумовлюють встановлення атрибутивних відношень із локативним відтінком. Такі компоненти утворюються внаслідок об'єднання двох речень, що супроводжується редукцією в одному з них предиката локативного стану, який керував у вихідній конструкції прийменниковим орудним, пор.: *Верби й тополі, діброви й гаї, Стежка між нивами плідними, Гордо я вас називаю «мої», Щиро вважаю вас рідними* (Василь Симоненко) ← *Верби й тополі, діброви й гаї,*

Стежка, Гордо я вас називаю «мої», Щиро вважаю вас рідними + Стежка лежить між плідними нивами; Біла суху порохняву дорогу між горами й думала, думала (Марія Матіос) ← Біла суху порохняву дорогу й думала, думала + Дорога була між горами. Аналогією є природа витворення сполук аналізованої формально-структурної моделі й з іншими прийменниками, напр.: Селени тихо підійшли До війська за горою, З'явилися, наче з-під землі, І вдарили до бою (Леся Українка); Якщо кохаєш, – знайдеш без адрес оцю хатину за морями снігу (Ліна Костенко); І настала ніч, і всі мужики з села залягли в ровах над тим шляхом, над яким мав проїздити він (Тодось Осьмачка); Вона [партизанська армія] збільшилась не-ймовірно після перемоги під Успенівкою (Юрій Яновський); ...Марія стелула плечима, намагаючись прогнати раптовий холод під ложечкою... (Оксана Забужко). Орудний із прийменником під подекуди може виражати ще й ознаку предмета за його оздобою, напр.: Вчора я ночувала в кімнаті короля Фердинанда. Ліжко під балдахіном, золота бахрома (Ліна Костенко); Роменський царевич підростав у далекому Царєграді, мала княжна в Переяславі ждала, коли сяде на уквітчану червону лодію під золотим парусом і попливе за Руське море (Павло Загребельний).

Інструменталь із препозитивом *перед* вказує на ознаку предмета за попередністю його перебування чи слідування стосовно іншого предмета, що зумовлено узагальненим значенням цього прийменника, напр.: Осіння ніч, пізня *осінь перед зимою* і горішній вітер неслися назустріч (Юрій Яновський); У *ніч перед шлюбом* щез молодий з хати, ніхто ніколи більше не чув про нього (Юрко Покальчук). Часто орудний із цим прийменником при субстантивах-девербативах та -деад'ективах характеризує опредмечені дії чи властивості за особою чи предметом, стосовно яких вони виявляються, виконуючи у такий спосіб синкретичну атрибутивно-адресатну функцію, напр.: Справді, чого ж журитися їм, у яких є *стільки життєвих вигод, стільки пошани від людей, стільки заслуг перед партією* (Володимир Винниченко); Особливо болісне *безсилля перед жінкою* (Павло Загребельний); Але сором *перед* знайомим «почмайстром» *переміг страх*, і Дарка звійшла в хату з серцем, перелитим почуттям страху, провини й болючого, але радісного очікування (Ірина Вільде); Моя вина. Мій *гріх перед людьми* (Ліна Костенко).

3.3.3. Інструменталь у детермінантній позиції речення

Орудний відмінок з-поміж інших найбільше спрямований в адвербіальну сферу, а отже, й нерідко характеризується властивими прислівнику синтаксичними ознаками, хоча й показово, що в процесі історичного розвитку мови значну частину його обставинних семантичних функцій втрачено [205, с. 159–175, 222–223; 139, с. 477]. Доволі поширеним явищем сучасної української мови є посідання ним у реченнєвій структурі детермінантної позиції й сполучення з предикативним центром підрядним детермінантним зв'язком у формі вільного поєднання.

Що стосується орудного безприйменникового, то він спроможний виражати тільки темпоральну обставинну семантику (однак без вказівки на повне охоплення дії часом [167, с. 88]), яку І. Р. Вихованець класифікує на три види [40, с. 132]: 1) час, в один із моментів якого відбувається дія, напр.: *Ранком компаньйони встали із важкими головами й неслухняними ногами* (Юрій Яновський); *Може, за-сватали її м'ясницями, думає часом неспокійно, а може, і віддала мати десь далеко звідси, а він нічого не знає, від нікого про неї не чує, – ніхто нічого не каже* (Ольга Кобилянська); 2) дистрибутивний неозначений час, напр.: *Як вона ночами тремтіла, тулячись до нього, а він горів у непам'яті, і їй все ввижалося, що з церкви виходять спалені жінки й виносять на руках спалених дітей...* (Валентин Черемис); *Не раз і не два Малуша навіть плакала вечорами в своїй хлівині* (Семен Скляренко); *Чорнявий, воронкуватий, він мав надто пряме волосся, яке не слухалося жодної зачіски, був-таки захудий і, часами роздивляючись себе у дзеркалі, зітхав...* (Юрко Покальчук); 3) дистрибутивний означений час, напр.: *Такою ніччю добре не ходить* (Ольга Кобилянська); *А тим часом Євпраксія, бідніша душею за найубогішого жебрака, поверталася з пишним почтом до Верони, де не ждало її нічого, окрім нагадування про горе й розлуку* (Павло Загребельний); *Довгими зимовими вечорами сидів за столом не чиновник Панас Руденко, а письменник Панас Мирний* (Іван Пільгук). Цю функцію інструменталю можна інтерпретувати як вираження абсолютного часу.

Аналіз мовного матеріалу дає змогу виокремити ще один різновид орудного часу – орудний зі значенням відносного часу. Суб'єктом речень з орудним відносного часу зазвичай є особа, а сам інстру-

менталь позначає етап її життя, на якому відбувається дія, тобто час дії щодо моменту народження дійової особи, напр.: *І ось ти у лаві стоїш юнаком, На бруку, де тупість і злоба* (Олег Ольжич); *Малим я Сокільського лісу боявся, смерекового* (Василь Герасим'юк); *Те, що відповіла Юр'яна Довгополові, з устиду вона була би не сказала колись молодію навіть мамі* (Марія Матіос); *Це я, а не ти, сидів маленьким хлопчиком на прем'єрі «Тіней забутих предків», коли розгорівся скандал із Дзюбою* (Марина Гримич). Окрім вказівки на час протікання дії щодо моменту народження суб'єкта, у такій функції інструменталія імплікується ще й характеристика самого суб'єкта, до того ж, на думку О. С. Мельничука, цей семантичний тип орудного є відгалуженням орудного предикативного, що постав на ґрунті орудного відношення й обмеження [139, с. 479] – усе це, очевидно, й дало І. Р. Вихованцеві підстави кваліфікувати його семантику як синкретичну темпорально-предикативну [40, с. 133].

Більше розмаїття семантики в детермінантній позиції, на відміну від безприйменникового, властиве прийменниковому орудному, який здебільшого виконує такі функції:

1) соціативну, напр.: *Покарати Люта виїхав з дружиною сам князь Олег [...]* (Семен Скляренко); *Чайні кліпери, що він їх з братом побудував, то, кажуть, було чудо із чудес* (Олесь Гончар). К. Г. Городенська потрактовує інструменталь із препозитивом у таких конструкціях як соціативно-просторовий і залежно від його лексичного наповнення диференціює цю функцію на соціативно-просторову з семантикою співучасника дії чи стану, напр.: *На одну з них зійшла жінка з дівчинкою* (Семен Скляренко); [...] *Матронка з дитиною йде в луг за худобою [...]* (Марія Матіос) та соціативно-просторову з семантикою об'єкта [58, с. 52–53], напр.: *Отож, коли був у селі, Іван чи не щодня сідав з дрімбою на порозі, Даруся – коло нього* (Марія Матіос); *Двері палацу культури, що виник перед Ягничем, зараз були відчинені, хтось, видно, з'явився з ключем* (Олесь Гончар);

2) локативну, напр.: *За вікнами день холоне, У вікнах – перші вогні...* (Олена Теліга); *По полі біля стін стирчали Поламані шаблі, списи, Круки над згарищем кричали, А над кістками вили пси...* (Юрій Дараган); *Я дивлюсь з-під опущених вій, як цвіте за вікном далина* (Володимир Сосюра); *І над водою й очеретом тиша Виводить в небо зорі молоді* (Микола Вінграновський);

3) темпоральну, напр.: *Народ злучає вечерю на кутю і жнива, забороняючи пити воду за вечерю, щоб у жнива не так мучила спрага в гарячий час* (Іван Нечуй-Левицький); *Він знав, що його лист дійде до уряду, і хотів помститись нам перед смертю* (Володимир Винниченко); *Майже всі учні з їхнього класу, та навіть школи, жили із самого народження у найближчих висотних будинках, всі ходили у той самий дитячий садок перед школою...* (Юрко Покальчук);

4) каузальну, напр.: *Тремтять під вітром пасмуги руді* (Василь Стус); *Після належних повітань Генріх не стримався і досить виразно натякнув, що прибув сюди за порадою одного велими цінного друга й помічника* (Павло Загребельний); *За планом Корнелії в криївці треба сидіти добу, а потім – давати ногам поля* (Марія Матіос);

5) кондиційну, напр.: *Він поїхав під свистом куль легкою ристю до лав, знаючи, що спокійна й привітна усмішка повинна бути на його губах* (Юрій Яновський); *Вітри над Парижем дмухали чужі й нерівні, сонце сходило за хмарами і лягало в дим вечорів* (Юрій Яновський);

6) синкретичну кондиційно-локативну, напр.: *Маленький дяк з хрестом на грудях летів з ним поруч на коні...* (Володимир Сосюра), кондиційно-каузальну, напр.: *Він ставав навколішки й придивлявся, як хиляться сухі стеблини під легким вітром* (Юрій Яновський), кондиційно-каузально-локативну, напр.: *...діти поруч з батьками працювали як дорослі...* (Юрій Яновський) або кондиційно-адресатну, напр.: *Лише тоді з'явився на денне світло сам Генріх. Змушений був сам нахилити голову перед Євпраксією* (Павло Загребельний).

ПІЛІВПЕРИФЕРІЙНА ЗОНА ФУНКЦІОНУВАННЯ ВІЛЬНОГО ПОЄДНАННЯ

У напівпериферійній зоні функціонування підрядного синтаксичного зв'язку у формі вільного поєднання перебувають побудови із залежним місцевим та знахідним відмінками. Адже локатив посідає валентно зумовлену позицію здебільшого при локативних предикатах, сполучення з іншими синтаксичними домінантами відбувається за умови його транспозиції до адвербіальної чи ад'єктивної сфери, що на формально-граматичному рівні втілюється у формі підрядного зв'язку вільного поєднання. Щодо знахідного безприйменникового відмінка, то він вільно поєднується з дієсловами певних семантичних груп (руху, міри ваги й міри вартості), виражаючи обставинну семантику, а знахідному прийменниковому властиве регулярне переміщення до ад'єктивної та адвербіальної сфер й, відповідно, невалентне сполучення з опорним компонентом.

4.1. Вільне поєднання локатива

У контексті студіювання вільного поєднання у відмінковому вияві особливу цікавість становить місцевий відмінок. Суперечливі ознаки локатива зумовили різне його потрактування лінгвістами. З одного боку, неможливість уживання місцевого безприйменникового [209, с. 4–6; 195; 38, с. 87; 168, с. 34] та вузькість послуговування ним – здебільшого в еквівалентних прислівникам семантико-синтаксичних і, відповідно, формально-граматичних позиціях, що спричинено типовим для нього просторовим значенням [118, с. 17] – зумовили незарахування локатива до відмінкової парадигми сучасної української мови й переведення його до адвербіальної сфери [40]. Зважаючи на таку інтерпретацію, зв'язок місцевого відмінка з синтаксичною домінантою треба було б визначати як власне-вільне поєднання.

З іншого боку, глибше проникнення в граматичну структуру української мови змусило дослідників змінити погляди на місцевий відмінок [47; 49; 51; 52]. Наприклад, І. Р. Вихованець традиційно виділювані аналітичні синтаксичні морфеми, які вживаються при іменниках для переведення їх у прислівникову зону (прийменники у (в), на, при, по), вважає аналітичними дієслівними постфіксами, що, приєднуючись до дієслів певної семантики, утворюють разом з ними предикати стану. Отож, місцевий відмінок первинно є безприйменниковим [47], а його зумовленість валентністю предиката в таких позиціях (локативні предикати відкривають валентні гнізда для суб'єктної й локативної субстанційних синтаксем) унеможливає витлумачення форми зв'язку його з опорним дієсловом як вільного поєднання.

Сьогодні можливість локатива виконувати не лише адвербіальну, а й субстанційну функції не викликає сумніву, на відміну від попередніх етапів становлення граматичної теорії (див. [214, с. 62]). Останнім часом в україністиці з'являються праці, спрямовані на комплексне висвітлення функційних особливостей місцевого відмінка. Спочатку треба вказати на загальне окреслення І. Р. Вихованцем відмінкових первинних та вторинних, а також позавідмінкових функцій локатива, напрямів його транспозиції [52, с. 79–82]. Розвиваючи ці ідеї, Н. М. Костусяк здійснила теоретично обґрунтований і переконливо проілюстрований аналіз семантико-синтаксичних властивостей цього відмінка, з-поміж яких особливою деталістичністю відзначається виклад специфіки його поширення в субстанційній сфері [106]. О. Г. Межову належить дослідження грами місцевого відмінка як засобу вираження суб'єктних та об'єктних синтаксем [135; 136].

В описаних науковцями первинних і вторинних предметних функціях місцевий відмінок, посідаючи позицію інструментальної, об'єктної чи суб'єктної синтаксеми, є валентно зумовленим з боку предиката, а отже, на формально-граматичному рівні ця зумовленість реалізовується через підрядний зв'язок синтаксичної домінанти-дієслова та залежного компонента-локатива, зокрема, через його форму керування. Підпорядкування ж місцевого відмінка опорному компонентові підрядним синтаксичним зв'язком у формі вільного поєднання відбувається за умови розташування локатива поза валентною рамкою синтаксичної домінанти, що супроводжується його виходом за межі субстанційного функціонування.

4.1.1. Локатив у детермінантній позиції речення

Доволі поширеним явищем у граматичному ладі сучасної української мови є транспозиція локатива до адвербіальної сфери. Це переміщення є наслідком об'єднання двох семантично елементарних реченневих конструкцій в одну, під час якого редукується локативний предикат, а місцевий відмінок, що посідав при цьому предикаті позицію субстанційної локативної синтаксеми, не знаходячи місця у валентній рамці предиката другого вихідного речення, в похідному реченневому утворенні розташовується на місці адвербіальної синтаксеми. На формально-граматичному рівні ця позиція проєктується в детермінантну зону, тобто між предикативним центром похідного речення та локативом встановлюється підрядний детермінантний зв'язок, єдиною формою реалізації якого є вільне поєднання, пор.: *У травах стежка свище, мов батіг* (Василь Симоненко) ← *Стежка свище, мов батіг* + *Стежка лежить у травах*; *Десь чути пісні перекази, немов зоря промінить шлях, – то рвуть колгоспівські дівчата рум'яні яблука в садах* (Володимир Сосюра) ← *Колгоспівські дівчата перебувають в садах* + *Вони рвуть рум'яні яблука*; *Брати Виривайли заспівали на пероні якоїсь пісні, здається, «Незабудочку-цвіток»* (Юрій Яновський) ← *Брати Виривайли перебували на пероні* + *Вони заспівали якоїсь пісні, здається, «Незабудочку-цвіток»*.

Місцевий відмінок, що вільно поєднується з предикативним ядром, здебільшого має семантику:

а) місця, напр.: *Дві дитинки плачуть в люльці – Тато з мамою сміються* (Микола Вінграновський); *Ми, володарі степу й баских табунів, на місцях оцих заповітних для вцілілої сарни і двох кабанів спромоглися зробити заповідник* (Ліна Костенко); *А та вчителька більше не викладала у їхньому класі* (Марина Гримич) і т. ін.;

б) часу, напр.: *«А як же мені вертатися» – спитав по хвилині* (Богдан Лепкий); *Чи о весняній радісній порі ви їздили колись до Межигір'я і ночували в драному шатрі, де крізь дірки просвічують сузір'я?* (Юрій Клен); *Так вони при першій зустрічі признали себе рідними сестрами й визнали собі взаємну любов* (Ірина Вільде); – *Приходьте до ресторану о сьомій. Я починаю працювати о восьмій* (Юрко Покальчук) і под.;

в) умови, напр.: *Нема прозрінь в тумані підозрінь* (Ліна Костенко); *Й кохана в білому вбранні Над ним поникла в тишині, Неначе янгол білокрилий...* (Володимир Сосюра); *І всіх нас буде катовано і вбито в страшних муках* (Володимир Винниченко) і т. ін.;

г) допусту, напр.: *Ти і в стражданні гарна* (Ліна Костенко) та ін.;

г) причини, напр.: *Але його таки була дрож при згадці про Анну* (Марія Матіос); *Моя душа зболілася в кольчuzі* (Ліна Костенко); *А тоді вистрілив угору і натовп селян завмер у жасі, бо що мало бути потім, одному Богові знати!* (Юрко Покальчук) і т. ін.;

д) синкретичну – кондиційно-локативну, напр.: *Немає гірше, як в неволі про волю згадувать* (Тарас Шевченко); *У битві на Ніжати-ній ниві поряд з багатьма незнаними й двома князями полягли та-кож знані дружинники княжі Іван Мирославович, Туки, Чудинів брат, Порей і Жур – Всеволодів найдовіреніший чоловік, а водночас і муж Журини, мамки й годувальниці малої Євпраксії* (Павло Загребельний); *Хіба вона [Корнелія] була б тягарем у дорозі?* (Марія Матіос); кондиційно-темпоральну, напр.: *Як іде дощ при сонці, то кажуть, що з відьмою жениться чорт* (Іван Нечуй-Левицький); [Річард] *Постаті співців були мов з бронзи чорної одлиті, суворі, тверді, повні сил і моці, при світлі зір здавались велетенські...* (Леся Українка); кондиційно-каузальну, напр.: *На хвилях сонце у знеможі Тремтіло, мов кохання сльози* (Юрій Дараган); *По тобі не заплаче навіть ніхто й не схилиться в журбі* (Юрій Клен); *Зоїлове перо гарцює в нетерпінні, у класиків – інфаркт: гряде якесь нове, могутнє покоління!* (Ігор Римарук) тощо.

На особливу увагу щодо розгляду й обережність щодо кваліфікації заслуговує місцевий відмінок у структурі односкладних неозначено-особових речень. Специфікою неозначено-особових конструкцій є те, що хоча валентність предиката дії відкриває лівобічну позицію для суб'єктної синтаксеми, вона не заповнюється називним суб'єкта з метою неозначеності, або, як влучно зазначає А. П. Загнітко, з метою «маскування» [79, с. 201] діючої особи. Проте локатив у деяких побудовах такого зразка руйнує це «маскування», адже він своєю семантикою вказує на місце перебування діючих осіб (бо ж у найтиповіших випадках дія, виражена в неозначено-особових реченнях, стосується невизначеної кількості осіб), що певною мірою є ідентифікуванням їх, пор.: *Не люблять в пеклі жартувати...* (Іван Котляревський) ← *Ті, хто живуть в пеклі, не люблять жартувати; У міністерстві нагадують, що [...]* («День», 20 січня

2011 р.) ← *Ті, хто сидять у міністерстві, нагадують*. Отже, є підстави вилучувати подібні реченнєві структури як двоскладні, оскільки за переміщення місцевого відмінка в позицію суб'єктної синтаксеми значення просторовості майже нівелюється, і він стає функційним еквівалентом називного, а на формально-граматичному рівні, відповідно, переймає роль підмета. Зважаючи на те, що локатив у результаті дериваційних перетворень посідає при предикаті лівобічну валентну позицію, первинно призначену для номінатива, між цим локативом та дієсловом, яким виражено предикат, закономірно констатувати існування предикативного синтаксичного зв'язку. Але через те, що компоненти взаємно не уподібнюються, форму предикативного зв'язку в таких конструкціях неможливо інтерпретувати як координацію, її, напевне, доцільно віднести до явищ співположення, реалізацію якого лінгвісти вбачають у випадках відсутності морфологічних показників предикативного зв'язку [121, с. 46–47; 28; 79, с. 32].

Однак варто наголосити, що викладене спостереження не свідчить про те, що абсолютно всі неозначено-особові речення, в структурі яких є локатив, перетворюються на двоскладні. Передумовою, що вможливає здатність місцевого відмінка посісти місце суб'єктної синтаксеми, яка на формально-граматичному рівні проектується на позицією підмета, є окреслення локативом місця існування дійових осіб. Якщо ж значення локатива спрямоване на вираження місця протікання дії, а також на місце перебування об'єкта цієї дії, то немає підстав кваліфікувати такі реченнєві конструкції як двоскладні, пор.: *До мандрівників у горах ставляться з пересторогою й острахом...* (Павло Загребельний); *Та й ця Уласіха, що її Соломоном у селі називають, добра жінка* (Марія Матіос); *На Україні завжди віддавали перевагу житньому хлібові* («Укр. минувшина») – *Зрубали стару яблуню в саду* (Дмитро Павличко); *На Аскольдовій могилі поховали їх* (Павло Тичина); *Палять листя на городах. Пахне димом надвечір'я* (Микола Сингаївський).

4.1.2. Формально-структурна модель S₅

У справі опису сфери функціонування вільного поєднання в конструкціях із поширювачем у формі місцевого відмінка особливу увагу привертають випадки вживання локатива в прислівній позиції щодо опорного дієслова.

Насамперед потрібно уточнити особливості вживання місцевого відмінка іменників – абстрактних назв при предикатах локативного процесу. Специфіка таких словоформ полягає в тому, що навіть при процесуально-локативних предикатах вони, на відміну від місцевого відмінка іменників – конкретних назв, не здатні заповнити позицію субстанційної локативної синтаксеми через відсутність просторової семантики, їхня поява при цих предикатах є наслідком дериваційних перетворень, пор.: *Хоч би яка скульптура з цього Саду прийшла сюди постояти в журбі!* (Ліна Костенко) ← *Хоч би яка скульптура з цього Саду прийшла сюди постояти* + *Хоч би яка скульптура з цього Саду прийшла сюди побути в журбі* ← *Хоч би яка скульптура з цього Саду прийшла сюди постояти* + *Хоч би яка скульптура з цього Саду прийшла сюди пожуритися*; *Утомивсь поет від праці, Третій день лежить в недугі...* (Леся Українка) ← *Утомивсь поет від праці, Третій день лежить* + *Утомивсь поет від праці, Третій день перебуває в недугі...* ← *Утомивсь поет від праці, Третій день лежить* + *Утомивсь поет від праці, Третій день нездужає*. Як видно, форма місцевого відмінка іменників – абстрактних назв при предикатах локативного процесу посідає місце не субстанційної локативної синтаксеми, а адвербіальної, тому не характеризується валентним зв'язком із цим предикатом, отже, на формально-граматичному рівні не є керованою, а вільно поєднується з дієсловом, напр.: *Ви скажіть, що він у мене Буде жити в шані, в славі, Тільки, звісно, хай забуде різні вигадки лукаві* (Леся Українка); *Вона жила в очікуванні мого скорого повернення* (Олександр Жовна).

Підрядний прислівний зв'язок у сполуках дієслова з локативом також виникає в результаті конденсації двох реченневих побудов, однак якщо в попередньому випадку в акті деривації брали участь конструкції зі спільним суб'єктом, то тут суб'єктом вихідного речення з предикатом локативного стану є об'єкт другого вихідного речення з предикатом активної дії, що виражається перехідним дієсловом, напр.: *То білий кінь, то білий-білий кінь шукає літо у сухому листі* (Ліна Костенко) ← *То білий кінь, то білий-білий кінь шукає літо* + *Літо перебуває у сухому листі*. Після редукції предиката локативного стану локативна синтаксема, виражена місцевим відмінком, транспонується в адвербіальну сферу, і в похідному реченні, не маючи змоги через свою семантику посісти детермінантну позицію (оскільки вона позначає лише місце перебування об'єкта та місце протікання дії похідного речення й не охоплює місця перебування суб'єкта),

приєднується до дієслова. Проте в цього дієслова для неї валентного гнізда не передбачено, тому між ними встановлюється підрядний прислівний зв'язок у формі вільного поєднання, напр.: *Замкнули Мотрю у коморі* (Володимир Сосюра) ← *Замкнули Мотрю + Мотря була у коморі*; *Старенька жінка вносила соломки і [...] чогось палила у печі іконки...* (Ліна Костенко) ← *Старенька жінка вносила соломки і чогось палила іконки + Паління відбувалося у печі*.

4.1.3. Формально-структурна модель Part + S₆

Реалізація вільного поєднання як форми підрядного прислівного зв'язку відбувається й у сполуках локатива та дієприкметника, адже транспозиція предикативної синтаксеми в ад'єктивну сферу на формально-граматичному рівні супроводжується переміщенням адвербіальної синтаксеми з детермінантної зони в прислівну, пор.: *...були також сусід із помешкання поверхом вище, знайдений з двома кулями в потилиці у своїй приватній таксівиці, а також одна редакційна секретарка, задушена ланцюгами в ліфті...* (Юрій Андрухович) ← *Сусід був знайдений у таксівиці, Секретарка була задушена в ліфті; Господарі явочних місць пасуть білих ведмедів, а її колишні чорнобриві соколи-наречені чекають – не дочекаються тоненької свічки в поминальні дні над своїми могилами, розкиданими по лісах і видолинках її солодких Карпат* (Марія Магіос) ← *Могили були розкидані по лісах і видолинках*.

4.1.4. Формально-структурна модель Adj + S₆

Конструкції цієї формально-структурної моделі за походженням та функційними особливостями подібні до сполук із синтаксичною домінантою-ад'єктивом та залежним прийменниковим генітивом, які були розглянуті в попередньому розділі. Витворення таких побудов є наслідком кількох етапів синтаксичної деривації: спочатку відбувається перетворення складнопідрядного речення, в головній частині якого є предикат якісного стану, на просте, у результаті чого підрядна частина трансформується в препозитивно-субстантивну конструкцію й посідає в похідному реченні детермінантну позицію; потім предикат цієї реченнєвої структури транспонується в ад'єктивну сферу, утримуючи біля себе прийменниково-іменникову сполуку, пор.: *Вільтруд крутилася десь позаду них, готова до послуг і допомоги, так само нетерпляча в очікуванні свого щастя* (Павло

Загребельний) ← *Вільтруд була нетерпляча в очікуванні свого щастя* ← *Вільтруд була нетерпляча, бо очікувала свого щастя; ...той голос звертався не до неї, той, уже-наче-й-не-батьків, такий недосяжний у своєму високому чоловічому смутку* голос взагалі не знав, що вона є на світі... (Оксана Забужко) ← *Голос є недосяжний у своєму високому чоловічому смутку* ← *Голос є недосяжний, бо перебуває у своєму високому чоловічому смутку* (← *якщо смутний*); *Це давала дівчина, невміла, сором'язлива, але така ніжна і лагідна у своїй невмілості, що серце вірило їй і забуло про все інше* (Юрко Покальчук) ← *Дівчина була ніжна і лагідна у своїй невмілості* ← *Дівчина була ніжна і лагідна, бо невміла і под.*

Однак місцевий, на відміну від родового, в утвореннях такого зразка вживається лише з одним прийменником – у (в) і не характеризується семантичним розмаїттям, указуючи на умови виявлення ознаки, вираженої опорним ад'єктивом.

4.1.5. Формально-структурна модель $\text{Adj}_{\text{superlat}} + S_6$ та $\text{Adv}_{\text{superlat}} + S_6$

Для повного відбиття адвербіальних спроможностей місцевого відмінка зупинимось й на його вживанні в конструкціях з суперлативами, напр.: *Та от, дівчино, скажу тобі одверто: от я оце тільки що на зібранні вчених і службовців нашої інституції найбільше хвалив Сталіна і вніс пропозицію послати йому привітання і назвати його найгеніальнішим хіміком на землі всіх віків* (Володимир Винниченко); *І одридали в небі журавлі мені людину в світі найдорожчу* (Ліна Костенко). Спочатку треба зазначити те, що первинною для найвищого ступеня порівняння є семантико-синтаксична позиція предиката, валентність якого вимагає дві субстанційні синтаксеми – суб'єкта та об'єкта порівняння [52, с. 141–142; 105, с. 14; 136, с. 169], напр.: *Викладач найвимогливіший з усіх викладачів; День найдовший з усіх днів* тощо. Одним із виявів об'єктної синтаксеми Н. М. Костусяк якраз-таки й вважає місцевий відмінок із прийменниками в (у), на, що є, на її думку, дериватом-конденсатом вираженого сполукою слів об'єкта порівняння [106, с. 72–73], напр.: *...Озеро було найбільшим в усій пуці...* (Юрко Покальчук) ← *Озеро було найбільшим з усіх озер пуці*. Однак важко прийняти таку позицію, зважаючи на те, що локатив у подібних конструкціях своєю семантикою вказує не на об'єкт порівняння, а на місце перебування

об'єкта порівняння, і не зумовлюється валентністю предиката (отже, не є керованим), а з'являється в реченнєвих побудовах унаслідок дериваційних процесів, напр.: *Річка найдовша з-поміж усіх річок у країні* ← *Річка найдовша з-поміж усіх річок* + *Річки є у країні*. Здебільшого під впливом тенденції до економії мовних засобів об'єктна синтаксема в подібних реченнєвих утвореннях має нульове вираження, напр.: *Річка найдовша в країні*. Після об'єднання двох семантично-елементарних речень та редукції в одному з них предиката локативного стану місцевий відмінок у похідній структурі на формально-граматичному рівні розташовується в детермінантній зоні й сполучається з предикативним центром вільним поєднанням.

У таких конструкціях суперлативові властиве значення найвищого ступеня вияву якості предмета щодо тих предметів, які перебувають у просторових межах, позначених локативом, напр.: *Будівля найстаріша в місті*. Але якщо порівняти цей предмет із предметами, які перебувають у ширших просторових межах, то він може втратити найвищий ступінь вияву своєї якості: зокрема, будівля може бути найстарішою в місті, але не мати цієї ознаки порівняно з будівлями, наприклад, країни. Отже, у побудовах із суперлативом на просторову семантику місцевого відмінка нашаровується відтінок міри й ступеня, тому є підстави кваліфікувати його значення як синкретичне локативно-квантитативне, пор.: *Будівля найстаріша в місті* – *Будівля найстаріша в області* – *Будівля найстаріша в країні* – *Будівля найстаріша в Європі* – *Будівля найстаріша в світі*. За транспозиції ж суперлатива в ад'єктивну сферу місцевий відмінок, переміщуючись у прислівну зону, посідає приад'єктивну позицію, а в його семантиці на перший план виходить квантитативний відтінок, напр.: *Вулиця була найблискупіша в Парижі* → *Найблискупіша в Парижі вулиця* – *Ріволі* – *вступила в годину найбільшої метушні* (Юрій Яновський); *Вина були найкращі в усій Європі* → *...і хоч Євпаксію приймано по-королівському, ставлено найкращі в усій Європі вина, вона не затрималася надовго...* (Павло Загребельний); *Сорочка була найбільша на світі* → *І хіба могли вони знати, що дівча, яке вперше прийшло на забаву у найбільшій на світі сорочці і найновіших запасах, зробить ватяними їхні ноги – та це ж і ведмедям карпатським не під силу!* (Василь Герасим'юк).

Те саме функційно-семантичне навантаження має локатив і за приєднання до суперлативів-прислівників, напр.: *Главачка напевне*

знала, що Каріна – законодавиця моди в містечку, вона одягається найкраще в місті, бо її Рафік має зв'язки (Марина Гримич).

Квантитативно-локативна функція місцевого відмінка поширилася й на конструкції з синтаксичною домінантою порядковим ад'єктивом *перший* у значенні «який стоїть на початку в ряді однорідних предметів, явищ і т. ін.» [32, с. 755], власне-ад'єктивом *останній* у значенні «який закінчує собою ряд однорідних предметів, явищ, дій і т. ін.» [32, с. 686] та їхніми дериватами-адвербіативами, напр.: *Схились, Мадонно, на причілок останньої хати в селі* (Павло Тичина); *Згадайте: Ісус від Іуди Мав останній цілунок в житті* (Василь Симоненко); *Уперше в житті, за весь вік, за все літо, уперше в роду, де не знали страху, я вижити мушу, я мушу вицілити, я мушу об'їхати смерть на шляху* (Ліна Костенко); *На ту пору прикотяться вози до мого двору уперше і востаннє у житті, зронивши долу вороне іржання* (Василь Стус). Це пояснюється процесами аналогії, адже лексеми *перший* і *останній*, виражаючи ознаку за розташуванням, подібно до суперлативів містять сему «найвища міра вияву», яка й уможливає їхню сполучуваність з компонентами квантитативної семантики.

4.1.6. Формально-структурна модель $S_{1-7} + S_6$

Доволі поширеним явищем сучасної української мови є транспозиція локатива до ад'єктивної сфери. Присубстантивне вживання місцевого відмінка є результатом редукції предиката активної дії чи стану й переміщення локатива в атрибутивну позицію, напр.: *Незалежність, хоч і п'ятихвилинна, все-таки є незалежність, яка нагадає ще не стурбовану звірину в норі* (Тодось Осьмачка) ← *Звірина перебуває в норі; Він думав про свою молодість в Новоспаському, про роботу в господарстві батька, про свою власну землю і власну хату, – які б вони були в його міцних, роботящих руках* (Юрій Яновський) ← *Молодість була проведена в Новоспаському; Щиро кажучи, випадок у кав'ярні був не перший* (Юрій Андрухович) ← *Випадок стався у кав'ярні*. Визначаючи форму підрядного синтаксичного зв'язку місцевого відмінка з опорним субстантивом, немає жодних підстав говорити про керування, оскільки активна валентність власне-субстантива не вимагає облігаторного приєднання ад'єктива. Підрядний зв'язок між синтаксичною домінантою-субстантивом та підпорядкованим локативом встановлюється у формі

вільного поєднання, підставами для чого є відсутність валентного зв'язку та реалізація атрибутивних семантико-синтаксичних відношень між компонентами. Місцевий відмінок у таких конструкціях виражає ознаку предмета за:

1) місцем існування, перебування чи протікання, напр.: *Дзвіночки тепер нагадують чомусь Різдво на селі* (Ірина Вільде); *Іде мандрівник. І відомі йому декорації при кожній дорозі* (Василь Герасим'юк); *Хвилина мовчання – іще не прокинулось нитаство, І грізно інакшим здається життя на Землі...* (Оксана Забужко); *Мені враз згадалася ніч на цвинтарі* (Олександр Жовна); *Під вікном сільської амбулаторії Дмитро став далеко за північ, коли погамувалися навіть пси по дворах і жаби по калабанях* (Марія Матіос);

2) його вбранням, напр.: *Остюк зблід, побачивши обличчя людини в сірому костюмі* (Юрій Яновський); *І дівчата в святешних платтях Дарували Миколі пісні* (Василь Симоненко); *Об обрій погляд свій оббий – і видивив свою країну в тяжкій короні багрянній* (Василь Стус); *Ми гості бджіл. Посидим на бенкетах, у кріслах пнів, на покуті проваль, – Попович Женя, Мефістофель в кедах, і мавки в шортах. І моя печаль* (Ліна Костенко);

3) його оздобленням, напр.: *У міфології давніх народів ми бачимо міф про сонце в чоловічому образі* (Іван Нечуй-Левицький); *І серце запевняло думку, що то не сонце, а велетенський фотографічний апарат на золотім тринозі, кимсь на землі покинутий* (Тодось Осьмачка); *Росла і виросла на диво... Така, як всі і не як всі, Не мовчазна й не говірлива, Немов конвалія в росі* (Володимир Сосюра); *То похитнеться рама в позолоті. То наче тихо брязнули ключі* (Ліна Костенко);

4) способом його створення, влаштування чи організації, напр.: *Слухаючи соло на банджо, він пригадав бандуру, котра водилася в його полках* (Юрій Яновський); *Корнелія поволі скинула кептар, блузку, спідницю, лишившись в однісінькій тоненькій сорочині на шлейках* (Марія Матіос); *Затягнуті талії, костюми по фігурі і пишний декор робили жінку ідеально романтичною* (Україна молода); *Якось подивився по телебаченню американський фільм в українському перекладі – і вжахнувся («Дивослово»);*

5) станом, у якому він перебуває, напр.: *Всі люблять Польщу в гонорі і в славі* (Ліна Костенко); *Ви зробили добру справу, Марію, відвідавши нашу родину в жалобі* (Марія Матіос);

6) умовами, у яких він перебуває, напр.: *Воно [обличчя] тепер було ледь-ледь рожеве, як ніжний білий мрамур при ранішньому сонці, а очі були такі чисті, невинні, привітні...* (Володимир Винниченко);

7) організацією, до якої він належить, напр.: *Серед твоїх товаришів по комсомолу бували арешти?* (Володимир Винниченко) тощо.

4.2. Вільне поєднання акузатива

Синтаксична специфіка знахідного відмінка української мови являє собою доволі цілісну й зрозумілу картину. Його чітке граматичне призначення – виконання функції об'єкта дії або стану – стало підґрунтям центральності акузатива в ієрархії відмінкової системи [40, с. 68, 84–85; 43, с. 47–48; 52, с. 67–69; 51]. Проте сучасній лінгвістиці відомі й інші, подекуди діаметрально протилежні, інтерпретації природи знахідного відмінка, зокрема визначення статусу цієї граматичної категорії як нестійкого, що, з одного боку, наближує акузатив до номінатива, а з іншого – до генітива [120, с. 165]. Аргументацію подібного твердження ґрунтують на відсутності в переважній більшості випадків спеціальної форми вираження знахідного [120, с. 164–165]. Усе ж більш виваженим є потрактування акузатива як центрального, про що свідчить його спеціалізація на об'єктній функції та сильнокерована придієслівна позиція в реченні, а також обмеженість сфер транспозиції [139, с. 463; 168, с. 41; 35, с. 10; 40, с. 68–69].

Оскільки об'єктна субстанційна синтаксема зумовлена валентністю предиката й становить обов'язковий компонент структури речення, акузатив у категорійному значенні на формально-граматичному рівні речення посідає придієслівну сильнокеровану позицію. Валентно незумовленим здебільшого виступає акузатив із препозитивом. Однак і безприйменниковий знахідний, виходячи за межі категорійного функціонування, а саме транспонуючись до адвербіальної сфери, сполучається з синтаксичною домінантою підрядним зв'язком у формі вільного поєднання.

4.2.1. Вільне поєднання безприйменникового акузатива

Характерну особливість синтаксичної природи безприйменникового знахідного становить його транспозиція до обставинної сфери. Доволі поширеним явищем є посідання ним на семантико-синтаксичному рівні речення місця адвербіальної синтаксеми часу, що на рівні формально-граматичному проектується в детермінантну позицію. Знахідному темпоральному властиве вживання з вказівними й уточнювальними словами, однак такі поєднання, на відміну від родового з означеннями, не становлять цілісних словосполучень, бо атрибут при акузативі є облігаторним не повсюдно, а його вилучення не спричинює руйнування реченнєвої конструкції, пор.: [Річард] *Здається, день і ніч не відступав би від роботи!* (Деся Українка); *Естер якусь мить мовчки постояла біля дверей і раптом сіла просто на підлогу, як сідають юдеї в час жалоби* (Марія Матіос) – *Естер мить мовчки постояла біля дверей і раптом сіла просто на підлогу, як сідають юдеї в час жалоби.*

Витоки набуття безприйменниковим акузативом темпоральної семантики треба шукати ще в давніх слов'янських пам'ятках, де чітко вимальовуються два його різновиди – означена та неозначена тривалість часу [139, с. 468–469]. На матеріалі сучасної української мови лінгвісти виокремлюють три семантичні відтінки темпоральної функції безприйменникового знахідного: значення означеної тривалості часу, одночасності дистрибутивне та неозначеної тривалості часу [35, с. 40; 40, с. 91–92]. Акузатив означеної тривалості часу виражає часовий відтинок, цілком заповнений певною дією, напр.: *Гриць дивився якийсь час, не кліпнувши, на стару* (Ольга Кобилянська); *Чогось він так дивився і дивився, він міг дивитись і годину, й дві* (Ліна Костенко); *Всю ніч розлючена, заплакана й стривожена Оксана висиділа в темному вікні* (Марія Матіос). Знахідний дистрибутивний слугує для окреслення проміжку часу, що охоплює регулярно повторювальну дію, напр.: *І потім він увесь час ставив дочці короткі, спокійно-хмарні запитання, перепитував, знову питав* (Володимир Винниченко); *[Батько] Марина грає цілий вечір якусь прекрасну річ* (Микола Куліш). Семантика неозначеної тривалості часу знахідного є певним різновидом значення одночасності й заповнена дією, що відбулася до моменту мовлення, напр.: *Залишились консерви та борошно, що його я приніс той рік з убитим* (Юрій Яновський).

Особливу увагу дослідники звертають на таку некатегорійну функцію безприйменникового акузатива, як обставинна квантитативна, вияв якої становлять три відтінки – міра простору, міра ваги й міра вартості [35, с. 45–46]. Адвербіальну семантику міри простору виражає знахідний при дієсловах руху, міри ваги й міри вартості (фактично при двох одиницях *важити* й *коштувати* відповідно), напр.: *Так він пройшов тим шляхом довгі кілометри*, мов випробував своє щастя, бавлячися зі смертю в піжмурки (Іван Багряний); *Я не зроблю цього тільки тому, що ми від'їхали вже тридцять кілометрів і не маємо права затримуватися* (Всеволод Нестайко); *Можливо, що з розвитком рибальства сом важитиме тонну і ковтатиме симентальських бугаїв і невеличкі буксирні пароплави...* (Остап Вишня); *Десять мільйонів злотих коштує мені ця шкода, але гірш за все – це втрата славетного алмаза, що важив 123 карати і був першим каменем на Україні і в цілій Польщі* (Іван Кочерга); *Хоч і коштувала вона тридцять п'ять карбованців (на старі гроші), усі мої фінансові діти вивітрились тої ж хвилини* (Володимир Дрозд). Варто зауважити, що кваліфікація акузатива у цій функції дотепер залишається дискусійною: І. Р. Вихованець наголошує на адвербіальній семантиці акузатива в такому вживанні [35, с. 45–46], дещо непослідовним є розгляд цього питання О. М. Лаврентьевим, який знахідний іменників міри простору на зразок *метр*, *кілометр*, *крок* при дієсловах руху визначає адвербіальним, а знахідний іменників із семантикою міри ваги та грошових одиниць при дієсловах *важити* та *коштувати* відповідно – об'єктивним [120, с. 164].

Щодо знахідного міри простору, то від знахідного об'єкта його відрізняє спроможність поєднання як з перехідними, так і з неперехідними дієсловами та облігаторна сема кількості, яка зумовлює його адвербіальну функцію. У валентній рамці опорного предиката позиція для адвербіальної синтаксеми зі значенням міри не передбачена, з чого випливає реалізація підрядного зв'язку між таким акузативом та синтаксичною домінантою у формі вільного поєднання. Окрім того, позаяк кожен відтинок простору передбачає певний відтинок часу, за який його можливо подолати, в акузативі міри простору при дієсловах руху імпліцитно міститься вказівка на час цього руху, напр.: *Кілометрів п'ятдесят зайвих пройшов* (Григор Тютюнник); *Не проїхали й десяти кілометрів, як Олексійко круто*

загальмував, не доїжджаючи до роз'їзду (Михайло Стельмах); *Вісім кілометрів довелося трястись по вибоїстій бруківці в кузові полуторки між бочок з тюлькою* (Володимир Дрозд). Зважаючи на це, функцію знахідного у таких випадках доцільно було б визначити як синкретичну квантитативно-темпоральну.

Стосовно акузатива при дієсловах *важити* й *коштувати* поділяємо позицію І. Р. Вихованця й потрактовуємо таку функцію знахідного також як обставинну квантитативну, а позицію щодо синтаксичної домінанти – як прислівну некеровану [40, с. 93], оскільки сема кількості, притаманна субстантивам, що наповнюють акузатив, унеможливає їхнє функціонування як субстанційних синтаксем при таких предикатах.

4.2.2. Вільне поєднання прийменникового акузатива

4.2.2.1. Прийменниковий акузатив у детермінантній позиції речення

Транспонуючись до адвербіальної сфери функціонування, комплекс акузатива з препозитивом сполучається з предикативним ядром речення вільним поєднанням як формою детермінантного підрядного зв'язку й виявляє спроможність виражати різні обставинні відношення, найпоширенішими з-поміж яких є темпоральні. Темпоральна семантика прийменникового знахідного характеризується певними різновидами: 1) точний момент часу дії чи її початку, напр.: *У пізніші християнські часи український народ переніс атрибуту богині Сонця на святу Параскеву* (Іван Нечуй-Левицький); *В останній вечір бенкетування було влаштовано концерт* (Іван Пільгук); *Так я собі уявляв у цю хвилину молоду Одарку* (Роман Федорів); *На ранок вони рушили в путь далі* (Юрій Яновський); *Видиш, уже геть стара, на Покрову мені дев'яносто без двох років буде, А я ще потепер Святе Письмо й дівочі казки без окулярів читаю* (Марія Матіос); 2) приблизний момент часу дії чи її початку, напр.: *Ця думка прийшла десь аж під ранок, після безсонної ночі* (Юрій Мушкетик); *Є щось безмежно сумне в тім, як дерева починають вдруге під морози цвісти* (Ірина Вільде); *Хіба вгадаєш на сході сонця, що з тобою буде під смеркання?* (Марія Матіос); 3) відносно точний проміжок часу тривання дії. На вираженні цього відтінку темпорального значення спеціалізується акузатив у поєднанні

з препозитивом *на*, напр.: *Вони належали до тієї породи руського юнацтва, що на довгі століття стане предметом вивчення й глибокого подиву істориків великої трагедії людства* (Олександр Довженко); *Златка залишила на хвилину Арсена і теж, на radoщах обнявши брата, чмокнула його в холодну щоку* (Володимир Малик); *Цю оселю, заховану в бризки і піну, цей нехитрий притулок з водою над ним нам даровану тільки на ніч і на днину, чоловіком даровано немолодим* (Василь Герасим'юк); 4) приблизний відтинок часу, протягом якого тривала дія, виражається знахідним із прийменником *з*, напр.: *Дійшовши пам'яті, Остюк з годину не рухався на ліжку* (Юрій Яновський); 5) проміжок часу, який минув або мине до початку дії, напр.: *Вона й справді збиралася в місто, як до вінчання: за місяць Богдан мав женитися* (Марія Матіос); *За мить він мав зникнути у хмарах, аж враз знову почав спускатися униз* (Юрко Покальчук); *А через годину Степан Петрович, вимитий, поголений, переодягнений у білизну клініки, лежав у білому ліжку на бездоганно чистих простирадлах і дивився спухлими очима в білу стелю білої кімнати* (Володимир Винниченко); *Через деякий час вони побачили село* (Марина Гримич).

У сучасній українській мові подекуди трапляються конструкції, де на знахідний темпоральний нашаровується відтінок каузальності через його лексичне наповнення, пор.: *Там також не світилося – хтось вельми заощадливо повимикав на ніч усі лампи* (Юрій Андрухович) – *Там також не світилося – хтось вельми заощадливо повимикав усі лампи, тому що ніч, а вночі всі сплять + Лампи залишались вимкненими протягом ночі; ...Сашко приїжджав із Луцька до діда на літо...* (Юрко Покальчук) – *Сашко приїжджав із Луцька до діда, тому що надходило літо, а влітку канікули + Сашко перебував у діда протягом літа; ...щоранку махати гантелями, які йому на день народження купив батько* (Юрко Покальчук) – *Гантелі йому купив батько, тому що у нього був день народження, а на день народження дарують подарунки*.

Вираження кондиційного значення є звичним для прийменниково-відмінкового комплексу «*крізь* + знахідний», напр.: *Гармонія крізь тугу дисонансів проносить ритми танцю по землі* (Ліна Костенко); *Крізь сотні сумнівів я йду до тебе, добро і правдо віку* (Василь Стус), подекуди цю семантику має акузатив і в поєднанні з препозитивом *на*, напр.: *І якісь перекички хлопців моїх наущали, що Хмельницький, мовляв, покинув вас на заріз* (Ліна Костенко). Інколи вираження

умови ускладнюється нашаруванням відтінку способу дії, напр.: *Але вже сталося, і тепер сам абат Бодо мав приступ до імператриці лише через Вільтруд* (Павло Загребельний); *Крізь щілини у стелі видно було, що з берестяного даху на маленьке горище крізь діри летиться сонячне світло, і зараз воно, здавалось, хлюпнуло крізь прочинені двері у хатину, яка ніби оживала після довгого сну* (Юрко Покальчук).

Надзвичайно поширеним явищем є набуття акузативом з препозитивом семантики причини, напр.: *Шахай упізнав їх через пісню* (Юрій Яновський); *Так довіку у темниці Довелось поету жить, За тюремний спів він мусив Головою наложить* (Леся Українка); *Це – моя початкова школа віротерпіння, з якої Я сама себе ладна відчислити за неуспішність* (Оксана Забужко); *В Тетяні на той запит щось буриться, щось здійсмає гордо голову, що досі перед старою слухняно хилилося, корилося, мов перед невидимою чорною силою, що намагалось взяти верх над нею* (Ольга Кобилянська); *Про свято я іскру болгарську дістану і викину клопоти всі з голови* (Василь Стус), цільової, напр.: *Як навесні шум зелений Оживляв сумну діброву, То щодня поет приходив До діброви на розмову* (Леся Українка); *Хочу крикнути в далечінь безкраю І когось на допомогу кликати...* (Олена Теліга); *Марную день на пошуки незримої німої суті в сутінках почаять* (Ліна Костенко); *[Музикант] Воював за світовий гуманізм, за вільну Польщу et cetera* (Микола Куліш); *Тоді лізеш у клуні на бантину горобці драги або на вербу по галенята* (Остап Вишня); *...то не так уже й багато маєш до вибору – або бігти по розум до ворожки [...], – або ж, або, звісна річ, молитися Богу й чекати...* (Оксана Забужко); *Таємничо зникла водночас із Волином і риба, яку він приніс вчора і яку родина мала забрати з собою в дорогу* (Юрко Покальчук) або ж синкретичної причиново-цільової, напр.: *[Русалка] Там хлопець на дудки ріже очерет!* (Леся Українка); *Він глянув у вікно і побачив, як вибігли робітники з майстерні на обід* (Юрій Яновський); *І два віки зійшлися на пораду* (Ліна Костенко).

4.2.2.2. Формально-структурна модель V + Праер + S₄

Підрядним прислівним зв'язком у формі вільного поєднання з опорним вербативом характеризується приєднаний знахідний адвербіальної семантики способу дії. Найпоширенішими

з-поміж таких побудов є конструкції, роль синтаксичної домінанти в яких виконують дієслова із спільною семою «спрямовувати погляд». Акузатив із препозитивом при них, маючи загальне значення способу дії, може виражати різні його відтінки:

1) перешкоду, яку долають у процесі дії, напр.: *Не раз поглянеш ти крізь ґрати Галер турецьких на моря, Щоб тужним голосом співати Про волю, долю і поля* (Юрій Дараган); *Поскрипують стільці в порожній залі, єдині глядачі цієї н'єси, і мудро так вглядаються крізь мене у порожнечу, видну тільки їм* (Василь Стус); *Вже перша зірка крізь гілля проглянула* (Ліна Костенко);

2) предмет, який уможливає здійснення дії, напр.: *Крізь прозору воду було видно джерело, і як там на дні здіймалися кілька піщаних вулканчиків* (Олександр Жовна); *Крізь розчинені двері видно було, як зійшов на небо повний місяць* (Юрко Покальчук); *А вона байдуже палила цигарку і дивилась крізь вікно кав'ярні на львівський дощ...* (Марина Гримич);

3) предмет, за посередництва якого відбувається дія, напр.: *Мовчать листки промоклі, і срібло крапельок свій зупинило біг, неначе дивляться в малюсінькі біноклі на мене очі їх...* (Володимир Сосюра); *Може, хто нас із Марса розглядає в бінокль* (Ліна Костенко).

Попри доволі значну поширеність окреслених утворень, прийменниковий знахідний може посідати місце адвербіальної синтаксеми способу дії й у реченнях із предикатами-дієсловами інших семантичних груп, напр.: *Отець Євген раптом закашлявся од диму й винувато крізь кашель посміхнувся до Миколи Сидоровича* (Володимир Винниченко); *Іван лиш бачив на кінець, Як випав Зосин гребінець, І він схопив його у жменю Й поклав на пам'ять у кишеню* (Володимир Сосюра); *Два бійці вели під руки пораненого старшину Омельчука* (Юрій Збанацький) тощо.

Цікавими для розгляду є випадки акумулювання в прийменниково-відмінковому комплексі акузатива семантичних відтінків способу дії, об'єктного та партитивного, з домінуванням першого, напр.: *Як навіжена, прискакала, Нептуна в губи цілувала...* (Іван Котляревський); *Від тихої колиски до порога Вона тебе за руку провела* (Василь Симоненко); *Данко на прощання цілує Дарку в руку* (Ірина Вільде). Зазвичай таку функцію прийменниковий знахідний виконує в реченневих структурах, де є прямий об'єкт дії, а сам акузатив є частиною цього об'єкта й водночас предметом, за допомогою якого

об'єкт залучений до дії. Подібні речення є наслідком певних дериваційних перетворень, пор.: *Ти мене цілував так палко У розквітлі мої уста* (Наталя Лівицька-Холодна) ← *Ти цілував уста + Уста – це частина мене; Прив'язали князя за руки й за ноги* (Ліна Костенко) ← *Прив'язали руки й ноги + Руки й ноги – це частина князя*. Прямий об'єкт одного з вихідних речень, будучи частиною якогось цілого, втягує в орбіту предиката це ціле, через що в похідному реченні прямим об'єктом стає вже саме це ціле, а об'єкт одного з вихідних реченнєвих утворень, починаючи виражати посередника спрямування дії на новий об'єкт, транспонується до адвербіальної сфери, але продовжує зберігати в собі імпліцитне об'єктне й партитивне значення. У такий спосіб формується синкретична семантика прийменникового акузатива – обставинна способу дії з відтінком партитивного об'єкта.

Ще однією адвербіальною функцією прийменникового акузатива, що вільно поєднується з вербативом, є вираження квантитативної семантики. У подібних утвореннях він вказує на ступінь поширення дії, напр.: *Не помітила вичерпаності Генріхової, його передчасних старощів, не знала, що входить по саму шию в мертві води високих державних клопотів, де для людських пристрастей немає ні місця, ні часу, ні сили* (Павло Загребельний); *І тільки храми, древні храми стоять по груди в кропиві* (Ліна Костенко); *Ніби вчора криницю засинало листям по саму цямрину – а вже двері в біле не прочинити: каменя хтось прикотив під поріг?* (Ігор Римарук).

4.2.2.3. Формально-структурні моделі Part + Praep + S₄ та Adj + Praep + S₄

Що стосується сполучень прийменникового знахідного з дієприкметниками, то тут він повторює свої семантичні функції в конструкціях з опорними дієсловами й зумовлює встановлення адвербіальних відношень:

1) способу дії, напр.: *І коло його правого ліктя лежав на рушничку порізаний на скибки хліб, а посеред столу стояла миска з печеним салом* (Тодось Осьмачка); *Прив'язана за коси до сосни, мов немовля – за білий біль біліша потріскувала навіжена тиша а надокіл – як божевільні сни...* (Василь Стус), інколи з відтінком допустовості, напр.: *Таким тебе ніколи не забуду – побаченим крізь*

сльози і крізь сніг... (Ліна Костенко), місця, напр.: *Галат, поранений у щок, напівлежав на тачанці...* (Юрій Яновський) або уподібнення, напр.: *Волосся фарбоване під мімозу, обличчя в стані анабіозу* (Ліна Костенко);

2) квантитативних, напр.: *Йй не хотілось бути заляпаною по коліна чи й вище* (Юрій Андрухович); *Я приїхала в осінь, по губи наповнена морем, Мій застояний смуток ніхто іще не сколотив...* (Оксана Забужко).

При синтаксичній домінанті-ад'єктиві акузатив здебільшого вживається з препозитивами *на* та *у* (в). Знахідний із прийменником *на*, сполучаючись із прикметником, має значення частини від цілого предмета, на якій саме й зосереджується ознака, приписувана цьому предметові, напр.: *[Гелен] Спочатку я певен був, побачивши те військо, наїжене списками, незчисленне, на силу свіже, на одвагу дуже, що еллінам, потомленим війною, знесиленим облогою, не встоять проти царя, жадібного звияги* (Леся Українка); *Він вже знає коли; тоді як стала ходити між пани ворожити, і за його, Андронаті, скрипкою сумні пісні співати, а йому, Раду, ненаситному на гроші, зносити від панів за ворожбу і спів золото* (Ольга Кобилянська). У науковій літературі цю семантичну функцію прийменникового акузатива інтерпретують як вираження обмежувальних відношень [174, с. 291].

3-поміж конструкцій такого зразка осібно перебуває лексично обмежена низка утворень із прийменниково-відмінковим комплексом *на вид, на вигляд, на смак, на запах* тощо, напр.: *...йшли привітати княжну або просто подивитись на неї вуглярі, смологони, лісовики, бортники, косарі, ликодрачі, цюпкарі – нещасні, обдерті, але такі добрі на вид, що дівчина мимоволі приймала їх за чеберяйчиків, відходила душею й веліла їхати далі* (Павло Загребельний). Семантико-синтаксичні відношення в подібних сполуках доцільно вилучати як обмежувально-уточнювальні, адже ознака, виражена ад'єктивом, «уточнюється вказівкою на характер її сприйняття» [174, с. 293].

Подібні побудови є синтаксичними синонімами до сполук із синтаксичною домінантою-ад'єктивом та підпорядкованим інструменталем і здебільшого трансформуються в них, пор.: *Поставала перед ним у імператорських шатах, у короні й горностаях, гарна й на вроду, і на зріст, краснопера, чиста, як сніг, молода на вигляд...* (Павло Загребельний) → *гарна й вродою, і зростом; Мої предки не*

вбогі були На пісні та свячені ножі (Оксана Забужко) → *не вбогі піснями та ножами*.

Знахідний із прийменником *у* (*в*) виступає поширювачем лише при ад'єктивах на позначення назв кольорів, а його значення в подібних конструкціях кваліфікують як уточнювальне [181, с. 76], напр.: *Креп-жоржет, той, що білий у червоний горох, пішов добре, лишилося кілька метрів* (Марина Гримич).

4.2.2.4. Формально-структурна модель $S_{1-7} + \text{Praep} + S_4$

Транспозиція прийменникового знахідного, на відміну від безприйменникового, до ад'єктивної сфери є доволі поширеним явищем і не супроводжується зміною форми. Вільне поєднання як форма підрядного прислівного зв'язку встановлюється в таких побудовах здебільшого внаслідок дериваційних процесів, під час яких редукується предикат, що у вихідному реченні керував прийменниковим акузативом.

Доволі численну групу конструкцій аналізованої формально-структурної моделі становлять сполуки, де роль синтаксичної домінанти виконує субстантив із семантикою предмета, витвореного уявою, мисленням або розумом, а роль залежного компонента – акузатив із препозитивом *про*, який виражає ознаку цього предмета за його наповненням, напр.: *Мені згадується євангельський міф про апостола Петра, коли він зрадив і тричі одмовився від Христа* (Микола Куліш); *...І ти як мак, про щастя бачиш сні, На них ніяк не можеш надивиться* (Микола Вінграновський); *І правда про людину так само існує довше, ніж сама людина* (Павло Загребельний); *...але це не надто в'яжеться зі змістом і настроєм його тогочасних листів про самотність під зоряним небом* (Юрій Андрухович). Щодо опорного компонента цих утворень існують лексичні обмеження: ними не можуть виступати девербативи, позаяк вони успадковують від твірних дієслів валентне гніздо для субстанційної синтаксеми об'єкта думки чи мовлення, яке й заповнюється знахідним із прийменником *про*, який у такому разі є керованим, пор.: *А потім Лундик, а потім Троневі пихаті балачки про українців і про Маркуру* (Тодось Осьмачка) ← *балакати про українців і про Маркуру*; *Та тільки думка про Вкраїну Герою вмерти не дала* (Володимир Сосюра) ← *думати про Вкраїну*; *І замість всіх природних таємниць було єдине – мрія про свободу* (Ліна Костенко) ← *мріяти про свободу*.

Нерідко приєдниковий знахідний вільно поєднується з субстантивами із семою руху, протяжності, виражаючи їхню ознаку за напрямком, напр.: *А поки спочину Та тим часом розпитаю Шлях на Московщину* (Тарас Шевченко); *І ще не одному доморослому кацапові покажемо у пекло стежку* (Тодось Осьмачка); *І роси холодні. І втома нестерпна. І стежка в село не пряма* (Ліна Костенко); – *Кохання – це перші двері у вічність*, – казала вона *Волинові* (Юрко Покальчук), або за відстанню, яку за допомогою цього предмета долають, напр.: *...Як ось уздіри перед собою Через річку в пекло перевіз* (Іван Котляревський); *Державний муж уподібнюється мостові через велику ріку* (Павло Загребельний).

Результатом деривації є витворення вільного поєднання в побудовах із синтаксичною домінантою, вираженою лексемою квиток і подібними, та залежним компонентом приєдниковим акузативом, що позначає засіб пересування чи кінцеву точку руху, пор.: *Через чверть години він був на станції і брав квиток на потяг...* (Володимир Винниченко) ← *Через чверть години він був на станції і брав квиток для проїзду на потязі* ← *Через чверть години він був на станції і брав квиток + Квиток призначений для проїзду на потязі; Дайте мені, будь ласка, на Київ один квиток* (Тодось Осьмачка) ← *Дайте мені, будь ласка, один квиток для проїзду на потязі, що прямує до Києва* ← *Дайте мені, будь ласка, один квиток на потяг, що прямує до Києва* ← *Дайте мені, будь ласка, один квиток + Квиток призначений для проїзду на потязі + Потяг прямує до Києва*. Після редукції предиката призначення в одному з вихідних речень його семантика не елімінується, а в імпліцитній формі зосереджується в дериваті цієї реченнєвої структури, тобто в приєдниково-відмінковому комплексі, а тому на атрибутивне значення акузатива з препозитивом у похідному утворенні нашаровується ще й цільовий відтінок, напр.: *Два квитки до Ташкента видав з плацкартами! Вагон номер три* (Борис Антоненко-Давидович); *В одежі, в чоботях, з картоплею в торбинці, з цигарками і пувівкою у Гагру в кишені...* (Остап Вишня); *Тихцем просив у мене грошей на квитки в кіно та на цукерки дівчатам* (Юрій Мушкетик); *Прощай же, радосте, бо я беру квиток на шпиль самої Туги!* (Ліна Костенко).

Такою самою є семантика приєдникового знахідного й у конструкціях із синтаксичними домінантами інших тематичних груп, що зумовлено аналогічним шляхом їхнього витворення, а саме –

об'єднанням двох елементарних речень з редукцією предиката призначення в одному з них, напр.: *Маю думку держати екзамен на атестат зрілості...* (Степан Васильченко); *Ми маємо право на сум і любов, На щастя, на сонце і трави, І навіть на булькання зайвих розмов* *Ми іноді маємо право* (Василь Симоненко); *Працював за всіх, а в кінці дня брав лиш один динар на хліб та воду* (Павло Загребельний); *Учора на засіданні уряду було затверджено обсяг зведеного бюджету на наступний рік* («Україна молода»).

Загалом варто підкреслити, що прийменниковий акузатив при опорному субстантиві рідко спеціалізується на власне-атрибутивній семантиці, напр.: *Кіт спину вигнув у тигрясту смужку, помуркотів та й знов заліз у стружку* (Ліна Костенко); *Це була стара любительська чорно-біла фотка, і фігури вийшли децю розпливчасті, однак Ляля впізнала це пальтечко в клітинку з погончиками і поясом* (Марина Гримич); здебільшого ж для нього характерне нашарування різних відтінків, як-от:

1) темпоральності, напр.: *Ніч на Купайла дуже значна для українського народу* (Іван Нечуй-Левицький); *Коли потяг у даль загуркоче, пригадаються знову мені дзвін гітари у місячні ночі, поцілунки й жоржини сумні...* (Володимир Сосюра);

2) локативності, напр.: *Я на ложе для Гектора новий готую плат* (Леся Українка); *Федір прокинувся від грюкоту у двері, і першою була думка, що хлопці в stodолі вже почули і зможуть перехватитися* (Юрко Покальчук);

3) кондиційності, напр.: *...на лиці його вперше мигнула кривенька посмішка, подібна до сірого проміння осіннього сонця крізь купу понурих, важких хмар* (Володимир Винниченко); *Я гетьман ваш, я, звиклий до пошани, оце мій самосуд під самосад* (Ліна Костенко);

4) каузальності, напр.: *Вони зупинилися перед командиром, чекаючи нагороди за героїство* (Юрій Яновський); *Буває так, що слава на дурняк, а в нього слава за великі гроші* (Ліна Костенко).

Для повного окреслення випадків вільного поєднання прийменникового знахідного з іменниками варто зупинитися й на конструкціях, де роль синтаксичної домінанти відіграють субстантиви на зразок *вид*, *краєвид* тощо, а акузатив уживається з препозитивом *на*. Вони виникли за аналогією до сполук з опорним компонентом *погляд*, що своєю чергою є дериватами речень із предикатом на кшталт

дивитися, подивитися, при яких знахідний із прийменником на виконує функцію об'єктної синтаксеми, пор.: погляд на гори ← Він поглянув на гори. Однак на сучасному етапі розвитку української мови лексеми вид, краєвид, на відміну від субстантива погляд, здебільшого втратили мотиваційні зв'язки з твірними дієсловами, а тому не відкривають валентного гнізда для об'єктного поширювача, натомість характеризуються сполучуваністю з атрибутивними синтаксемами, отже на формально-граматичному рівні їхній підрядний зв'язок із підпорядкованим прийменниковим знахідним встановлюється у формі вільного поєднання, напр.: З одного вікна Тарасової квартири відкривався краєвид просто на Дніпро, Труханів острів і далі – на дніпровські схили і бані Печерської Лаври (Юрко Покальчук); Ляля дивилася не на Шумку а у вікно за яким пишно цвів бузок за яким розкривався чудовий вигляд на Київ... (Марина Гримич).

ПЕРИФЕРІЙНА ЗОНА ФУНКЦІОНУВАННЯ ВІЛЬНОГО ПОЄДНАННЯ

Периферійна зона функціонування синтаксичного зв'язку у формі вільного поєднання утворена сполуками з поширювачем, вираженим давальним та називним відмінками. Підґрунтям такої кваліфікації постав той факт, що номінатив і датив функційно є найбільш цілісними з-поміж інших відмінків і, спеціалізуючись на суб'єктній [40, с. 76–79] та адресатній [40, с. 106] функціях відповідно, українською рідко транспонуються до позасубстанційних сфер, зокрема ад'єктивної та адвербіальної, а отже, і нечасто підпорядковуються синтаксичній домінанті вільним поєднанням.

5.1. Вільне поєднання датива

У відмінковій системі української мови, як зазначають учені, давальний відмінок є найбільш вузькоспеціалізованим з-поміж інших і характеризується напівсильним підрядним зв'язком у формі керування з опорним дієсловом і семантикою адресата дії [168, с. 45; 40, с. 106–109; 52, с. 73]. Вторинні відмінкові функції датива (окрім функції суб'єкта стану в односкладних безособових реченнях на кшталт *Мені весело*) згруповані навколо зазначеної головної, що зумовлено його лексичними обмеженнями – вираження лише назв осіб. Саме це й стало підґрунтям для об'єднання деякими дослідниками всіх семантико-синтаксичних різновидів давального в одне значення – давальний особи [137, с. 261–262; 1, с. 40].

Оскільки первинною семантико-синтаксичною функцією датива є позиція субстанційної адресатної синтаксеми, то, закономірно, науковці виокремляють такі його ознаки, як пасивність і цільова спрямованість дії на предмет [40, с. 106; 52, с. 73; 120, с. 171]. Щодо останньої, то ця ознака цілком зберігається й за послуговування дативом у складі прийменниково-відмінкового комплексу в ролі сирконстанта [120, с. 172].

5.1.1. Вільне поєднання безприйменникового датива

5.1.1.1. Формально-структурна модель $S_{1-7} + \text{Ргаер} + S_3$

У сучасній українській мові для давального відмінка характерна транспозиція в ад'єктивну сферу, яка, проте, не набула значного поширення. Лінгвісти вказують на потрапляння його в приіменникову позицію щодо обмеженої групи девербативів – із семантикою виділення й призначення (*асигнування комітету, виділення школам, присудження лауреатів*), напрямку (*відсилка постачальникам, направлення уряду, переправлення партнерам*), доставки (*доставка замовникам, постачання підприємцям, перерахування виконавцям*) та передавання (*вручення переможцеві, продаж конкурентам, виплата банку*) [162, с. 7–8].

На перший погляд питання про природу синтаксичного зв'язку в таких конструкціях є очевидним: опорні субстантиви керують давальним відмінком, оскільки успадкували цю властивість від твірних дієслів. Проте, якщо взяти до уваги те, що певний компонент керує лише тими поширювачами, які зумовлені його семантико-синтаксичною валентністю, а семантико-синтаксична валентність компонента, на переконання деяких дослідників, перебуває в безпосередній залежності від його функційної позиції [178, с. 45], то питання про синтаксичний зв'язок опорного девербатива із залежним дативом набуває дискусійності. Адже в такому разі форма підрядного зв'язку між членами розглядуваних сполук потрапляє в залежність від позиції в реченні опорного компонента. До прикладу, у побудові *Ця гарна сукня – подарунок сестрі* елемент *подарунок* посідає функційну позицію предиката, відповідно, його активна валентність відкриває місце для адресатної субстанційної синтаксеми, тому компонент *сестрі* є керованим щодо опорного компонента *подарунок*. У реченні ж *Подарунок сестрі лежав на столі* елемент *подарунок* посідає позицію суб'єктної субстанційної синтаксеми, яка зумовлена лівобічною валентністю предиката *лежав*, і тому сам активною валентністю для приєднання компонента із семантикою адресата не володіє, залежний компонент *сестрі* при ньому з'являється внаслідок дериваційних процесів, пор.: *Подарунок сестрі лежав на столі* ← *Подарунок лежав на столі* + *Подарунок призначається сестрі*. Тому синтаксичний зв'язок у словосполученні *подарунок сестрі* реалізується у формі вільного поєднання.

Окремо варто зазначити про сполучення давального відмінка з власне-іменниками на зразок *лист, нота, ціна* та похідним іменником *пам'ятник*, який, щоправда, втратив мотиваційні зв'язки з твірним словом. Підпорядкування датива цим субстантивам завжди відбувається у формі вільного поєднання у відмінковому вияві, яка встановлюється між ними в результаті компресії та згортання компонента, що керував давальним відмінком, пор.: [Кассандра] *Брате, не знаєш ти ціни жіночим жертвам...* (Леся Українка) ← *Брате, не знаєш ти ціни, яка призначена жіночим жертвам; Собі ціну я добре знаю, Не шлю на вас небесних кар, І за образу вибачаю, До зобачення, о ревуар!* (Володимир Сосюра) ← *Я добре знаю ціну, яку призначила собі; Мирний повідомив, що, нарешті, має бути здійснене відкриття в Полтаві пам'ятника Котляревському* (Іван Пільгук) ← *Мирний повідомив, що, нарешті, має бути здійснене відкриття в Полтаві пам'ятника, який воздвигнули Котляревському; Ми, дівчата, умовились зійтися о пів до одинадцятої коло пам'ятника Шиллерові. Ходім!* (Ірина Вільде) ← *Ми, дівчата, умовились зійтися о пів до одинадцятої коло пам'ятника, який воздвигнули Шиллерові.*

Не мають передумов для керування дативом і субстантиви на зразок *вітання, слава, хвала* тощо, а конструкції з ними в ролі синтаксичної домінанти та давальним у ролі підпорядкованого компонента утворюються внаслідок редукції предиката призначення чи давання в пасивних реченневих конструкціях, які своєю чергою утворилися від активних, пор.: *Слава ворогові, що твоєї ненависті вартий, Втіха – стріти його на вузькій для одного стежині* (Олег Ольжич) ← *Слава воздавана нами ворогові, що твоєї ненависті вартий, Втіха – стріти його на вузькій для одного стежині* ← *Ми воздаємо славу ворогові, що твоєї ненависті вартий, Втіха – стріти його на вузькій для одного стежині.* Окремі лінгвісти вбачають у подібних побудовах реалізацію об'єктних семантико-синтаксичних відношень [162, с. 13], мотивуючи це тим, що опорні слова в них через ускладненість предметної семантики вираженням спонукання втрачають ознаки іменника й прямують до дієслова, пор.: *Привіт тому, хто здійсмає ранковий вітерець; молитва до того, хто дарує солодкість устам закоханих; хвала тому, хто сповнює жаром голос улюблений, поважання тому, хто осяяний пречистою світлістю, як лиця й глави вознесених; слава тому, хто перед військом тримає знамено перемоги...* (Павло Загребельний) – *Вітаймо того, хто здійсмає ранковий вітерець; молитва до того, хто дарує*

солодкість устам закоханих; хвалімо того, хто сповнює жаром голос улюблених, поважаймо того, хто осяяний пречистою світлістю, як лиця й глави вознесених; славімо того, хто перед військом тримає знамено перемоги. Однак вважаємо за доцільне погодитися з такою думкою частково, позаяк, окрім спонукання висловити певне ставлення особі, такі конструкції ще й констатують уже притаманне мовцеві це саме ставлення, а тому семантику датива необхідно кваліфікувати не як власне-об'єктну, а як синкретичну посесивно-об'єктну, пор.: *Хай же вічно красується доблестю наша земля! Слава переможцю!* (Олександр Довженко) ← *Я славлю переможця* (*Мое славлення належить переможцю*) + *Славте переможця.*

Ще одним виявом функціонування датива в ад'єктивній сфері є конструкції з предикативним номінативом, напр.: *Не ворог я царю Латину* (Іван Котляревський); *Прости, що я не син, не син Тобі ще, Бо й Ти – не мати, бранко степова!* (Євген Маланюк). За аргументованим твердженням І. Р. Вихованця, подібні побудови формуються шляхом редукції предиката належності, набуття компонентом із первинною семантикою об'єкта володіння предикативної функції й появи безпосередньої залежності від присудка давального посесивного, що трансформується з називного [40, с. 118], пор.: *То буде нам Еней сусід* (Іван Котляревський) ← *Ми будемо мати сусіда* + *Еней буде ним (сусідом).* Як видно з наведеного прикладу, у результаті згортання предиката належності (*будемо мати*) і транспозиції об'єктної синтаксеми (*сусіда*) в предикатну зону, номінатив (*ми*), що посідав місце суб'єктної синтаксеми щодо зредукованого предиката, перетворившись на датив (*нам*), опиняється поза валентною рамкою нового предиката (*сусід*), а тому між ними встановлюється підрядний синтаксичний зв'язок у формі вільного поєднання у відмінковому вияві. Реалізація між називним і залежним давальним відмінком підрядного зв'язку саме у формі вільного поєднання підтверджується й існуванням між ними атрибутивних відношень, виникнення яких не можливе за керування.

Здатність датива до абсолютної транспозиції в ад'єктивну зону доводить витворення в нього посесивної семантики, пор.: *[Лукаш] Та як же? Я ж їм син...* (Леся Українка) → *Я ж їхній син; І на душі так дико й дивно... Хрещений батько Мотрі він* (Володимир Сосюра) → *Він Мотрин хрещений батько*, а також рідкісні випадки виконання ним функції посесива при непередикативному номінативі, напр.: *Він не додав їй ще того, що серце йому так дивно завмирало і тілом*

проходили хвилі такого чудного почуття, що хотілось одвернутись і заплющити очі, в яких гаряче накручувались сльози (Володимир Винниченко).

Варто зазначити, що на сучасному етапі розвитку української мови науковці звужують сферу поширення подібних конструкцій діалектним мовленням, вважаючи таку функцію давального залишковим елементом праслов'янської мови, в якій датив у реченневих побудовах доволі часто безпосередньо залежав від іменника, виступаючи його означенням [139, с. 461].

5.1.1.2. Безприйменниковий датив у детермінантній позиції речення

Однією з некатегорійних функцій давального відмінка є його переміщення в детермінантну позицію реченневої структури й набуття адвербіальної семантики, яка, однак, не характеризується розмаїттям, напр.: *Бабця цього ніяк не розуміє, що кривда сталася не мамі, а їй, їй, Дарці, а вона не вміє це сказати так, щоб бабця зрозуміла й дала врешті їй святий супокій* (Ірина Вільде); *Може, вклала душу в діда, як укладала би в дитину, якої не народила Андрієві* (Марія Матіос). У подібних побудовах давальний відмінок набуває семантики призначення й, хоч і маючи деяку спорідненість із давальним адресатним (і в ролі давального адресатного, і в ролі давального призначення вживаються переважно назви осіб), істотно від нього відрізняється обставинною функцією.

Установлення вільного поєднання у відмінковому вияві як форми детермінантного підрядного зв'язку між дативом та предикативним центром конструкції є наслідком об'єднання двох семантично елементарних речень в одне. Ця трансформація супроводжується редуцією в одному з базових речень предиката призначення, який керує давальним відмінком. Під час таких дериваційних змін сема призначення не елімінується разом із згортанням предиката, а конденсується в дативі; у похідній конструкції цей датив, не знаходячи місця у валентній рамці дієслова-предиката, сполучається з предикативним ядром підрядним детермінантним зв'язком, єдиною формою реалізації якого є вільне поєднання, пор.: *Вулкан-коваль тоді трудився, Зевесу блискавку ковав* (Іван Котляревський) ← *Вулкан-коваль тоді трудився, ковав блискавку + Блискавка призначалася Зевесу; [Музикант] Прибігає вночі наївне дівчатко і просто так питає, чи не той я, що сьогодні грав їм на дудці* (Микола Куліш)

← *Прибігає вночі наївне дівчатко і просто так питає, чи не той я, що сьогодні грав на дудці + Гра призначалася їм.*

Не можна, однак, категорично стверджувати, що така функційна позиція датива свідчить про його повну транспозицію до адвербіальної сфери, адже він, репрезентуючи в похідному реченні зредукований предикат *призначатися*, зберігає завдяки цьому семантику адресата, напр.: *А потім хтів тобі Мазена від серця щирого добра...* (Володимир Сосюра). Ця особливість давального призначення й дала підстави І. Р. Вихованцю визначити його функцію як синкретичну обставинно-адресатну з перевагою адвербіального значення [40, с. 116].

Для повного окреслення особливостей функціонування датива в адвербіальній сфері треба навести випадки вираження ним каузальної семантики. Давальний відмінок набуває цього значення надзвичайно рідко й здебільшого в реченнях із предикатами емоційного стану, напр.: *Раді люди літу, а бджоли цвіту* (Нар. тв.); *Вона сміялася і жартувала з клієнтами, як інші, реготала з дотепів, раділа новим сукням і смачному шоколадові і нічого не пам'ятала про минуле* (Юрко Покальчук).

5.1.2. Вільне поєднання прийменникового датива

Насамперед варто наголосити, що вживання датива у складі прийменниково-відмінкової конструкції є порівняно новим явищем синтаксису сучасної української мови, про що свідчить обмежене коло прийменників, з якими може поєднуватися давальний, їхня очевидна вторинна відприслівникова природа, адвербіальне функціонування цих комплексів та моносемантичність кожного з них [36].

Посідає детермінантну позицію й має виразну адвербіальну семантику датив у поєднанні з препозитивами *на (у) противагу*, *завдяки*, *усупереч* та *наперекір*, виражаючи:

1) з прийменником *завдяки* значення причини, напр.: *Завдяки притомності й силі Маниній воно не сталося, успокойтесь* (Ольга Кобилянська); *Осталась там одна Києво-Печерська лавра завдяки ревності преславного отця архімандрита Єлисея Плетенецького* (Андрій Чайковський); *Завдяки Драгоманову ім'я Федьковича стає відомим Івану Тургеневу, Віктору Гюго та іншим літераторам* (Іван Пільгук);

2) з прийменником *на (у) противагу* цільову семантику, напр.: *Книгу свою Козьма написав із спеціальною метою – заснувати географію й астрономію на біблійних даних у противагу язичницькому*

вченню Птоломея, який вважав, що земля є куля і що сонце більше від землі (Олександр Білецький);

3) з прийменниками *усупереч* та *наперекір*, сполуки давального з якими вважають стильовими еквівалентами [36, с. 92], значення допусту, напр.: *Але Андрій всупереч загальному оптимізму був у полоні меланхолії (Іван Багряний); Смерть вражала їх усупереч усім законам природи і справедливості (Марина Гримич); В Ужгороді, скажімо, міліція усупереч опору свого керівництва затримала озброєну бригаду («Україна молода»); Цар та московські бояри повели політику з Польщею наперекір усім Богдановим замірам та планам (Іван Нечуй-Левицький); А який з його страх, коли він вразно відчуває себе порожном, немичною руйною, яку тільки полохливість людська жене з кінця в кінець світа, наперекір волі Хо робить його злим генієм людськості... (Михайло Коцюбинський).* Щодо цих утворень, то науковці вбачають у їхній семантиці нашарування відтінку способу дії [36, с. 90], однак указівка на цільову спрямованість дії в них окреслена виразніше, тому значення датива з препозитивами *усупереч* та *наперекір* інтерпретуємо як допустово-цільове.

Комплекси давального з прийменниками *назустріч*, *услід*, *навздогін*, *навперейми*, *напереріз* характеризуються просторовою семантикою й уживаються переважно в реченнях з предикатами, вираженими дієсловами руху, конкретної дії з виразним відтінком спрямування або дієсловами, що набувають значення руху в контексті [36, с. 95–107], і посідають у їхній валентній рамці позицію локативної субстанційної синтаксеми, а тому на формально-граматичному рівні речення є керованими. І лише зрідка датив із названими препозитивами посідає детермінантну позицію реченневої структури й сполучається з предикативним центром підрядним зв'язком у формі вільного поєднання, набуваючи синкретичної семантики:

1) темпорально-кондиційної, зокрема, в реченнях з предикатами, вираженими дієсловами мовлення, напр.: *Я скажу їм услід таке слово, що та їжа їм каменем у череві стане й отрутою по жилах піде (Адріан Кашенко); – Гомер, спасибі тобі, – сказав я навздогін котаві (Юрій Мушкетик); Люди доземно кланялися князеві і войнам, плакали, щось кричали навздогін воям (Володимир Малик);*

2) темпорально-каузальної, напр.: *А назустріч їй вершечками засяяли верби, мовби золотими перами втикались (Степан Васильченко); Іноді з ям, обабіч неї, вибігали навстрічу нам обідрані, смугляві й чорноволосі, подібні до циганчат діти, кричали щось незрозуміле*

і грозили нам услід чорними худенькими кулачками... (Володимир Сосюра); – *Щастя тобі, Марку, – старий скинув шапку і помахав нею услід Безсмертному, який наче поменшав, побувши у стайні* (Михайло Стельмах).

Нечастими є випадки транспозиції прийменникового датива в ад'єктивну сферу. Вільне поєднання як форма підрядного зв'язку в таких побудовах встановлюється внаслідок дериваційних змін, що супроводжуються редуцією предиката руху, який керував прийменниковим давальним, напр.: *Довго дивилась вона на шлях услід їм і співчутливо хитала головою* (Борис Антоненко-Давидович) ← *Шлях йшов услід їм; Мова різко скоротила ваш шлях назустріч одне одному...* (Оксана Забужко) ← *Шлях йшов назустріч одне одному*. Ще одним способом набуття дативом із препозитивом атрибутивної семантики є його переміщення з детермінантної позиції в прислівну до компонента, який із предикатної позиції вихідного речення транспонується в зону субстанційності, напр.: *У ремісничим, а пізніше у війську це був єдиний спосіб самовираження наперекір натовпу та всіляким статутам* (Володимир Дрозд) ← *У ремісничим, а пізніше у війську він самовиражався наперекір натовпу та всіляким статутам*.

5.2. Вільне поєднання номінатива

В ієрархійній організації відмінкової системи сучасної української мови чільне місце належить номінативу як найбільш центральному відмінкові. Найвищий ранг називного у відмінковій парадигмі зумовлений його синтаксичною специфікою, яка полягає в тому, що номінатив виражає на семантико-синтаксичному рівні значення суб'єкта у своїх первинних і вторинних категорійних функціях та на рівні формально-граматичному характеризується двобічним взаємозалежним синтаксичним зв'язком із дієсловом-присудком, який кваліфікують як предикативний [40, с. 66–82; 52, с. 63–67]. Що стосується позавідмінкових, або некатегорійних, функцій називного, то дослідники говорять лише про предикативну, якої він набуває, транспонуючись до вербативної сфери за посередництва зв'язки [40, с. 81–82; 52, с. 66–67]. Однак є підстави вести мову ще про одну некатегорійну функцію номінатива – атрибутивну.

Останнім часом у мові доволі часто трапляються апозитивні конструкції, у яких прикладка має форму називного відмінка, попри

те, що опорний компонент-іменник стоїть у непрямому відмінку, пор.: *поїхати на хутір Надія, лунає над стадіоном «Зірка», прибути до міста Кіровоград* і под. Варто зауважити, що ця тенденція ніяк не поширюється на сполуки, в яких обидва іменники – і пояснюване слово, і прикладка – є загальними назвами або, якщо у ролі прикладки виступає антропонім, пор.: *зайти до вагона-ресторану, привітати студента-філолога, милуватися горами-велетнями, зустріти сусідку Марію, подарувати подрузі Тетяні, порадитись із вчителем Оленою Петрівною* тощо. Відбувається це явище (вживання прикладки в називному відмінку при опорному іменнику в непрямому) здебільшого в тих випадках, коли прикладки є географічними назвами, назвами різних підприємств, установ, організацій, конкурсів, фестивалів, а також назвами вироблених продуктів, пор.: *відвідати родичку у місті Чернівці, пливти річкою Тясмин, працювати на заводі «Червона зірка», замовити у видавництві «Кальварія», стати лауреатом конкурсу «Коронація слова», пригостити цукеркою «Білочка»* тощо.

Зазвичай означуваний іменник, виступаючи в реченні керованим, набуває тієї чи тієї відповідної форми, а його прикладка, за влучним висловленням Є. В. Кротевича, «точно відтворює, ніби копіює» [110, с. 15] цю форму, у результаті чого між членами такої апозитивної сполуки підрядний синтаксичний зв'язок реалізовується у формі кореляції, пор.: *Позавчора у вугільній шахті в американському штаті Західній Вірджинії стався сильний вибух*. У разі ж якщо опорний компонент має форму непрямого відмінка, а прикладка все одно вживається в називному, дублювання, чи копіювання, форм не відбувається, а тому й немає передумов для встановлення підрядного зв'язку у формі кореляції, пор.: *Позавчора у вугільній шахті в американському штаті Західна Вірджинія стався настільки сильний вибух, що...* («Україна молода»). Залежний компонент у подібних апозитивних побудовах ніби кам'яніє, перетворюється на незмінну форму, він не зумовлений семантико-синтаксичною валентністю синтаксичної домінанти, що є необхідною умовою керування, тому синтаксичний зв'язок між компонентами цих конструкцій встановлюється на ґрунті їхнього зовнішнього взаєморозташування та семантики, а це є показником такої форми підрядного зв'язку, як вільне поєднання.

Факт існування випадків реалізації підрядного зв'язку між прикладкою й означуваним словом у формі вільного поєднання у відмінковому вияві набув загального визнання в російському мово-

знавстві, відбившись в академічному виданні «Русская грамматика» та інших граматиках [181, с. 63–64; 196, с. 568–569]. Натомість в україністиці фіксуємо лише поодинокі звернення лінгвістів до цього питання [158, с. 5–7; 33, с. 133–136].

Спостереження мовного матеріалу дає змогу виокремити такі різновиди прикладок, які сполучаються з означуванням іменником у непрямому відмінку підрядним синтаксичним зв'язком у формі вільного поєднання у відмінковому вияві:

1. Деякі географічні назви: *З тисячу кілометрів пройшли вони за місяць від табору «Веселий» (Юрій Яновський); ... їм наказано будь що будь скинути супротивника з хребта і захопити контроль над стратегічно важливою полониною Дзиндзул (Юрій Андрухович); Позавчора ввечері під тиском мокрого снігу обвалилися дах супермаркету німецької торговельної мережі «Лідл» у місті Острава («Україна молода»).*

Особливості встановлення підрядного зв'язку в апозитивних утвореннях із залежними компонентами – географічними назвами становлять цікаве й дещо неоднозначне явище: форма його реалізації потрапляє в залежність від здатності чи нездатності топоніма відмінюватися. У справі вивчення географічних назв і досі залишаються невнормованими правила їхнього відмінювання. У студіях науковців натрапляємо на різний кількісний та якісний склад груп невідмінюваних топонімів, або топонімів із нульовою парадигмою (деякі лінгвісти не погоджуються з терміном «невідмінювані слова», а застосовують термін «слова з нульовою парадигмою», аргументуючи це тим, що такі лексеми насправді абсолютно в усіх формах відзначаються омонімійними флексіями [77, с. 176–177; 99, с. 11; 52, с. 111]). Зокрема, В. О. Горпинич виокремлює дві групи невідмінюваних географічних назв: у формі родового відмінка однини (*місто Артема, село Тараса Шевченка* тощо) та давні слов'янські ойконіми на *-но* після приголосного (*Вільно, Гродно, Дубно* і т. ін.) [59, с. 69], А. П. Загнітко – також дві, але якісно відмінні: іншомовні власні географічні назви та російські топоніми на *-ово, -ево, -ино, -іно* (*Биково, Пушкіно, Мар'їно* тощо) [77, с. 178–179], С. А. Ковтюх поряд із чотирма зазначеними наводить ще й такі: а) топоніми, утворені від невідмінюваних антропонімів (*Фрунзе, Орджонікідзе, Косих* і под.); б) українські населені пункти на зразок *Шабо, Рені*; в) польські та чеські топоніми на *-е* з суфіксом *-иц* (*Катовіце, Кельце, Лідиче* і под.) [99, с. 13].

Зважаючи на морфологічну специфіку топонімів окреслених груп, у конструкціях, де вони виконують роль прикладки, логічно форму

підрядного зв'язку визначати як вільне поєднання у відмінковому вияві.

Але й частина інших топонімів у певних синтаксичних і стилістичних позиціях втрачає спроможність відмінюватися й при будь-якому відмінку номенклатурного слова має форму номінатива, сполучаючись у такий спосіб із ним також вільним поєднанням у відмінковому вияві. В. О. Горпинич виокремлює такі випадки вживання топонімів при номенклатурному слові тільки у формі номінатива [59, с. 70–73]: 1) при опорних компонентах *колгосп, радгосп, станція, аул, кишлак, застава, порт*, напр.: *Степан Петрович вийшов на станції Водяна, що була три кілометри од «Досягнення Жовтня»* (Володимир Винниченко); *Я думав – сам іду. Дорога, І витребеньочка-ріка, Та дика яблуня-облога, Та ще сорока з Меджибога, Що у колгоспі «Перемога» Вже заморила черв'ячка* (Микола Вінграновський); 2) якщо топоніми співвідносні зі словосполученнями, напр.: *Проте неконструктивна, а подекуди й агресивна позиція «батьків» міста Кривий Ріг значно ускладнює підготовку цього важливого промислового центру до нового опалювального сезону 2007–2008 рр. – повідомляє прес-служба ДК «Газ України»* («Політичний Дніпропетровськ»); *Жінка живе у селі Велика Березовиця [...]* (<http://20minut.ua/news/67856>); 3) якщо топоніми виражені формою множини, напр.: *Відколи ще бував улітку на дідовому хуторі біля села Боголюбів під Луцьком на Волині, то однак мав і жіноче товариство* (Юрко Покальчук); 4) якщо топоніми виражені формою середнього роду на -я, напр.: *105 років тому (1900 р.) в селі Завалля, що на Снятинщині, Кирило Трильовський заснував перше товариство «Січ»* («Львівська газета»); *В Обухівському ж районі область запланувала будівництво полігона площею до 5 га в селі Трипілля («7 днів»)*; 5) якщо топонім – маловідома назва (для запобігання неясності), напр.: *Я пам'ятаю, як на ріці Іпр кілька тижнів билися фронти за будинок поронщика* (Юрій Яновський); *А з міста Ур, з міського валу шумери кидали сміття* (Ліна Костенко); 6) при синтаксичних домінантах, виражених лексемами *озеро, ріка, затока, протока, гора, острів* і под., напр.: *Неймовірно сяє місто на острові Хортиця* (Юрій Яновський); *Втонули їхні дзвони у озері Севан* (Ліна Костенко); *Пригадав, як виглядає ріка Опір ранньої весни – берег завалений наковим льодом* (Любка Дереш); 7) при опорних компонентах – назвах

зарубіжних адміністративно-територіальних одиниць, напр.: *Розказувала, який розкішний в її місті ботанічний сад, як там багато хмарочосів, як вона їздила у індіанську резервацію Кахнаваке...* (Любко Дереш); 8) якщо топоніми мають спільні основи й різні закінчення, напр.: *до міста Глухово* (Московська область) – *до міста Глухів* (Сумська область).

До цього маємо додати, що дослідники російської мови відзначають активну тенденцію до витіснення форми підрядного зв'язку кореляції формою вільного поєднання у сполуках субстантива з поширювачем-топонімом [183, с. 8].

2. Назви установ, організацій, фестивалів, підприємств, вироблених продуктів тощо, напр.: *У кав'ярнях щоранку продавали свіжі газети з усієї Європи, пахло справжньою бразильською кавою й бухарестським ромом, грала циганська музика в ресторані готелю «Брістоль» чи рвали струни глиницькі цимбалісти на площі перед цісарським університетом...* (Марія Матіос); *Ніколи не забуду, як у Ялті, в ресторані «Ореанда» – майже не було людей тоді – блазенький оркестр щойно почав грати і ресторанний співак завів: «Здрастуй, чужа кохана, та, що була моєю...»* (Юрко Покальчук); *Вона стояла у новій, рожевій з білим ряботинням сукні біля Чопикової картини «Півонії» й дивувалася: геть однаковісінька кольористична гама – і в півонії, і в її сукні!* (Марина Гримич); *Я взяв у буфеті тарілку салату «Дністер» і березовий сік* (Любко Дереш).

3. Компоненти на зразок *магістраль Харків – Донецьк, поєдинок Петренко – Михайлюк, переговори Київ – Брюсель* тощо, які не отримали у мовознавстві загальноприйнятої кваліфікації. Деякі дослідники визначають їх як «кратний називний» [244, с. 174–175; 60], автори «Русской грамматики» називають ці компоненти безсполучниковими сурядними сполуками [181, с. 63–64], а В. І. Кононенко, позицію якого ми схильні прийняти, обґрунтовує тяжіння таких «імпліцитних побудов» із просторовими та соціативними відношеннями до номінативних одиниць [102, с. 169–170]. Переважно вони спеціалізуються на ролі прикладки, але за будь-якої відмінкової форми пояснюваного субстантива стоять тільки в називному відмінку, напр.: *Напрямок північ–південь* визначався найкоротшою тінню... (Павло Загребельний); *У поїзді Київ – Львів у компанії свого колишнього коханця Рюрика, його дружини і ще одного коханця, Чижики, якого вона любила тільки як друга, з Лялею уперше відбулося щось*

незрозуміле, – воно їй ще не налякало, а тільки трохи збентежило (Марина Гримич); Мати, вчителька початкових класів, іще рік-два попрацювала за інерцією в школі, а потім, втопившись існувати з доростаючою дочкою на 120 карбованців у місяць, влаштувалася провідницею на поїзд Ковель – Москва (Олександр Ірванець); Тож не виключено, що тепер Ніколь із Кейтом і справді можуть випередити парочку Круз – Холмс і одружитися раніше за них («Україна молода»); Епізод матчу «Едмонтон» – «Нешвілл» («Україна молода»).

4. Назви організацій, закладів, творів, книг тощо, оформлені словосполученням або реченням, напр.: Ірантом йому згадалося, що щось подібне в нього раз сталося у молодості, коли після дворічного сидіння в одиночці царської тюрми вийшов під час революції на волю й почув у товариша в хаті на бандурі й пісню «Зоре моя вечірняя» (Володимир Винниченко); Зрозуміло, що це викликало чергові прокльони, а в кількох середніх школах Львова і Галичини книгу «Література могла бути іншою» навіть привселюдно спалили під час урочистих лінійок з нагоди дня знань (Юрій Андрухович); Вона стояла на виставці перед картиною «Мак червоний в росі...» і розгублено мацала у себе на голові заколоту в коси маківку (Марина Гримич); Зустріч з письменницькою групою призначена була в ресторані «Чотири пори року» на восьму годину (Юрко Покальчук); Після завершення їхнього виступу «сімку» заводили в котрусь із кімнат чи гримерних за сценою і вручали кожному по коробці дорогих цукерок виробництва місцевої кондфабрики «Червона зірка» – «Червоний мак», «Каракум» або навіть «З лікером» (Олександр Ірванець) і под.

Подекуди трапляються випадки, коли прикладка, що виражена словосполученням і підпорядковується опорному компонентові за допомогою вільного поєднання, не є онімом, напр.: Його завжди нудило від словосполучення «любовний роман» (Марина Гримич).

Якщо простежимо особливості підрядного зв'язку між членами апозитивної сполуки з прикладкою першого, другого чи третього різновиду в усіх відмінках означуваного субстантива: річка Інгул, річки Інгул, річці Інгул, річку Інгул, річкою Інгул, на річці Інгул; кав'ярня «Відень», кав'ярні «Відень», кав'ярні «Відень», кав'ярню «Відень», кав'ярнею «Відень», у кав'ярні «Відень»; потяг Київ – Львів, потяга Київ – Львів, потягу Київ – Львів, потягом

Київ – Львів, на потязі Київ – Львів, то виявимо, що він (зв'язок) при називному відмінкові пояснюваного іменника реалізовується у формі кореляції, а при непрямих відмінках пояснюваного іменника – у формі вільного поєднання у відмінковому вияві. Подібне явище – поєднання одного компонента в різних формах з іншим різними способами – маємо й у сфері синтаксичних зв'язків числівників *п'ять* і вище, які у називному відмінку керують іменником, а у непрямих узгоджуються з ним. Напевно, цей мовний факт – реалізація підрядного зв'язку прикладки з різними відмінками опорного субстантива у різних формах – спричинений тенденцією до протиставлення прямих і непрямих відмінків, яскравим виявом якої, на думку авторів монографії «Числівник української мови», і є різні способи зв'язку числівника з іменником, а також протиставлення форми прямого відмінка й об'єднаної форми непрямих відмінків (напр., двовідмінкові парадигми східнослов'янських числівників *сорок* і *сто*) [6, с. 204]. А функціонування паралельних форм прикладки (у називному відмінку й відмінку, тотожному відмінку означуваного іменника: *до міста Миргород – до міста Миргорода*) свідчить про те, що ця тенденція продовжує діяти, а зумовлені нею процеси ще не дійшли завершення.

Щодо апозитивних побудов із прикладками четвертої групи, то між їхніми членами підрядний синтаксичний зв'язок встановлюється у формі вільного поєднання навіть при називному відмінкові опорного члена, адже такі прикладки у зазначеній синтаксичній позиції кам'яніють і поводяться як незмінюване слово.

Підсумовуючи питання про реалізацію вільного поєднання у відмінковому вияві як форми підрядного синтаксичного зв'язку в побудовах із поширювачем-номінативом, варто висвітлити ще один підхід до окреслення сфери його побутування. У науковій літературі трапляються зауваги про те, що вільним поєднанням підпорядковується дієсловам на зразок *зватися*, *називатися* так званий «називний назви», напр.: *Невтесом всі його дражили, По-нашому ж то звався Охрім...* (Іван Котляревський); *І зветься та річка Дніпро* (Володимир Сосюра); *Її звали Кориця* (Любка Дереш). Аргументацію цього твердження будують на тому, що номінатив у такій функції наближається до прислівникових форм, що своєю чергою підтверджується неможливістю поставити до нього відмінкове питання [226, с. 75]. Проте така позиція є не цілком обґрунтованою, оскільки

дієслова *зватися, називатися, іменуватися, величатися* і под. є інформативно недостатніми, що засвідчує їхнє регулярне функціонування у ролі зв'язки складеного іменного присудка чи головного члена односкладного речення, співвіднесеного зі складеним іменним присудком [97; 55, с. 112, 126], і їхня семантична валентність відкриває позицію для актанта зі значенням називання, яка може заповнюватися не лише номінативом, а й інструменталем чи навіть адвербіативом, напр.: *В тім городі жила Дідона, А город звався Карфаген...* (Іван Котляревський); *[Річард] Бувало, так і ранок застане, як дивлюсь на чарівницю, що люди звуть Венеція* (Леся Українка); *У веснянках богиня Сонце ще зветься дівчиною Рожею, або просто квітковою червоною рожею* (Іван Нечуй-Левицький); *Всі звали тут Євпраксію на латинський кшталт Пракседою...* (Павло Загребельний); *Звалась так та чудова країна через те, що її населення, люд, тобто, її Божий, завжди чувася* (Остап Вишня); *Доктори якось назвали той сон, але Софії було ніяково перепитувати про літургію...* (Марія Матіос). А оскільки поширювач при таких дієсловах зумовлений його валентністю, немає підстав говорити про те, що підрядний зв'язок між ними встановлюється у формі вільного поєднання.

На зламі XX–XXI ст. виразно окреслилася тенденція до вивчення комплексних лінгвістичних теорій, яка в граматиці додатково активізувалася завдяки впровадженню функційного підходу до вивчення мовних одиниць.

Проблема зв'язку слів не є новою у мовознавстві, однак вона й досі привертає увагу лінгвістів, оскільки без адекватного розуміння природи синтаксичних зв'язків не можливий опис центральної одиниці синтаксису – речення, аналіз його структури на формально-синтаксичному рівні та визначення семантико-синтаксичних відношень між його компонентами на семантико-синтаксичному рівні.

Практика показала, що орієнтація на морфологічні показники у вивченні синтаксичних зв'язків призводить до неадекватного витлумачення певних форм підрядного зв'язку. Напрацювання вчених у галузі функційної граматики та теорії валентності створили підґрунтя для застосування семантико-синтаксичного підходу до кваліфікації й класифікації синтаксичних зв'язків. Відповідно до цього форма реалізації підрядного синтаксичного зв'язку залежить не від морфологічного вираження залежного компонента, а від його синтаксичної позиції – валентно зумовленої / валентно незумовленої – щодо опорного та семантико-синтаксичних відношень, що між ними встановлюються.

Вільне поєднання – це одна з чотирьох форм реалізації підрядного прислівного й єдина форма репрезентації підрядного детермінантного синтаксичного зв'язку, за якої залежний компонент перебуває поза валентною рамкою синтаксичної домінанти, тобто не посідає позиції, відкриту її семантико-синтаксичною валентністю, тому синтаксична домінанта не впливає на вибір морфологічної форми

підпорядкованого компонента. Залежний компонент у конструкціях, де підрядний синтаксичний зв'язок реалізований у формі вільного поєднання, відзначається морфологією розмаїтістю. За формальними показниками вільне поєднання диференціюється на власне-вільне поєднання (функціонує у конструкціях, де поширювач належить до класів незмінних слів) і вільне поєднання у відмінковому вияві (встановлюються у сполуках, де поширювачем виступає відмінок у некатегорійному значенні). Відсутність специфічних морфологічних показників вільного поєднання спричинила переважування в його характері семантичного чинника. Нерегулярними ознаками цієї форми підрядного зв'язку є порядок слів, зокрема, контактне розташування компонентів, та комунікативна настанова адресата, від врахування якої подекуди також залежить правильний вибір синтаксичної домінанти.

Однією із специфічних рис вільного поєднання є його дериваційна природа – вторинність у структурі речення. Елементарне з семантико-синтаксичного погляду речення утворене предикатом та актантами, що заповнюють його валентну рамку. На формально-граматичному рівні такі конструкції формує предикативний зв'язок (встановлюється між предикатом і лівобічною суб'єктною синтаксеєю) та підрядний прислівний у формі керування (встановлюється між предикатом та правобічними субстанційними синтаксемами), інші ж форми підрядного зв'язку можливі лише за семантичного ускладнення реченнєвої конструкції, яке є наслідком певних дериваційних процесів. Зокрема, виникнення у реченні вільного поєднання пов'язане з такими дериваційними перетвореннями: трансформація складних речень на прості з формально-граматичного погляду, структурна редукція, контамінація двох взаємопов'язаних реченнєвих утворень і транспозиція субстанційних синтаксем.

Семантико-синтаксичний підхід до студіювання категорії підрядності вможливив спробу розв'язати проблему розмежування таких форм підрядного зв'язку, як слабке керування й вільне поєднання у відмінковому вияві. Критеріями їхньої диференціації є: 1) синтаксична позиція залежного компонента щодо головного – будь-яка сильно- чи слабкочерована форма завжди зумовлена семантико-синтаксичною валентністю синтаксичної домінанти й заповнює одну з позицій її валентної рамки; для залежного компонента

конструкції, де підрядний зв'язок реалізовується у формі вільного поєднання, не характерне валентне поєднання з синтаксичною домінантою; 2) характер семантико-синтаксичних відношень між поєднаними одиницями – за реалізації в синтаксичних побудовах підрядного зв'язку у формі керування між компонентами цих побудов виникають субстанційні або комплетивні відношення, у випадках же, де маємо вільне поєднання, – атрибутивні чи адвербіальні.

Орієнтація на семантико-синтаксичний принцип до вивчення синтаксичних зв'язків та послідовне застосування окреслених вище чинників розмежування керування й вільного поєднання дозволили відкоригувати традиційно окреслену сферу поширення останнього. З одного боку, її межі розширюються – за рахунок відмінкових форм, що функціонують в адвербіальній чи ад'єктивній сфері, які раніше не виправдано вважали слабкокерованими, а з іншого боку, – звужуються, бо інфінітиви, що посідають синтаксичну позицію об'єктної субстанційної синтаксеми при предикатах певних лексико-семантичних груп (волевиявлення, бажання, інтенційні, настановчі, психічної, розумової діяльності, давання, володіння уміннями й навичками тощо), і прислівники, що є еквівалентами локативних синтаксем при локативних предикатах, на формально-граматичному рівні речення є керованими формами (див. у додатках табл. 1 «Розмежування керування й вільного поєднання»).

Сфера функціонування підрядного синтаксичного зв'язку у формі вільного поєднання неоднорідна й характеризується зональністю. До ядерної зони належать побудови, у яких залежний компонент підпорядковується вільним поєднанням опорному, уживаючись у своєму категорійному значенні. Такими одиницями є прислівники, прислівникові сполуки, компаративи, суперлативи, інфінітиви та незмінні прикметники. У неядерних зонах перебувають конструкції, у яких поширювач, вільно поєднуючись з синтаксичною домінантою, виходить за межі свого категорійного функціонування, транспонуючись до ад'єктивної чи адвербіальної сфери. А ієрархічне розташування відмінків у напів'ядерній, напівпериферійній та периферійній зонах зумовлено їхньою схильністю до транспозиції в названі сфери. У сучасній українській мові вільно поєднуватися з синтаксичною домінантою може практично будь-

який відмінок, окрім кличного, єдиною умовою цього є втрата ним предметної семантики (див. у додатках табл. 3 «Формально-структурні моделі конструкцій, між компонентами яких підрядний синтаксичний зв'язок реалізовується у формі вільного поєднання у відмінковому вияві» і табл. 4 «Транспозиції відмінків за їхнього підпорядкування синтаксичній домінанті вільним поєднанням»).

У напів'ядерній зоні вільного поєднання перебувають побудови з поширювачами, вираженими цілісними словосполученнями, родовим та орудним відмінками. Побудови із залежним компонентом – цілісним словосполученням зараховуємо не до ядерної, а до напів'ядерної зони, оскільки цілісні словосполучення не є одиницями, які існують у мові, вони виникають за певних контекстних умов, поза певним контекстом або в інших контекстах через зміну своєї морфологічної форми вони перетворюються на синтаксично вільні утворення. Це спричинило поєднання цілісних словосполучень не з будь-якою синтаксичною домінантою, а тільки з тією, що належить до певних лексико-граматичних груп. Генітивові властива більша поширеність в ад'єктивній, ніж у субстантивній сфері, відповідно, він частіше за інші відмінки опиняється поза валентною рамкою синтаксичної домінанти, а отже, і частіше сполучається з нею формою підрядного прислівного зв'язку вільним поєднанням. Регулярна схильність безприйменникового орудного відмінка до транспозиції в адвербіальну сферу зумовлена його функційною природою: його первинне категорійне значення – інструментальне – перебуває на межі предметності й обставинності. Прийменникові родовий та орудний відмінки здебільшого залучені до дериваційних процесів, через що після редукції опорного дієслова, не знаходячи позиції у валентній рамці нової синтаксичної домінанти, починають їй підпорядковуватися вільним поєднанням.

Напівпериферійну зону вільного поєднання формують сполуки із залежними локативом та акузативом. Для місцевого відмінка валентна позиція передбачена переважно при локативних предикатах, за умови ж вибору іншої синтаксичної домінанти локатив переміщується до адвербіальної або ад'єктивної сфери та його підпорядкування реалізовується вільним поєднанням. Безприйменниковий знахідний як відмінок, що вільно поєднується з синтаксичною домінантою, роль якої зазвичай виконує предикативний центр

речення або, зрідка, дієслова певних семантичних груп – руху, міри ваги й міри вартості, – перебуває в адвербіальній сфері. Для знахідного прийменникового, окрім цієї, можлива транспозиція ще й в атрибутивну сферу.

Периферійну зону вільного поєднання наповнюють побудови з поширювачем дативом і номінативом. Давальний безприйменниковий хоч і відзначається напівслабким зв'язком з опорним дієсловом, проте його проникнення в позасубстанційну сферу не набуло поширення: у своїх атрибутивних й адвербіальних функціях він виступає вкрай рідко, а його синтаксичній домінанті властиві значні лексичні обмеження. Давальний прийменниковий зазвичай уживається в детермінантній позиції речення, характеризуючись адвербіальною семантикою, а його транспозиція до атрибутивної сфери є рідкісним явищем. І найпериферійнішим відмінком у сфері вільного поєднання є називний, який сполучається з синтаксичною домінантою цією формою підрядного прислівного синтаксичного зв'язку, виконуючи роль прикладки і не дублюючи її відмінка.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Андерш Й. Ф. Семантична характеристика давального відмінка в сучасній українській мові / Й. Ф. Андерш // Укр. мова і літ. в шк. – 1974. – № 10. – С. 34–40.
2. Андерш И. Ф. Дательный принадлежности в современном русском и украинском литературных языках / И. Ф. Андерш // Сопоставительное исследование русского и украинского языков / АН УРСР Ин-т языкознания им. А. А. Потебни ; редкол.: Г. П. Ижакевич (отв. ред. [и др.]). – К. : Наук. думка, 1975. – С. 222–238.
3. Андерш Й. Ф. Валентно-інтенційна структура предиката і типологія простих речень у сучасних слов'янських мовах / Й. Ф. Андерш // Слов'янське мовознавство : X Міжнародний з'їзд славістів, Софія, вересень 1988 р. – К., 1988. – С. 124–136.
4. Апресян Ю. Д. О сильном и слабом управлении / Ю. Д. Апресян // Вопр. языкознания. – 1964. – № 3. – С. 32–49.
5. Арват Н. Н. Синтаксис словосочетания в современном русском языке : курс лекций с практическими заданиями : [науч.-метод. пособ. для студентов-филологов] / Н. Н. Арват. – Нежин : Нежин. гос. пед. ун-т, 2001. – 67 с.
6. Арполенко Г. П. Числівник української мови / Г. П. Арполенко, К. Г. Городенська, Г. Х. Щербатюк. – К. : Наук. думка, 1980. – 242 с.
7. Арутюнова Н. Д. Проблема синтаксиса и семантики в работах Ч. Филлмора / Н. Д. Арутюнова // Вопр. языкознания. – 1973. – № 1. – С. 117–122.
8. Арутюнян В. Н. Неизменяемые прилагательные в русском языке (на материале заимствованных слов) : автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.10 «Русский язык» / В. Н. Арутюнян. – Баку, 1983. – 21 с.
9. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. – М. : Сов. энцикл., 1966. – 608 с.
10. Бабайцева В. В. Гибридные слова в системе частей речи современного русского языка / В. В. Бабайцева // Рус. яз. в шк. – 1971. – № 3. – С. 81–84.

11. Бабайцева В. В. Современный русский язык : Теория. Анализ языковых единиц : [учеб. для студ. высш. учеб. заведений] : в 2 ч. / В. В. Бабайцева. – М. : Издател. центр «Академия», 2001. – Ч. 2 : Морфология. Синтаксис. – 704 с.
12. Бабайцева В. В. Современный русский язык : [учеб. пособ. для студ.] : в 3 ч. / В. В. Бабайцева, А. Ю. Максимов.
13. Балко М. В. Семантико-синтаксичні аспекти цілісних словосполучень сучасної української мови : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01. Українська мова / Марина Володимирівна Балко. – Донецьк, 2004. – 203 с.
14. Безпояско О. К. Дери́ваційні відношення між реченням і словосполученням / О. К. Безпояско // Мовознавство. – 1984. – № 2. – С. 32–37.
15. Безпояско О. К. Інфінітив у функції другорядних членів речення / О. К. Безпояско // Укр. мова і літ. в шк. – 1984. – № 3. – С. 51–53.
16. Безпояско О. К. Іменні граматичні категорії / О. К. Безпояско. – К. : Наук. думка, 1991. – 171 с.
17. Белошапкова В. А. Современный русский язык : Синтаксис / В. А. Белошапкова. – М. : Высш. шк., 1977. – 248 с.
18. Бенвенист Э. Общая лингвистика / Э. Бенвенист ; [пер. с фр. ; под ред., с вступ. статей и коммент. Ю. С. Степанова]. – М. : Прогресс, 1974. – 447 с.
19. Богдан М. М. Родовий відмінок при віддієслівних іменниках / М. М. Богдан // Укр. мова і літ. в шк. – 1972. – № 2. – С. 21–25.
20. Богдан М. М. Значення і синтаксичні функції родового присубстантивного відмінка (безпри́йменникові конструкції) / М. М. Богдан // Укр. мова і літ. в шк. – 1975. – № 6. – С. 35–45.
21. Богуславский И. М. Исследования по синтаксической семантике : Сферы действия логических слов / И. М. Богуславский ; АН СССР, Науч. совет по комплекс. пробл. «Кибернетика» ; [отв. ред. А. П. Ершов]. – М. : Наука, 1985. – 175 с.
22. Бондар О. І. Темпоральні відношення в сучасній українській літературній мові : Система засобів вираження : [наукова монографія] / О. І. Бондар. – Одеса : Астропринт, 1996. – 192 с.
23. Бондарко А. В. Теория морфологических категорий / А. В. Бондарко. – Л. : Наука, 1976. – 255 с.
24. Бондарчук Н. В. Бинарные оппозиции в системе падежей современного русского языка : дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.01 / Н. В. Бондарчук. – К., 1987. – 200 с.
25. Брицин В. М. Синтаксис и семантика инфинитива в современном русском языке / В. М. Брицин ; АН УССР ; Ин-т языковедения им. А. А. Потебни ; [отв. ред. Г. П. Ижакевич]. – К. : Наук. думка, 1990. – 320 с.
26. Бровко А. С. Розмежування означуваного слова і прикладки / А. С. Бровко // Укр. мова і літ. в шк. – 1970. – № 3. – С. 20–23.

27. Булаховський А. А. Питання синтаксису простого речення в українській мові / А. А. Булаховський // Дослідження з синтаксису української мови : [зб. ст. аспірантів та дисертантів] / ред. О. С. Мельничук. – К. : Вид-во АН УРСР, 1958. – С. 5–28.
28. Валгина Н. С. О двусторонней синтаксической связи в современном русском языке / Н. С. Валгина // Рус. яз. в шк. – 1972. – № 5. – С. 99–104.
29. Валгина Н. С. Синтаксис современного русского языка [Электронный ресурс] : учебник / Н. С. Валгина. – М. : Агар, 2000. – 416 с. – Режим доступа: <http://www.hi-edu.ru/x-books/xbook089/01/index.html?i519>.
30. Ващенко О. І. Валентна і невалентна сполучуваність відприкметникових іменників у сучасній українській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / О. І. Ващенко. – Х., 2005. – 20 с.
31. Вежбицка А. Дело о поверхностном падеже / А. Вежбицка // Новое в зарубежной лингвистике. – 1985. – Вып. 15. – С. 303–341.
32. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К. ; Ірпінь : Видавничо-торгова фірма «Перун», 2002. – 1440 с.
33. Весёлая Н. А. Синтаксические функции именительного падежа существительных и его эквиваленты : дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.15 / Н. А. Весёлая. – Донецк, 2003. – 214 с.
34. Виноградов В. В. Русский язык (Грамматическое учение о слове) : [учеб. пособие для филол. специальностей ун-тов] / В. В. Виноградов ; авт. предисл. Н. Н. Прокопович, В. А. Белошапкова. – 2-е изд. – М. : Высш. шк., 1972. – 614 с.
35. Вихованець І. Р. Синтаксис знахідного відмінка в сучасній українській мові / І. Р. Вихованець. – К. : Наук. думка, 1971. – 120 с.
36. Вихованець І. Р. Прийменниковий давальний у структурі словосполучення і речення / І. Р. Вихованець // Синтаксис словосполучення і простого речення : (Синтаксичні категорії і зв'язки) : [монографія] / редкол. : М. А. Жовтобрюх (відп. ред.) [та ін.]. – К. : Наук. думка, 1975. – С. 85–109.
37. Вихованець І. Р. Синтаксичні зв'язки і семантико-синтаксичні відношення / І. Р. Вихованець // Синтаксис словосполучення і простого речення : (Синтаксичні категорії і зв'язки) : [монографія] / редкол. : М. А. Жовтобрюх (відп. ред.) [та ін.]. – К. : Наук. думка, 1975. – С. 29–45.
38. Вихованець І. Р. Прийменникова система української мови / І. Р. Вихованець. – К. : Наук. думка, 1980. – 286 с.
39. Вихованець І. Р. Родовий відмінок на тлі синтаксичної деривації / І. Р. Вихованець // Мовознавство. – 1983. – № 2. – С. 65–71.
40. Вихованець І. Р. Система відмінків української мови / І. Р. Вихованець. – К. : Наук. думка, 1987. – 231 с.

41. Вихованець І. Р. Категорія відмінка в проекції на семантико-синтаксичну структуру речення / І. Р. Вихованець // Укр. мовознавство. – 1987. – Вип. 14. – С. 61–67.
42. Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті / І. Р. Вихованець. – К. : Наук. думка, 1988. – 256 с.
43. Вихованець І. Р. Семантико-синтаксична класифікація відмінків української мови / І. Р. Вихованець // Мовознавство. – 1988. – № 2. – С. 44–51.
44. Вихованець І. Р. Нариси з функційного синтаксису української мови / І. Р. Вихованець. – К. : Наук. думка, 1992. – 224 с.
45. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис : [підручник] / І. Р. Вихованець. – К. : Либідь, 1993. – 368 с.
46. Вихованець І. Р. Типологія семантико-синтаксичних відношень / І. Р. Вихованець // Укр. мовознавство : Теорія і практика : [темат. зб. наук. пр.] / редкол. : А. П. Загнітко (відп. ред.) [та ін.]. – К. : Ін-т систем. дослідж. освіти, 1993. – С. 7–10.
47. Вихованець І. Р. Дві версії про місцевий відмінок / І. Р. Вихованець // Мовознавство. – 1994. – № 1. – С. 25–30.
48. Вихованець І. Р. Морфологічні і семантичні відмінки / І. Р. Вихованець // Функційно-когнітивні вияви граматичних структур : [зб. наук. пр.] / редкол. : А. П. Загнітко (наук. ред.) [та ін.]. – К. : Ін-т змісту і методів навчання, 1998. – С. 13–17.
49. Вихованець І. Р. Українська відмінкова система у функційно-категорійному вимірі (Спроба перекласифікації відмінків) / І. Р. Вихованець // Наук. зап. Кіровоград. держ. пед. ун-ту ім. В. Винниченка. – Кіровоград, 2001. – Вип. 31. – Серія : Філол. науки (Мовознавство) – С. 13–16.
50. Вихованець І. Студії про члени речення : прислівник / Іван Вихованець // Укр. мова. – 2005. – № 3. – С. 22–26.
51. Вихованець І. Студії про українські відмінки : термінологічний аспект / Іван Вихованець // Укр. мова. – 2005. – № 4. – С. 3–7.
52. Вихованець І. Теоретична морфологія української мови : [Академ. граматика української мови] / Іван Вихованець, Катерина Городенська ; за ред. І. Вихованця – К. : Унів. вид-во «Пульсари», 2004. – 400 с.
53. Вихованець І. Р. Семантико-синтаксична структура речення / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський. – К. : Наук. думка, 1983. – 219 с.
54. Вишня А. І. Вживання часової конструкції з родовим безпримениковим в українській мові / А. І. Вишня // Граматичні та стилістичні студії з укр. та рос. мов : [республік. міжвідом. зб.] / АН УРСР ; редкол. : І. К. Білодід (відп. ред.) [та ін.]. – К. : Наук. думка, 1965. – С. 206–215.
55. Вінтонів М. О. Типологія форм присудка в сучасній українській мові : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 / М. О. Вінтонів. – Донецьк, 1997. – 181 с.

56. Войцехівська В. Г. Синтаксичні зв'язки дієслова / В. Г. Войцехівська // Укр. мова і літ. в шк. – 1972. – № 7. – С. 36–41.
57. Ганич Д. І. Словник лінгвістичних термінів / Д. І. Ганич, І. С. Олійник. – К. : Вища шк., 1985. – 360 с.
58. Городенська К. Г. Дери́вація синтаксичних одиниць / К. Г. Городенська ; [відп. ред. І. Р. Вихованець]. – К. : Наук. думка, 1991. – 192 с.
59. Горпинич В. О. Складні випадки відмінювання топонімів / В. О. Горпинич // Культура слова. – К. : Наук. думка, 1987. – Вип. 32. – С. 69–73.
60. Горпинич В. О. Кратний називний у функції неузгодженого означення / В. О. Горпинич // Укр. мова і літ. в шк. – 1991. – № 9. – С. 38–42.
61. Грамматика русского языка / редкол. В. В. Виноградов, Е. С. Истрина. – М. : Изд-во АН СССР, 1954. – Т. 2 : Синтаксис, Ч. 1. – 702 с.
62. Грамматика современного русского литературного языка / [отв. ред. Н. Ю. Шведова]. – М. : Наука, 1970. – 767 с.
63. Грищенко А. П. Прикметни у функції головного компонента в словосполученні / А. П. Грищенко // Синтаксис словосполучення і простого речення : (Синтаксичні категорії і зв'язки) : [монографія] / редкол. : М. А. Жовтобрюх (відп. ред.) [та ін.]. – К. : Наук. думка, 1975. – С. 120–130.
64. Гуйванюк Н. В. Засоби вираження присвійності в українській мові : [навч. посіб.] / Н. В. Гуйванюк. – Чернівці : Чернів. держ. ін-т, 1975. – 20 с.
65. Гуйванюк Н. В. Родовий приналежності в сучасній українській мові / Н. В. Гуйванюк // Укр. мовознавство. – 1982. – Вип. 10. – С. 41–48.
66. Давидова А. П. Із спостережень над структурою і функціями субстантивних словосполучень / А. П. Давидова // Укр. мова і літ. в шк. – 1971. – № 11. – С. 20–24.
67. Давыдова А. П. Субстантивные словосочетания в современном украинском литературном языке : автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.02 «Украинский язык» / А. П. Давыдова. – К., 1972. – 24 с.
68. Джура А. С. Синтаксична транспозиція відмінкових форм (на матеріалі іменникових форм родового відмінка) : автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / А. С. Джура. – К., 2000. – 19 с.
69. Дибров А. А. Типы синтаксических отношений между членами предложения, составляющими предикативное ядро (на материале славянских языков) / А. А. Дибров // Науч. докл. высш. шк. Филолог. науки. – 1975. – № 5. – С. 41–48.
70. Добромислов В. А. Трудные вопросы грамматики и правописания : [пособие для учителей] / В. А. Добромислов, Д. Э. Розенталь ; под ред. А. Б. Шапиро. – [2-е изд., переработ.]. – М. : Учпедгиз, 1958. – Вип. 1. – 315 с.
71. Долгов Ю. С. Тип валентности как грамматическая категория в русском языке / Ю. С. Долгов // Рус. языкознание. – 1990. – Вип. 21. – С. 44–49.

72. Ермоленко С. Я. Українська мова : Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / С. Я. Ермоленко, С. П. Бирик, О. Г. Тодор ; [за ред. С. Я. Ермоленко]. – К. : Либідь, 2001. – 224 с.
73. Жаркова А. В. Отражение глагольно-именной природы инфинитива в его синтаксических функциях / А. В. Жаркова // Рус. яз. в шк. – 1982. – № 4. – С. 88–92.
74. Загнітко А. П. Структура та ієрархія валентних значень дієслова / А. П. Загнітко. – К., 1990. – 64 с. – (Препринт / Навчально-метод. каб. з вищ. освіти).
75. Загнітко А. П. Семантико-синтаксичні аспекти категорії стану дієслова / А. П. Загнітко // Семантика і функції граматичних структур : [зб. наук. пр.] / редкол. : М. О. Луценко (наук. ред.) [та ін.]. – К. : Навчально-метод. каб. з вищ. освіти, 1991. – С. 16–31.
76. Загнітко А. П. Позиційна модель речення і валентність дієслова / А. П. Загнітко // Мовознавство. – 1994. – № 2–3. – С. 48–56.
77. Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови : Морфологія : [монографія] / А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 1996. – 365 с.
78. Загнітко А. П. Кваліфікаційні і класифікаційні ознаки підмета / А. П. Загнітко // Функційно-когнітивні вияви граматичних структур : [зб. наук. пр.] / редкол. : А. П. Загнітко (наук. ред.) [та ін.]. – К. : Ін-т змісту і методів навчання, 1998. – С. 17–27.
79. Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови : Синтаксис : [монографія] / А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2001. – 662 с.
80. Загнітко А. П. Синтаксичні зв'язки у внутрішній структурі українського простого речення / А. П. Загнітко // Донецький вісник Наук. тов. ім. Шевченка. – Донецьк : Східний видавн. дім. – 2004. – Т. 5. – С. 144–152.
81. Загнітко А. П. Теорія сучасного синтаксису : [монографія] / А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2006. – 378 с.
82. Золотова Г. А. Очерк функционального синтаксиса русского языка / Г. А. Золотова. – М. : Наука, 1973. – 351 с.
83. Золотова Г. А. О синтаксической природе современного русского инфинитива / Г. А. Золотова // Науч. докл. высш. шк. Филолог. науки. – 1979. – № 5. – С. 43–51.
84. Іваненко З. І. Семантична структура прийменникових конструкцій / З. І. Іваненко // Мовознавство. – 1978. – № 3. – С. 13–22.
85. Іваненко З. І. Система прийменникових конструкцій адвербіального значення / З. І. Іваненко. – К. ; Одеса : Гол. вид-во видавн. об'єднання «Вища шк.», 1981. – 144 с.
86. Іваницька Н. А. Складений присудок як синтаксична структура / Н. А. Іваницька // Синтаксис словосполучення і простого речення : (Синтаксичні категорії і зв'язки) : [монографія] / редкол. : М. А. Жовтобрюх (відп. ред.) [та ін.]. – К. : Наук. думка, 1975. – С. 59–84.

87. Іваницька Н. А. Взаємна зумовленість форм головних членів двоскладного речення / Н. А. Іваницька // Укр. мова і літ. в шк. – 1979. – № 10. – С. 28–34.
88. Іваницька Н. А. Вплив сполучуваності повнозначних слів на утворення компонентів синтаксичної структури речення / Н. А. Іваницька // Мовознавство. – 2001. – № 3. – С. 97–103.
89. Казимиrowa И. А. Семантическая структура и парадигматические отношения глагольно-инфинитивных сочетаний в современном русском языке : дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.01 / И. А. Казимиrowa. – К., 1993. – 225 с.
90. Камынина А. А. О подчинительных связях слов в простом предложении / А. А. Камынина. – М. : Моск. гос. ун-т, 1970. – 44 с.
91. Кацнельсон С. Д. К понятию типов валентности / С. Д. Кацнельсон // Вопр. языкознания. – 1987. – № 3. – С. 20–31.
92. Кацнельсон С. Д. Заметки о падежной теории Ч. Филлмора / С. Д. Кацнельсон // Вопр. языкознания. – 1988. – № 1. – С. 110–117.
93. Ключковский Б. Г. Прикладка та її лексико-граматична роль / Б. Г. Ключковский // Укр. мова і літ. в шк. – 1955. – № 6. – С. 3–9.
94. Ключковский Б. Г. До питання про апозицію і структурно-граматичні способи її вираження в українській мові / Б. Г. Ключковский // Проблеми синтаксису : [пр. міжвуз. наук. конф. з пит. синтаксису]. – Львів : Вид-во Львів. ун-ту, 1963. – С. 74–83.
95. Кобилянська М. Ф. Керування як тип підрядного зв'язку в українській мові : [навч. посіб.] / М. Ф. Кобилянська. – Чернівці : Чернів. держ. ун-т, 1978. – 51 с.
96. Кобилянська М. Ф. Керування орудним відмінком в українській мові / М. Ф. Кобилянська // Укр. мова і літ. в шк. – 1982. – № 10. – С. 34–41.
97. Ковбаса Н. А. Розрізнення синтаксичних валентностей дієслівних зв'язок у іменному складеному присудку (за дистрибутивно-трансформаційними ознаками) / Н. А. Ковбаса // Мовознавство. – 1969. – № 6. – С. 31–37.
98. Ковинина Н. Г. Тяготение как особый вид синтаксической связи / Н. Г. Ковинина // Науч. докл. высш. шк. Филолог. науки. – 1969. – № 4. – С. 66–73.
99. Ковтюх (Авдеева) С. Нульова парадигма в сучасній українській літературній мові / С. А. Ковтюх (Авдеева) // Лінгвістичні студії : [зб. наук. пр.]. – Вип. 11 : у 2 ч. / уклад. : А. Загнітко (наук. ред.) [та ін.]. – Донецьк : ДонНУ, 2003. – Ч. 1. – С. 11–20.
100. Козачук Г. О. Багатослівні члени речення / Г. О. Козачук // Укр. мова і літ. в шк. – 1990. – № 12. – С. 52–59.
101. Кононенко В. І. Подвійні синтаксичні зв'язки / В. І. Кононенко // Укр. мова і літ. в шк. – 1975. – № 11. – С. 31–42.

102. Кононенко В. И. Системно-семантические связи в синтаксисе русского и украинского языков / В. И. Кононенко. – К. : Вища шк., 1976. – 208 с.
103. Кононенко В. І. Прийменниково-субстантивний комплекс в аспекті синтаксису / В. І. Кононенко // Мовознавство. – 1978. – № 3. – С. 3–12.
104. Кононенко В. І. Синтаксичні зв'язки в ускладненому реченні / В. І. Кононенко // Укр. мова і літ. в шк. – 1980. – № 1. – С. 27–34.
105. Костусяк Н. М. Категорія ступенів порівняння у граматичній системі української мови : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Н. М. Костусяк. – К., 1998. – 20 с.
106. Костусяк Н. Семантико-синтаксичні ознаки місцевого відмінка / Н. Костусяк // Граматика слова і граматики мови : [зб. наук. пр., присвяч. ювілею д-ра філол. наук, проф., чл.-кор. НАН України, зав. від. граматики та історії укр. мови Ін-ту укр. мови НАН України Вихованця Івана Романовича] / НАН України ; Ін-т укр. мови ; Донецький нац. ун-т / Анатолій Загнітко [ред.]. – Донецьк : ДонНУ, 2005. – С. 66–82.
107. Котелова Н. З. Значение слова и его сочетаемость (к формализации в языкознании) / Н. З. Котелова. – Л. : Наука, Ленингр. отд-ние, 1975. – 164 с.
108. Кочерган М. П. Слово і контекст (Лексична сполучуваність і значення слова) / М. П. Кочерган. – Львів : Вища шк. Вид-во при Львів. ун-ті, 1980. – 183 с.
109. Кротович Е. В. Синтаксические отношения между членами словосочетания и предложения / Е. В. Кротович // Вопр. рус. языкознания. – Львов : Изд-во Львов. ун-та, 1956. – Кн. 2. – С. 3–18.
110. Кротович Е. В. О связях слов / Е. В. Кротович. – Львов : Изд-во Львов. ун-та, 1959. – 35 с.
111. Кротович Е. В. Словник лінгвістичних термінів / Е. В. Кротович, Н. С. Родзевич. – К. : АН УРСР, 1957. – 236 с.
112. Кузьминська Р. Синтаксис двойного подчинения и вопрос об адекватности грамматики зависимостей : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.21 / Р. Кузьминська. – Л., 1981. – 17 с.
113. Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови / Б. М. Кулик. – К. : Рад. шк., 1965. – Ч. 2 : Синтаксис. – 342 с.
114. Кульбабська О. В. Напівпредикативні конструкції в сучасній українській мові : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 / О. В. Кульбабська. – Чернівці, 1998. – 200 с.
115. Курилович Е. Деривация лексическая и деривация синтаксическая : К теории частей речи / Е. Курилович // Курилович Е. Очерки по лингвистике : [сб. ст. / пер. с пол., фр., англ., нем.]. – М. : Изд-во иностр. лит., 1962. – С. 57–70.
116. Курилович Е. Проблема классификации падежей / Е. Курилович // Курилович Е. Очерки по лингвистике : [сб. ст. / пер. с пол., фр., англ., нем.]. – М. : Изд-во иностр. лит., 1962. – С. 175–203.

117. Курс сучасної української літературної мови / за ред. А. А. Булаховського. – К. : Рад. шк., 1951. – Т. 2 : Синтаксис. – 465 с.
118. Кучеренко І. К. Категорія відмінка в сучасній українській мові / І. К. Кучеренко. – Львів : Вид-во Львів. ун-ту, 1961. – 52 с.
119. Кучеренко І. К. Теоретичні питання граматики української мови : Морфологія / І. К. Кучеренко. – К. : Вид-во Київ. ун-ту, 1964. – Ч. 2. – 159 с.
120. Лаврентьев А. М. Категория падежа и лингвистическая типология. На материале русского языка : [монография] / А. М. Лаврентьев. – Новосибирск : Новосиб. гос. ун-т, 2001. – 216 с.
121. Лаврентьева Н. М. Синтаксические отношения и связи уровня простого предложения / Н. М. Лаврентьева. – Саранск : Изд-во Саратов. ун-та «Саран. фил.», 1989. – 152 с.
122. Ледней О. Ф. Об'єктні синтаксеми в структурі простого речення : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / О. Ф. Ледней. – Одеса, 2003. – 19 с.
123. Лекант П. А. Типы и формы сказуемого в современном русском языке / П. А. Лекант. – М. : Высш. шк., 1976. – 141 с.
124. Ломтев Т. П. Основы синтаксиса современного русского языка / Т. П. Ломтев. – М. : Учпедгиз, 1958. – 166 с.
125. Лучик А. А. Семантика прислівникових еквівалентів слова української і російської мов / А. А. Лучик. – К. : Довіра, 2001. – 218 с.
126. Лушай В. В. Члены предложения и виды синтаксической связи в их взаимообусловленности : [учеб. пособие] / В. В. Лушай. – Донецк : Изд-во ДонГУ, 1981. – 64 с.
127. Лушай В. В. Заполнение позиционного состава предложения по принципу функциональной эквивалентности : интроспективный анализ в русле экспликационной грамматики / В. В. Лушай. – Донецк : ДонНУ, 2010. – 255 с.
128. Максим'юк О. Субстантивне керування як тип підрядного зв'язку (на матеріалі творів Осипа Маковця) / О. Максим'юк // Проблемні питання синтаксису : [зб. ст.] / редкол. : Н. В. Гуїванюк (відп. ред.) [та ін.] ; НАН України, Ін-т української мови. – Чернівці : Чернів. держ. ун-т, 1997. – С. 197–204.
129. Максим'юк О. В. Кореферентність нерозкладних компонентів у структурі речення : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 / О. В. Максим'юк. – Чернівці, 2006. – 217 с.
130. Малащенко В. П. О связи слов в словосочетании и предложении (На материале предложных конструкций с творительным падежом в современном русском литературном языке) : автореф. дис. ... канд. фил. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / В. П. Малащенко. – М., 1961. – 21 с.
131. Малащенко В. П. Свободное присоединение предложно-падежных форм имени существительного в современном русском языке / В. П. Малащенко. – Ростов н/Д : Изд-во Ростов. ун-та, 1972. – 172 с.

132. Масицька Т. Є. Особливості синтаксичної сполучуваності й семантико-синтаксичної валентності / Т. Є. Масицька // Укр. мовознавство : Теорія і практика : [темат. зб. наук. пр.] / редкол. : А. П. Загнітко (відп. ред.) [та ін.]. – К. : Ін-т систем. дослідж. освіти, 1993. – С. 30–34.
133. Масицька Т. Є. Граматична структура дієслівної валентності / Т. Є. Масицька. – Луцьк : Волинськ. держ. ун-т, 1998. – 206 с.
134. Матвеев С. Б. Семантична специфіка українського безособового речення з модальним предикатом / С. Б. Матвеев // Мовознавство. – 1997. – № 4–5. – С. 27–32.
135. Межов О. Г. Суб'єктні синтаксеми у структурі простого речення : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / О. Г. Межов. – К., 1998. – 19 с.
136. Межов О. Прийменниково-відмінкові засоби вираження суб'єктних та об'єктних синтаксем / О. Межов // Граматика слова і граматики мови : [зб. наук. пр., присвяч. ювілею д-ра філол. наук, проф., чл.-кор. НАН України, зав. від. граматики та історії укр. мови Ін-ту укр. мови НАН України Вихованця Івана Романовича] / НАН України ; Ін-т укр. мови ; Донецький нац. ун-т ; Анатолій Загнітко [ред.]. – Донецьк : ДонНУ, 2005. – С. 152–175.
137. Мельничук О. С. Історія вживання давального безприйменникового відмінка в українській мові / О. С. Мельничук // Дослідження з синтаксису української мови : [зб. ст. аспірантів та дисертантів / ред. О. С. Мельничук]. – К. : Вид-во АН УРСР, 1958. – С. 261–295.
138. Мельничук О. С. Порядок слов и синтагматическое членение предложений в славянских языках / О. С. Мельничук. – К. : Изд-во АН УРСР, 1958. – 64 с.
139. Мельничук О. С. Синтаксичні функції відмінків / О. С. Мельничук // Вступ до порівняльно-історичного вивчення слов'янських мов / за заг. ред. О. С. Мельничука. – К. : Наук. думка, 1966. – С. 446–488.
140. Мельничук О. С. Про два синтаксичні рівні формування й опису словосполучень / О. С. Мельничук // Мовознавство. – 1970. – № 6. – С. 10–16.
141. Мельчук И. Согласование, управление, конгруэнтность / И. Мельчук // Вопр. языкознания. – 1993. – № 5. – С. 16–58.
142. Меншиков І. І. Синтаксичні зв'язки слів у сучасній українській літературній мові : [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.] / І. І. Меншиков, І. С. Попова. – Дніпропетровськ : РВВ ДНУ, 2001. – 92 с.
143. Мещанинов И. И. Члены предложения и части речи / И. И. Мещанинов. – М. ; Л. : Изд-во АН СССР, 1945. – 321 с.
144. Мещанинов И. И. Примыкание в различных синтаксических системах / И. И. Мещанинов // Вопр. языкознания. – 1967. – № 3. – С. 3–17.
145. Мигирин В. Н. Принципы изучения членов предложения / В. Н. Мигирин // Науч. докл. высш. шк. Филолог. науки. – 1961. – № 3. – С. 43–48.

146. Мірченко М. В. Структура синтаксичних категорій / М. В. Мірченко. – [2-ге вид., переробл.]. – Луцьк : РВВ «Вежа» Волинськ. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2004. – 393 с.
147. Моисеев А. И. Синтаксические особенности инфинитива в современном русском языке / А. И. Моисеев // Рус. яз. в шк. – 1957. – № 5. – С. 15–19.
148. Молотков А. И. Есть ли в русском языке категория неизменяемых прилагательных? / А. И. Молотков // Вопр. языкознания. – 1960. – № 6. – С. 68–73.
149. Москальская О. И. Синтаксическая парадигматика и синтаксическая деривация / О. И. Москальская // Проблемы общего и германского языкознания / редкол. : Э. М. Медникова [и др.]. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1978. – С. 71–78.
150. Муравьева Л. С. Сочетаемость глаголов движения с другими глаголами в современном русском языке : автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / Л. С. Муравьева. – М., 1975. – 18 с.
151. Мурзин А. Н. Синтаксическая деривация : Анализ производных предложений русского языка : [пособие по спецкурсу] / А. Н. Мурзин. – Пермь : Изд-во Перм. ун-та, 1974. – 170 с.
152. Мухин А. М. Функциональный анализ синтаксических элементов на материале древнеанглийского языка / А. М. Мухин. – М. ; Л. : Наука, Ленингр. отд-ние, 1964. – 292 с.
153. Норман Б. Ю. К вопросу о двусторонней синтаксической связи / Б. Ю. Норман // Рус. яз. в шк. – 1980. – № 4. – С. 84–87.
154. Оравец Я. К вопросу о глагольной интенции и глагольном управлении / Я. Оравец // Единицы разных уровней грамматического строя языка и их взаимодействие / [АН СССР. Ин-т рус. языкознания. Науч. совет по проблеме «Теория советского языкознания»] ; редкол. : В. Н. Ярцева, Н. Ю. Шведова [отв. ред.]. – М., 1969. – С. 176–187.
155. Павлович М. В. Синтаксичні зв'язки кількісних числівників / М. В. Павлович // Укр. мова і літ. в шк. – 1964. – № 12. – С. 79–81.
156. Панасенко І. С. Ознаки сильного іменникового керування / І. С. Панасенко // Укр. мовознавство. – 1985. – Вип. 13. – С. 79–83.
157. Панов М. В. Об аналитических прилагательных / М. В. Панов // Фонетика. Фонология. Грамматика : [сб. ст. к 70-летию А. А. Реформатского] / редкол. : Ф. П. Филин (отв. ред.) [и др.]. – М. : Наука, 1971. – С. 240–253.
158. Пархонюк А. М. Грамматические и функционально-семантические особенности аппозитивных конструкций в информационном тексте (на материале украинской советской газеты) : автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.02 «Украинский язык» / А. М. Пархонюк. – Днепропетровск, 1986. – 19 с.

159. Пасічник І. А. Семантико-синтаксична валентність предикативних прикметників : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / І. А. Пасічник. – К., 1998. – 17 с.
160. Пастухова Л. С. Расположение в предложении членов с двойной синтаксической связью / Л. С. Пастухова // Проблемы теории членов предложения / редкол. : В. Н. Мигирин (отв. ред.) [и др.]. – Кишинев : Штиинца, 1973. – С. 75–80.
161. Петровская С. С. Субстантивно-инфинитивное словосочетание и его синонимы в современном русском языке : дис. ... канд. фил. наук : спец. 10.02.01 / С. С. Петровская. – К., 1985. – 229 с.
162. Печников А. Н. Соотносительные глагольные и именные словосочетания, включающие дательный падеж без предлога : автореф. дис. ... канд. фил. наук / А. Н. Печников. – Куйбышев, 1966. – 14 с.
163. Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении / А. М. Пешковский. – [7-е изд.]. – М. : Учпедгиз, 1956. – 511 с.
164. Півторак Г. П. Морфологія інфінітива в східно-слов'янських мовах : (Порівняльно-історичний нарис) / Г. П. Півторак. – К. : Наук. думка, 1974. – 144 с.
165. Пінчук О. Ф. Субстантивні двочленні словосполучення з віддієслівним іменником у ролі головного компонента / О. Ф. Пінчук // Синтаксис словосполучення і простого речення : (Синтаксичні категорії і зв'язки) : [монографія] / редкол. : М. А. Жовтобрюх (відп. ред.) [та ін.]. – К. : Наук. думка, 1975. – С. 170–185.
166. Плющ М. Я. Орудний суб'єкта в активних і пасивних конструкціях / М. Я. Плющ // Синтаксис словосполучення і простого речення : (Синтаксичні категорії і зв'язки) : [монографія] / редкол. : М. А. Жовтобрюх (відп. ред.) [та ін.]. – К. : Наук. думка, 1975. – С. 109–115.
167. Плющ М. Я. Відмінок у семантико-синтаксичній структурі речення : [навч. посіб.] / М. Я. Плющ. – К. : КДПІ, 1978. – 107 с.
168. Плющ М. Я. Категорія суб'єкта і об'єкта в структурі простого речення / М. Я. Плющ. – К. : Вища шк., 1986. – 176 с.
169. Попов А. С. Три сектора в структуре простого предложения (предикативный, полупредикативный и непередикативный) / А. С. Попов // Синтаксические связи в русском языке : [межвуз. темат. сб.] / редкол. : А. Ф. Прияткина (отв. ред.) [и др.]. – Владивосток, 1974. – С. 65–82.
170. Попова З. Д. К теории падежного значения / З. Д. Попова // Вопросы языкознания. – 1970. – № 4. – С. 92–101.
171. Попова З. Д. «Согласование», «управление», «примыкание» в русской лингвистической терминологии / З. Д. Попова // Синтаксические связи в русском языке : [межвуз. темат. сб.] / редкол. : А. Ф. Прияткина (отв. ред.) [и др.]. – Владивосток, 1974. – С. 3–8.
172. Потебня А. А. Из записок по русской грамматике / А. А. Потебня. – М. : Учпедгиз, 1958. – Т. I–II. – 536 с.

173. Прокопович Н. Н. О процессах структурного преобразования словосочетаний в современном русском языке / Н. Н. Прокопович // Развитие синтаксиса современного русского языка : [сб. ст.] / под ред. Н. С. Поспелова и Е. А. Иванчиковой. – М. : Наука, 1966. – С. 127–146.
174. Прокопович Н. Н. Словосочетание в современном русском литературном языке / Н. Н. Прокопович. – М. : Просвещение, 1966. – 400 с.
175. Распопов И. П. Строение простого предложения в современном русском языке / И. П. Распопов. – М., 1970. – 190 с.
176. Распопов И. П. О так называемых детерминантных членах предложения / И. П. Распопов // Вопр. языкознания. – 1972. – № 6. – С. 55–61.
177. Распопов И. П. Очерки по теории синтаксиса / И. П. Распопов. – Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1973. – 220 с.
178. Распопов И. П. Валентность, синтаксическая проекция и синтаксическая ориентация словесных форм в составе конструктивной базы предложения / И. П. Распопов // Распопов И. П. Спорные вопросы синтаксиса. – Ростов н/Д : Изд-во Ростов. ун-та, 1981. – С. 44–58.
179. Руденко А. М. Обставинна детермінація в структурі тексту (семантико-синтаксичний і стилістичний аспекти) : автореф. дис. ... д-ра філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / А. М. Руденко. – К., 1996. – 52 с.
180. Русская грамматика : [в 2 т.] / Vědecký redaktor Karel Horálek. – Praha : Academia, 1979. – Т. 2. – 1093 с.
181. Русская грамматика : [в 2 т.] / глав. ред. Н. Ю. Шведова. – М. : Наука, 1982. – Т. 2 : Синтаксис. – 709 с.
182. Савчук Т. В. Функційно-семантичні параметри релятивних дієслів української мови : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Т. В. Савчук. – К., 2006. – 21 с.
183. Селезнева А. Б. Примыкающий номинатив в системе географических собственных имен русского языка (На материале газет) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / А. Б. Селезнева. – Иркутск, 1972. – 20 с.
184. Сидоренко В. Сильне й слабке керування як вияви обов'язкової і факультативної залежності між словами / В. Сидоренко // Лінгвістичні студії : [зб. наук. пр.] – Вип. 11 : [у 2 ч.] / уклад. : А. Загнітко (наук. ред.) [та ін.]. – Донецьк : ДонНУ, 2003. – Ч. 1. – С. 74–79.
185. Силкина З. А. Опосредствованная синтаксическая связь именных форм с подлежащим и прямым дополнением (Именное тяготение) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 / З. А. Силкина. – Воронеж, 1973. – 20 с.
186. Силкина З. А. Тяготение как особый вид синтаксической связи слов (К постановке проблемы) / З. А. Силкина // Материалы по русско-славянскому языкознанию : [сб. ст.] / редкол. : В. И. Собиенникова (науч. ред.) [и др.]. – Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1973. – С. 204–209.

187. Сиротинина О. Б. Порядок слов в русском языке / О. Б. Сиротинина. – Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1965. – 172 с.
188. Сиротинина О. Б. Лекции по синтаксису русского языка / О. Б. Сиротинина. – М. : Высш. шк., 1980. – 141 с.
189. Сич В. Ф. Синтаксичні функції інфінітива / В. Ф. Сич // Укр. мова і літ. в шк. – 1972. – № 3. – С. 24–31.
190. Скобликова Е. С. Согласование и управление в русском языке / Е. С. Скобликова. – М. : Просвещение, 1971. – 239 с.
191. Слинько І. І. Інфінітив у функції другорядних членів речення / І. І. Слинько // Укр. мова в шк. – 1961. – № 6. – С. 21–32.
192. Слинько І. І. Синтаксис сучасної української мови : Проблемні питання : [навч. посіб.] / І. І. Слинько, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська. – К. : Вища шк., 1994. – 670 с.
193. Смагленко Ф. П. Про предикативне означення в українській мові / Ф. П. Смагленко // Укр. мова і літ. в шк. – 1954. – № 1. – С. 20–24.
194. Снитко Е. С. Деривация и ее виды в русском языке / Е. С. Снитко // Рус. языкознание. – 1982. – № 4. – С. 84–89.
195. Сологуб Н. М. Синтаксична варіантність прийменниково-відмінкових конструкцій місцевого відмінка / Н. М. Сологуб // Синтаксис словосполучення і простого речення : (Синтаксичні категорії і зв'язки) : [монографія] / редкол. : М. А. Жовтобрюх (відп. ред.) [та ін.]. – К. : Наук. думка, 1975. – С. 115–120.
196. Современный русский язык : [учеб. для филол. спец. ун-тов] / В. А. Белошапкова, Е. А. Брызгунова, Е. А. Земская и др. ; под ред. В. А. Белошапковой. – [2-е изд., испр. и доп.]. – М. : Высш. шк., 1989. – 800 с.
197. Степаненко М. І. Взаємодія формально-граматичної і семантичної валентності у структурі словосполучення та речення / М. І. Степаненко ; НАН України, Український мовно-інформаційний фонд. – К., 1997. – 216 с.
198. Степанов Ю. С. Проблема классификации падежей : (Совмещение классификаций и его следствия) / Ю. С. Степанов // Вопр. языкознания. – 1968. – № 6. – С. 36–48.
199. Степанова М. Д. Теория валентности и валентный анализ (на материале немецкого языка) : [учеб. пособие по курсу грамматики и по спецкурсам нем. яз. для студ. 3–5 курсов фак-та нем. яз.] / М. Д. Степанова. – М., 1973. – 110 с.
200. Степанова М. Д. Валентность существительных и «потенциальные слова» (на материале немецкого языка) / М. Д. Степанова // Проблемы сочетаемости слов : [сб. статей] / отв. ред. Г. Ю. Князева. – М. : [Б. и.], 1979 [вып. дан. 1980]. – С. 3–8.
201. Степанова М. Д. Части речи и проблема валентности в современном немецком языке / М. Д. Степанова, Г. Хельбиг. – М. : Высш. шк., 1978. – 258 с.

202. Сучасна українська літературна мова : Морфологія / за заг. ред. І. К. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1969. – 583 с.
203. Сучасна українська літературна мова : Синтаксис / за заг. ред. І. К. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1972. – 515 с.
204. Сучасна українська літературна мова : [підручник] / М. Я. Плющ, С. П. Бевзенко, Н. Я. Грипас [та ін.] ; за ред. М. Я. Плющ. – [2-ге вид., перероб. і допов.]. – К. : Вища шк., 2000. – 430 с.
205. Творительный падеж в славянских языках / под ред. С. Б. Бернштейна. – М. : Изд-во АН СССР, 1958. – 379 с.
206. Теньер Л. Основы структурного синтаксиса / Л. Теньер ; [пер. с фр. И. М. Богуславского и др. ; вступ. ст. В. Г. Гака]. – М. : Прогресс, 1988. – 656 с.
207. Терлак З. М. Залежний від прикметника додаток і способи його вираження / З. М. Терлак // Укр. мова і літ. в шк. – 1982. – № 8. – С. 70–72.
208. Тимченко Є. К. Функции генитива в южнорусской языковой области / Є. К. Тимченко. – Варшава, 1913. – 276 с.
209. Тимченко Є. К. Локатив в українській мові : З української складні / Є. К. Тимченко. – К. : Червоний шлях, 1925. – 71 с.
210. Тимченко Є. К. Вокатив і інструменталь в українській мові / Є. К. Тимченко. – К. : Вид-во ВУАН, 1926. – 118 с.
211. Тимченко Є. К. Номінатив і датив в українській мові / Є. К. Тимченко. – К. : З друкарні Української Академії Наук, 1926. – 64 с.
212. Тимченко Є. К. Акузатив в українській мові : З української складні / Є. К. Тимченко. – К. : Вид-во ВУАН, 1928. – 101 с.
213. Томусяк Л. М. Семантико-синтаксична організація речень з дуплексидами : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 / Л. М. Томусяк. – Чернівці, 1999. – 199 с.
214. Топоров В. Н. Локатив в славянских языках / В. Н. Топоров. – М. : Изд-во АН СССР, 1961. – 379 с.
215. Українська мова : енциклопедія. – К. : Вид-во «Укр. енциклопедія» ім. М. Б. Бажана, 2000. – 752 с.
216. Федоров А. К. Трудные вопросы синтаксиса / А. К. Федоров. – М. : Просвещение, 1972. – 239 с.
217. Филичева Н. И. Понятие синтаксической валентности в работах зарубежных языковедов / Н. И. Филичева // Вопр. языкознания. – 1967. – № 2. – С. 118–125.
218. Финкель А. М. Курс современного русского литературного языка / А. М. Финкель, Н. М. Баженов. – [2-е изд.]. – К. : Рад. шк., 1965. – 656 с.
219. Філософський енциклопедичний словник / В. І. Шинкарук (голова редкол.) ; [НАН України; Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди]. – К. : Абрис, 2002. – 742 с.
220. Фурса В. М. Семантико-граматичне та словотвірне освоєння невідмінюваних імен : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 / В. М. Фурса. – К., 2004. – 224 с.

221. Хасанова Р. Н. Тяготение как тип синтаксической связи в современном русском языке : автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / Р. Н. Хасанова. – М., 1981. – 16 с.
222. Христіанінова Р. О. Складнопідрядні речення в сучасній українській літературній мові : [монографія] / Р. О. Христіанінова. – К. : Інститут української мови ; Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012. – 368 с.
223. Чапля І. К. Прислівники в українській мові / І. К. Чапля. – Х. : Вид-во Харків. держ. ун-ту, 1960. – 124 с.
224. Чеснокова А. Д. Классификация слов на основе их пассивной сочетаемости / А. Д. Чеснокова // Сочетаемость языковых единиц : [сб. ст.] / редкол. : Е. В. Олесеюк (отв. ред.) [и др.]. – Ростов н/Д : Изд-во Ростов. ун-та, 1968. – С. 82–110.
225. Чеснокова А. Д. Конструкции с предикативными определениями и структура предложения : [материалы для спецкурса] / А. Д. Чеснокова. – Ростов н/Д, 1972. – Ч. 1. – 136 с.
226. Чеснокова А. Д. Связи слов в современном русском языке : [пособие для учителей] / А. Д. Чеснокова. – М. : Просвещение, 1979. – 110 с.
227. Чешко Е. В. К вопросу о падежных корреляциях / Е. В. Чешко // Вопр. языкознания. – 1960. – № 2. – С. 50–56.
228. Чикина А. К. Присловные и предложенческие связи в русском синтаксисе : [учеб. пособие] / А. К. Чикина, В. В. Шигуров. – М. : Флинта ; Наука, 2009. – 192 с.
229. Чопик Я. М. Зони атрибутивності у структурі простого речення (семантика і засоби вираження) : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.02 / Я. М. Чопик. – К., 1991. – 195 с.
230. Чорнобривець С. Г. Член речення з подвійним синтаксичним зв'язком із значенням стану / С. Г. Чорнобривець // Мовознавство. – 1983. – № 3. – С. 69–71.
231. Чыонг Динь Бинь. Сочетание имен существительных с зависивым инфинитивом в современном русском литературном языке : автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / Чыонг Динь Бинь. – М., 1979. – 17 с.
232. Шапиро М. А. О типах подчинительной связи внутри словосочетания / М. А. Шапиро // Рус. яз. в шк. – 1950. – № 2. – С. 21–31.
233. Шведова Н. Ю. Детерминирующий объект и детерминирующее обстоятельство как самостоятельные распространители предложения / Н. Ю. Шведова // Вопр. языкознания. – 1964. – № 6. – С. 77–93.
234. Шведова Н. Ю. Активные процессы в современном русском синтаксисе : (Словосочетание) / Н. Ю. Шведова. – М. : Просвещение, 1966. – 155 с.

235. Шведова Н. Ю. Существуют ли всё-таки детерминанты как самостоятельные распространители предложения? / Н. Ю. Шведова // *Вопр. языкознания*. – 1968. – № 2. – С. 39–50.
236. Шведова Н. Ю. Согласование и координация : их сходство и различия / Н. Ю. Шведова // *Проблемы истории и диалектологии славянских языков* : [сб. ст. к 70-летию член-корреспондента АН СССР В. И. Борковского] / редкол. : Ф. П. Филин (отв. ред.) [и др.]. – М. : Наука, 1971. – С. 312–319.
237. Шведова Н. Ю. Дихотомия «присловные – неприсловные падежи» в ее отношении к категориям семантической структуры предложения / Н. Ю. Шведова // *Славянское языкознание* : [VIII Международный съезд славистов, Загреб – Любляна, сент. 1978. Докл. сов. делегации]. – М. : Наука, 1978. – С. 450–467.
238. Швець І. Р. Синтаксичні функції інфінітива в сучасній українській мові (Інфінітив у функції другорядних членів речення) / І. Р. Швець. – Одеса : Вид-во Одес. держ. ун-ту, 1972. – 58 с.
239. Шевельов Ю. Нарис сучасної української літературної мови та інші лінгвістичні студії (1947–1953 рр.) / Юрій Шевельов. – К. : Темпора, 2012. – 664 с.
240. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови : [підручник] / К. Ф. Шульжук. – К. : Вид. центр «Академія», 2004. – 408 с.
241. Юсікова О. В. Семантико-синтаксична структура субстантивних вторинних словосполучень : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / О. В. Юсікова. – К., 1994. – 18 с.
242. Явир В. В. Несогласованные определения, выраженные беспредложными и предложными формами имен существительных в современном украинском литературном языке : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.02 «Языки народов СССР» / В. В. Явир. – Одесса, 1972. – 26 с.
243. Якобсон Р. О. Избранные работы / Р. О. Якобсон ; [пер. с англ., нем., фр. яз. ; сост. и общ. ред. В. А. Звегинцева ; предисл. В. В. Иванова]. – М. : Прогресс, 1985. – 455 с.
244. Янко-Триницкая Н. А. Кратный именительный в функции определения / Н. А. Янко-Триницкая // *Развитие синтаксиса современного русского языка* : [сб. ст.] / под ред. Н. С. Поспелова и Е. А. Иванчиковой. – М. : Наука, 1966. – С. 174–185.
245. Bąk Piotr. Gramatyka języka polskiego : [zarys popularny] / Piotr Bąk. – [Wydanie V]. – Wiedza Powszechna. – Warszawa, 1986. – 508 s.
246. Doroszewski W. Podstawy gramatyki polskiej / W. Doroszewski. – Warszawa : Państwowe wydawnictwo naukowe, 1952. – 320 s.
247. Fillmore Ch. The Case for Case / Ch. Fillmore // *Universals in linguistic theory*. – New York : Holt, Rinehart, Winston, 1968. – P. 1–88.

248. Fries Ch. *The Structure of English : An Introduction to the Construction of English Sentences* / Ch. Fries. – [2nd impress]. – L. : Longmans, 1959. – XI, 304 p.
249. Groot A. W. de. *Classification of Cases and Uses of Cases* / A. W. de Groot // *For Roman Jakobson : [essays on the Occasion of his Sixtieth Birthday]*. – Hague, 1956. – P. 187–194.
250. Heinz A. *System przypadkowy języka polskiego* / A. Heinz. – Kraków : Nakł. Uniw. Jagellońskiego, 1965. – 113 s.
251. Klemensiewicz Zenon. *Studia syntaktyczne : [prace komisji językoznawstwa]* / Zenon Klemensiewicz. – Wrocław ; Warszawa ; Kraków : Zakład narodowy imienia Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1967. – № 15. – 51 s.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрухович Ю. Дванадцять обручів : [роман] / Юрій Андрухович. – К. : Критика, 2003. – 317 с.
2. Антоненко-Давидович Б. Смерть; Слово матері; Кінний міліціонер : [повість; оповідання; сибірська новела / упоряд. Лариса Федорів] / Борис Антоненко-Давидович. – Львів : Червона Калина, 2003. – 192 с.
3. Багряний І. Сад Гетсиманський : [роман] / Іван Багряний. – К. : Наук. думка, 2001. – 548 с.
4. Багряний І. Людина біжить над прірвою : [роман] / Іван Багряний. – Львів : Євросвіт, 2006. – 336 с.
5. Білик І. І. Меч Арея : [роман] / І. І. Білик. – К. : Рад. письменник, 1972. – 439 с.
6. Білецький О. І. Літературно-критичні статті : [збірка] / О. І. Білецький. – К. : Дніпро, 1990. – 252 с.
7. Васильченко С. В. Твори : [у 4 т.] / С. В. Васильченко – К. : Вид-во АН УРСР, 1959. – Т. 2. – 611 с.
8. Винниченко В. Оповідання. Слово за тобою, Сталіне! : [роман]. Чорна Пантера і Білий Медвідь : [п'єса] / Володимир Винниченко. – К. : Наук. думка, 1999. – 440 с.
9. Вишня О. Усмішки / Остап Вишня (П. М. Губенко). – К. : Дніпро, 2001. – 350 с.
10. Вільде І. Метелики на шпильках. Б'є восьма. Повнолітні діти : [повісті] / Ірина Вільде. – Дрогобич : Видавнича фірма «Відродження», 2007. – 488 с.
11. Вінграновський М. С. Вибрані твори : [у 3 т.] / М. С. Вінграновський. – Тернопіль : Богдан, 2004. – Т. 1 : Поезії [вступна стаття Т. Салиги]. – 400 с.
12. Герасим'юк В. Була така земля : Вибране / Василь Герасим'юк. – К. : Факт, 2003. – 392 с.
13. Глібов А. І. Байки. Поезії : [гумор, сатира] / А. І. Глібов. – К. : Дніпро, 1991. – 268 с.
14. Гончар О. Вибрані твори / Олесь Гончар. – К. : ПП Дніпро, 1968. – 813 с.

15. Гримич М. Мак червоний в росі... : [роман] / Марина Гримич. – К. : ПП Дуліби, 2005. – 192 с.
16. Гримич М. Фріда : [роман] / Марина Гримич. – К. : ПП Дуліби, 2006. – 192 с.
17. Гуцало Є. П. Княжа гора : [повісті] / Є. П. Гуцало. – К. : Молодь, 1986. – 236 с.
18. Дараган Ю. Срібні сурми : [поезії] / [Юрій Дараган ; біограф. нарис, упоряд. та примітки Л. Куценка]. – Кіровоград : Спадщина, 2003. – 96 с.
19. Денисенко Л. Помилкові переймання або життя за розкладом вбивць : [роман] / Лариса Денисенко. – К. : Нора-Друк, 2007. – 240 с.
20. Дереш Л. Намір! : [роман] / Любо Дереш. – К. : Дуліби, 2006. – 296 с.
21. Довженко О. П. Зачарована Десна. Оповідання. Щоденник (1941–1956) / О. П. Довженко. – К. : Дніпро, 2001. – 512 с.
22. Дрозд В. Г. Вибрані твори : [у 2 т.] / В. Г. Дрозд. – К. : Рад. Письменник, 1989. – Т. 1 : Оповідання. Роман. – 462 с.
23. Дубинянська Я. Фелісі [Електронний ресурс] / Яна Дубинянська. – Режим доступу: <http://yanadubynianska.iatp.org.ua/PDF/feliciju.html>.
24. Жовна О. Експеримент : [повісті, оповідання] / Олександр Жовна. – Кіровоград : Мавік, 2003. – 245 с.
25. Забужко О. Диригент останньої свічки : [поезії] / Оксана Забужко. – К. : Рад. письменник, 1990. – 143 с.
26. Забужко О. Казка про калинову сопілку / Оксана Забужко. – К. : Факт, 2000. – 84 с.
27. Забужко О. Польові дослідження з українського сексу / Оксана Забужко. – [4-те вид., виправ.]. – К. : Факт, 2002. – 116 с.
28. Загребельний П. Роксолана : [роман] / Павло Загребельний. – К. : Дніпро, 1979. – 598 с.
29. Загребельний П. Диво : [роман] / Павло Загребельний ; [худож.-оформлювач І. В. Осипов]. – Х. : Фоліо, 2001. – 638 с.
30. Загребельний П. Євпраксія : [роман] / Павло Загребельний ; [худож.-оформлювач І. В. Осипов]. – Х. : Фоліо, 2004. – 350 с.
31. Закувала зозуленька : [антологія укр. нар. поет. тв. : для ст. шк. віку] / вступ, стаття, упоряд. та приміт. Н. С. Шумами ; худож. оформ. А. О. Лівня ; упоряд. іл. матер. С. М. Музиченько. – К. : Веселка, 1998. – 510 с.
32. Збірник тарифів на перевезення вантажів залізничним транспортом України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.uz.gov.ua/ci/ua/mtu/tk1/index.html>.
33. Іваничук Р. І. Мальви; Орда : [романи] / Р. І. Іваничук. – Х. : Фоліо, 2006. – 416 с.
34. Ірванець О. Рівне / Ровно (Стіна) : [нібито роман] / Олександр Ірванець. – К. : Факт, 2006. – 156 с. – (Сер. «Містами»).
35. Кащенко А. Ф. Зруйноване гніздо : [іст. повісті та оповідання] / А. Ф. Кащенко ; упоряд., авт. післямови та приміт. В. Г. Беляєв. – К. : Дніпро, 1991. – 646 с.

36. Квітка-Основ'яненко Г. Ф. Маруся : [вибрані твори : для серед. і ст. шк. віку] / Г. Ф. Квітка-Основ'яненко. – К. : Веселка, 1983. – 180 с.
37. Кобилянська О. Ю. Людина : [повісті, оповід. : для ст. шк. віку] / О. Ю. Кобилянська ; упоряд., передм. і приміт. В. Ф. Погребенника. – К. : Веселка, 2000. – 350 с.
38. Костенко А. В. Вибране / А. В. Костенко. – К. : Дніпро, 1989. – 559 с.
39. Костенко А. В. Берестечко : [історичний роман] / А. В. Костенко. – К. : Укр. письменник, 1999. – 157 с.
40. Котляревський І. Енеїда : [поема, п'єси] / Іван Котляревський ; худож.-ілюстратор А. Д. Базилевич ; худож.-оформлювач І. В. Осипов. – Х. : Фоліо, 2005. – 350 с.
41. Коцюбинський М. М. Дорогою ціною : [вибрані твори] / М. М. Коцюбинський ; худож. І. Н. Філонов. – К. : Веселка, 1970. – 201 с.
42. Кочерга І. А. Драматичні твори : [драма] / І. А. Кочерга. – К. : Наук. думка, 1989. – 731 с.
43. Кочерга С. О. Генеральний текст оглядової екскурсії по експозиції «Ломикамінь» відділу «Музей Лесі Українки» [Електронний ресурс] / С. О. Кочерга. – Режим доступу: http://lesiaukrainka.crimea.ua/virtualno_c.htm.
44. Кочерган М. П. Вступ до мовознавства : [підручник для студ. філол. спеціальностей вищих закладів освіти] / М. П. Кочерган. – К. : Вид. центр «Академія», 2000. – 368 с.
45. Куліш М. П'єси / Микола Куліш. – К. : Наук. думка, 1998. – 304 с.
46. Куліш П. О. Чорна рада. Хроніка 1663 року; Оповідання / П. О. Куліш. – К. : ТАСТ-М, 2000. – 384 с.
47. Лепкий Б. С. Прозові твори : [в 3 т.] / Б. С. Лепкий. – Тернопіль : Збруч, 2004. – Т. 1 : Мотря : [іст. повість]; Сотниківна : [іст. картина з часів Івана Виговського]. – 351 с.
48. Логвин Ю. Танці шайтана [Електронний ресурс] / Юрій Логвин. – Режим доступу: <http://lib.meta.ua/book/18850>.
49. Маланюк Є. Невичерпальність : [поезії, статті] / Євген Маланюк. – К. : Веселка, 1997. – 318 с.
50. Малик В. К. Твори : [у 2 т.] / В. К. Малик. – Т. 1 : Таємний посол : [роман]. Посол Урус-шайтана; Фірман султана. – Кн. 1, 2 [передм.]. – К. : Дніпро, 1986. – 440 с.
51. Матіос М. Бульварний роман / Марія Матіос. – Львів : Літ. агенція «Піраміда», 2003. – 188 с.
52. Матіос М. Щоденник страченої : Психологічна розвідка / Марія Матіос. – Львів : Літ. агенція «Піраміда», 2005. – 192 с.
53. Матіос М. Нація. Одкровення / Марія Матіос. – [3-тє вид., доп.]. – Львів : Літ. агенція «Піраміда», 2006. – 204 с.
54. Мирний П. Повія : [роман з нар. життя] / Панас Мирний. – Сімферополь : Крим, 1969. – 493 с.
55. Міщенко Д. О. Синьоока Тивер : [історичний роман] / Д. О. Міщенко. – К. : Рад. письменник, 1983. – 432 с.

56. Мушкетик Ю. М. Яса : [роман] / Ю. М. Мушкетик. – Х. : Фоліо, 2006. – (Сер. «Українська література»). – Т. 1 : Розділи 1–17. – 415 с.
57. Мушкетик Ю. М. Яса : [роман] / Ю. М. Мушкетик. – Х. : Фоліо, 2006. – (Сер. «Українська література»). – Т. 2 : Розділи 18–33. – 415 с.
58. Мушкетик Ю. М. Гетьманський скарб : [роман] / Ю. М. Мушкетик. – Х. : Фоліо, 2007. – 415 с.
59. Нестайко В. З. Тореадори з Васюківки : Трилогія про пригоди двох друзів : [для серед. шк. віку] / В. З. Нестайко ; Євген Семенов (мал.) ; Б. Й. Чайковський (передм.). – [5-ге вид.]. – К. : Веселка, 2000. – 438 с.
60. Нечуй-Левицький І. Твори : [у 2 т.] / Іван Нечуй-Левицький. – К. : Дніпро, 1977. – Т. 1. – 517 с.
61. Нечуй-Левицький І. Світогляд українського народу. Ескіз української міфології / Іван Нечуй-Левицький. – [2-ге вид.]. – К. : Обереги, 2003. – 144 с.
62. Олійник Б. І. Стою на землі : [вірші та поеми] / Б. І. Олійник. – К. : Криниця, 2003. – 695 с.
63. Олійник М. Я. Леся : [повість] / М. Я. Олійник. – К. : Молодь, 1960. – 234 с.
64. Осьмачка Т. Поезії. Повісті : Старший боярин. Ротонда душогубців / Тодось Осьмачка. – К. : Наук. думка, 2002. – 423 с.
65. Пільгук І. І. Дуби шумлять : [біограф. повісті] / І. І. Пільгук. – К. : Дніпро, 1990. – 569 с.
66. Поезія [Ліна Костенко, Олександр Олесь, Василь Симоненко, Василь Стус]. – [2-ге вид., доп.]. – К. : Наук. думка, 1999. – 272 с.
67. Покальчук Ю. Озерний вітер : [повісті та оповідання] / Юрко Покальчук. – [2-ге вид.]. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2002. – 332 с.
68. Покальчук Ю. Ритм / Юрко Покальчук. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2004. – 58 с.
69. Празька поетична школа : [антологія] / упоряд. текстів та передм. О. Г. Астаф'єва, А. О. Дністрового – Х. : Веста : Вид-во «Ранок», 2004. – 256 с.
70. Прислів'я та приказки : Природа. Господарська діяльність людини [АН УРСР Ін-т мистецтвознавства, фольклористики та етнографії ім. М. Т. Рильського ; упоряд. М. М. Пазяк ; відп. ред. С. В. Мишанич]. – К. : Наук. думка, 1989. – 480 с.
71. Про затвердження Правил перевезень вантажів автомобільним транспортом в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.astim.com.ua/useful/prav_perev.txt.
72. Римарук І. Діва Обида. Видіння і відлуння / Ігор Римарук. – [2-ге, доп.]. – Львів : Кальварія, 2002. – 160 с.
73. Розстріляне відродження : [антологія 1917–1933; поезія; проза; драма; есей] / упоряд. Ю. Лавріненко. – К. : Смолоскип, 2002. – 984 с.
74. Рубан В. Берегиня : [іст. роман] / Василь Рубан. – К. : Укр. письменник, 1992. – 191 с.

75. Самчук У. Марія; Куди тече та річка / Улас Самчук. – К. : Наук. думка, 2001. – 416 с.
76. Симоненко В. Ти знаєш, що ти – людина : [вірші, сонети, поеми, казки, байки] / Василь Симоненко. – К. : Наук. думка, 2001. – 296 с.
77. Сингаївський М. Ф. Поезії / М. Ф. Сингаївський. – К. : Молодь, 1966. – 191 с.
78. Сиротюк М. Й. Забіліли сніги : [роман] / М. Й. Сиротюк. – К. : Дніпро, 1975. – 568 с.
79. Скляренко С. Д. Святослав : [роман] / С. Д. Скляренко. – К. : Рад. письменник, 1968. – 662 с.
80. Скляренко С. Д. Володимир : [роман] / С. Д. Скляренко. – К. : Дніпро, 1971. – 486 с.
81. Сосюра В. Третя рота : [роман] / Володимир Сосюра ; [упоряд. тексту, авт. післямови та допов. приміт. С. Кальченко]. – К. : Укр. письменник, 1997. – 350 с.
82. Сосюра В. Мазепа : [поема]. Лірика / Володимир Сосюра. – К. : Дніпро, 2001. – 221 с.
83. Старицький М. Останні орли : [іст. повість із часів Гайдамаччини] / Михайло Старицький. – Хмельницький : Поділля, 1996. – 671 с.
84. Стельмах М. П. Велика рідня : [роман-хроніка] / М. П. Стельмах. – К. : Держвидав, 1956. – 562 с.
85. Стельмах М. П. Правда й кривда (Марко Безсмертний) / М. П. Стельмах. – К. : Молодь, 1966. – 456 с.
86. Стус В. Палімпсест : Вибране / Василь Стус. – К. : Факт, 2003. – 432 с.
87. Тельнюк С. Грає сине море [Електронний ресурс] / Станіслав Тельнюк. – Режим доступу: <http://lib.meta.ua/book/18935>.
88. Тютюнник Г. М. Вибрані твори : [оповідання; повісті] / Г. М. Тютюнник. – К. : Дніпро, 1981. – 607 с.
89. Тютюнник Г. М. Вир : [роман] / Г. М. Тютюнник. – К. : Рад. шк., 1990. – 512 с.
90. Українка Леся. Вибране : [поезії; поеми; драматичні твори] / Леся Українка. – К. : Дніпро, 1977. – 637 с.
91. Українка Леся. Оргія : [драматичні поеми] / Леся Українка. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2001. – 772 с.
92. Українка Леся. Бояриня : [драм. поема] / Л. Українка ; Гетьман Іван Виговський : [роман] / І. Нечуй-Левицький. – К. : Наук. думка, 1997. – 336 с.
93. Українська минувшина : [ілюстрований етнографічний довідник]. – К. : Либідь, 1993. – 256 с.
94. Федорів Р. Єрусалим на горах : [роман] / Роман Федорів. – Львів : Червона калина, 1993. – 501 с.
95. Франко І. Я. Борислав сміється : [повість] / І. Я. Франко. – К. : Молодь, 1962. – 233 с.
96. Хвильовий М. Сині етюди / Микола Хвильовий. – Львів : Каменяр, 1991. – 150 с.

97. Чайковський А. Я. Сагайдачний : [іст. роман : у 3 кн.] / А. Я. Чайковський. – К. : Варта, 1993. – 571 с.
98. Чемерис В. Фортеця на Борисфені [Електронний ресурс] / Валентин Чемерис. – Режим доступу: <http://lib.meta.ua/book/18762>.
99. Чубач Г. Дзвінка ріка : [лірика] / Ганна Чубач. – К. : Університетське вид-во «Пульсари», 2001. – 224 с.
100. Шаповал І. Слідами запорожців [Електронний ресурс] / Іван Шаповал. – Режим доступу: <http://lib.meta.ua/book/18900/>.
101. Шевченко Т. Кобзар / Тарас Шевченко ; [вступ. ст. та примітки Р. Полонського]. – Х. : Фоліо, 2006. – 736 с.
102. Шевчук В. О. Дім на горі : [роман-балада] / В. О. Шевчук ; [післямова М. Г. Жулинського]. – К. : Рад. письменник, 1983. – 487 с.
103. Шевчук В. О. Біс плоті : [іст. повісті] / В. О. Шевчук ; [худож. оформ. А. А. Бодрова]. – К. : Твім інтер, 1999. – 360 с.
104. Шкляр В. Кров кажана : [роман] / Василь Шкляр. – Львів : Кальварія, 2003. – 220 с.
105. Яновський Ю. Вибрані твори / Юрій Яновський ; [упоряд. текстів та передм. Я. Ю. Голобородько]. – Х. : Веста ; Вид-во «Ранок», 2003. – 368 с.
106. Ячейкін Ю. Біблійні пригоди на небі і на землі [Електронний ресурс] / Юрій Ячейкін. – Режим доступу: <http://lib.meta.ua/book/18799>.

Періодичні видання

«День»
 «Дзеркало тижня»
 «Дивослово»
 «Україна молода»
 «Український тиждень»

Інтернет-видання

«20 хвилин»
 «Газета 7 днів»
 «Львівська газета»
 «Народний оглядач»
 «Політичний Дніпропетровськ»
 «Рівне вечірне»
 «Українська правда»

ДОДАТКИ

Таблиця 1

Розмежування керування й вільного поєднання

№ пор.	КЕРУВАННЯ		ВІЛЬНЕ ПОЄДНАННЯ		
	Форма зв'язку	Сильне керування	Слабке керування	Вільне поєднання у відмінковому виразі	Власне-вільне поєднання
1	Ознаки	3	4	5	6
1	Статус у системі синтаксичних зв'язків	Одна з форм підрядного прислівного зв'язку	Одна з форм підрядного прислівного зв'язку	Одна з форм підрядного прислівного зв'язку та єдина форма підрядного астермінантного зв'язку	
		Одинокі сови лякали <i>служ</i> несподіваним шурхотом (Марія Магіос); <i>Вершники</i> мовчки <i>доїхали до</i> похідного <i>шпиталю</i> ... (Юрій Яновський)	<i>Поетам</i> всіх віків <i>була потрібна</i> Муза. <i>А хто потрібен</i> жінці, якщо вона <i>поет</i> ? (Аіна Костенко); Вони <i>ідуть</i> осіннім <i>полем</i> – <i>древні</i> , юні (Ігор Римарук)	<i>А тут осінь</i> – <i>суцільний смукот</i> . <i>Сіра, як свинець на покривлях</i> монастирських (Павло Загребельний); Як <i>навесні шум</i> зелений <i>Оживляв сумну діброву</i> . <i>То щодня поет приходив до діброви на розмову</i> (Леся Українка)	<i>Христіна сиділа незворушно і розгублено клінала</i> повіками (Марина Гримальч); <i>Доїру</i> лив високий <i>дощ</i> (Василь Стус)
2	Синтаксична позиція аф'юкта стосовно синтаксичної домінанти	Валентно зумовлений		Валентно не зумовлений	
		<i>Деякі люди знали це точно, бо скрізь є люди, які знають правду</i> (Марія Магіос); Волин <i>служняно зліз з дерева і подався на</i> галлявину (Юрко Покальчук); Ховалася – не <i>сховалась, понесла йому в</i> ліс <i>їсти</i> ... (Василь Герасим'юк)	<i>Про Сагайдачного співали, Либонь, співали і про Січ</i> ... (Іван Котляревський); Так <i>пливли вони через ріку</i> (Юрій Яновський)	... вони <i>запалили люльки та завели пісні про Сагайдачного та про Самійла Кішку</i> (Адріан Кашенко); Там <i>була річка і через річку місто</i> (Тодось Осьмачка); <i>Карета була схожа на якийсь хитромудре оздоблений сундук з дорогого дерева і міді</i> (Станіслав Тельнюк)	Скільки не <i>кликали</i> <i>Гарілку їсти</i> , вона не <i>ввійшла</i> (Михайло Коцюбинський); Ой, <i>стисне не пристрасно</i> <i>аркан</i> <i>Твоє</i> , <i>твоє співуче горло</i> (Юрій Дараган)

№ пор.	Форма зв'язку		КЕРУВАННЯ		ВІЛЬНЕ ПОЄДНАННЯ	
	Ознаки	Сильне керування	Слабке керування	Вільне поєднання у відмінковому вияві	Власне-вільне поєднання	
1	2	3	4	5	6	
3	Тип семантико-синтаксичних відношень між синтаксичною одиницею та аф'юнктом	Комплетивні, напр.: Хлопець зістрибнув з танку й почав шукати закинені в траву каштани (Валерій Шевчук); Тепер вона поїхала додому, а я продовжую дивитися довкола себе її очима (Павло Загребельний). Субстанційні (а саме: об'єктні), напр.: Пий же бризки, свіжі та іскристі, Безіменних, радісних джерел! (Олена Теліга); Вчися чекати, друже, вчися чекати (Василь Стус)	Субстанційні (власне-субстанційні або з відтінком атрибутивності чи адвербіальності), напр.: ...а о п'ятій було призначено в сквері біля Кремля побачення з Анатолем (Володимир Винниченко); Далі прийшов з хутора Макар подивитись на бій (Юрій Яновський); Мовчки перейшов він повз них у браму і опинився на полі (Михайло Коцюбинський); Дід Гордій уже веде тебе до криниці на лавку, над якою в'ється гілля – коси молодих вишень, обіймає хмільними руками... (Євген Гуцало)	Атрибутивні, напр.: Заміню очі капелюшком з крисами, худе звіря із траурними рисами (Ліна Костенко); ...припав був хвалити Ганусю неабияк – сам Маркіян із хутора... (Оксана Забужко). Адвербіальні, напр.: У полі кричить птах (Юрій Яновський); І він тільки обіймав її поглядом та говорив такі компліменти, від яких мармурово-матові щокі Заболотової легесенько й тепло розевіли (Володимир Винниченко). Апозитивні, напр.: Якось Ірина замовила в бюро послуг «Світанок» прибиральницю для миття вікон (Марина Гримич); Щось їде? Так, звісно: рельєфні серп і молот над дверима з перону до почекальні і напівзірвана реклама «Слухайся своєї страги» де-небудь (Юрій Андрухович)	Атрибутивні, напр.: Сапоги молилися на ніч, з мовливою на вустах заснув, і снівся йому теплий піщаний берег Дніпра влітку... (Юрко Покальчук); І зрозумієш – знову дивитися на світ як на сіру дійсність немає причин (Любок Дереш). Адвербіальні, напр.: Натомлені села вечеряти сіли Під зрушаними вишнями і небесами (Микола Вінграновський); Вийшла ти на мармуровий танок, Усміхнулася радісно мені (Юрій Араган)	

№ пор.	Форма зв'язку		КЕРУВАННЯ		ВІЛЬНЕ ПОЄДНАННЯ		Власне-вільне поєднання
	Ознаки	Сильне керування	Слабке керування	Вільне поєднання у відмінковому вияві			
1	2	3	4	5	6		
4	Морфологічне вираження ад'юнкта	Знахідний безприменовий (при перехідних дієсловах), напр.: <i>...Ринуть води утрат – і розчистять мій страх без сліда</i> (Оксана Забужко); родовий безприменовий (з семантикою частини від цілого та при дієсловах з частковою не), напр.: <i>Тут не почувалось обайлявих рук, приміцню бракувало душі</i> (Борис Антоненко-Давидович); применовий-відмінковий комплекс (за умови, що применоник любаво префікс опорного дієслова), напр.: <i>Сонце заходить за обрій</i> (Юрій Яновський); <i>На Київ наступає Радзівіл</i> (Ліна Костенко); інфігтив, напр.: <i>Вона любила спати зцілюючись</i> (Павло Загребельний); називний і орудний при дієсловах називання, напр.: <i>Я називаюся Леонід</i> (Марія Матіос); <i>Вона поразка зветься Берестечком</i> (Ліна Костенко)	Безприменокові родовий, напр.: <i>Що ж хай находить! Мене навіть радує душиного літа завчасний кінець...</i> (Лесь Українка); давальний, напр.: <i>За те що ми в космос знялися, що нині здорові й живі, я пам'ятник бабі Онисі встановив би на площі в Москві</i> (Василь Симоненко); орудний, напр.: <i>Синиця в шибку вдарил крильми</i> (Василь Симоненко); усі применоники (за умови, що применоник не любаво префікса опорного дієслова), напр.: <i>Поклав зерно на призьбу, а сам витягнув з криниці води...</i> (Михайло Стецьмах); <i>Веде укриття килимами тіл дорога на Поділ...</i> (Юрій Клен); <i>Це ж я тобі назустріч завжди йшов...</i> (Василь Стус); <i>Не розлучусь я з юністю моєю, у тісні хоч, і з водами Аніпра!</i> (Володимир Сосюра); <i>Вінки цібулі буритинові там висять просто на тинах</i> (Ліна Костенко); прислівники місця при дієсловах руху та дієсловах зразок <i>бути, перебувати</i> , напр.: <i>Із правдою розлучені слова кудись біжать по сірому перону</i> (Ліна Костенко); <i>Що трапилося? Як ти опинився тут?</i> (Володимир Малик)	Будь-який – применониковий чи безприменониковий – відмінко, окрім калчового, напр.: <i>Випірнувши між будинок поза мазазіном «Електроніка», вони звернули на Млинківську... (Олександр Ірванець); Та настрашніше – очі, очі! – скажені очі Богуна</i> (Ліна Костенко); <i>Офіційне, переслане поштою запрошення відкривалося децю стовпирем епіграфом з Антиночі...</i> (Юрій Андрухович); <i>Я читала, що в якомусь місті стоїть пам'ятник чайці...</i> (Олесь Гончар); <i>А назустріч їй вершечками засяяли верби, мовби золотими перами втикались</i> (Степан Васильченко); <i>Уже третю добу Корнелія не їла...</i> (Марія Матіос); <i>За останні гроші я купив квіток на трамвай...</i> (Роман Андрушик); <i>І вона не сміє сказати неправду чи злукати недомовкою</i> (Марія Матіос); <i>Кухоль з водою, яким підживляв себе Марченко, стояв наполювну порожній</i> (Юрій Яновський); <i>Дзвіночки тепер нагадують чомусь Різдво на селі</i> (Ірина Вільде)	Прислівник, напр.: <i>Жменька ж вар'ятів, упавши з небес, дибає пішки</i> (Ігор Римарук); прислівникова сполучка, напр.: <i>Шовковий шум танечної ходи йому на згадку залишає оснь</i> (Ліна Костенко); компаратив, напр.: <i>Гануся пальніше придивлялася темнавиш патьокам на срібному місячному поді...</i> (Оксана Забужко); суперлатив, напр.: <i>Авдіячть років була вона перекопана, що знає його найліпше: він запоев писав, вона його редагувала</i> (Марина Грімич); <i>Птиці інфігтив, напр.: Птиці зелені у пізно пору спати злетілися на свіжий поруб</i> (Ліна Костенко); незмінний прикметник, напр.: <i>Стіна все ще лежала паралельно фасадові обкому й в плацях кольору хакі так само ритмічно-симетрично стояли через рівні інтервали пооді нею</i> (Олександр Ірванець); цілісне словосполучення, напр.: <i>...знайдемо старосвітську прикрасу саможної кайської мішанки XIX століття...</i> (Марина Грімич)		

Таблиця 3

Формально-структурні моделі конструкцій,
між компонентами яких підрядний синтаксичний зв'язок
реалізовується у формі вільного поєднання у відмінковому вияві

AA'юнкт	S ₁	S ₂	Prap + S ₂	S ₃	Prap + S ₃	S ₄	Prap + S ₄	S ₅	Prap + S ₅	S ₆
Синтаксична домінанта										
V _f			+			+	+	+	+	+
Pradicat										
Adv part										
S ₁₋₇	+	+	+	+	+		+	+	+	+
Adj			+				+	+		+
Part			+				+			+
Adj ^{superlat}										+
Adv ^{superlat}										+
Adv			+							
Предикативний центр речення			+	+	+	+	+	+	+	+

Транспозиції відмінків за їхнього підпорядкування синтаксичній домініанті вільним поєднанням

№ пор.	Відмінок	Сфера транс-позиції	Синтаксична домініанта	Приклади
1	2	3	4	5
1	Називний	а'єктивна	субстантив	Років десять тому Тимчук вів відділ культури в обласній молодіжці, писав доволі дотепні фейлетони і в київському видавництві «Молодь» готувалася до друку збірка його гуморесок (Олександр Ірванець); Коли я долав завалений снігом Ринок, мені привиділося, як у брамі біля кнайпи «Синя пляшка» прошигнула знайома постать (Лєсбю Дереш)
2	Родовий безприменниковий	а'єктивна	субстантив	Але у відновидь гармати Грималть від мурми Полтави... (Володимир Сосяра); Ти мене даремне, леле, у світ неправди привела (Василь Стус); У цих садах, в сонатах слів'їв, він чує тихі кроки браконьєра (Ліна Костенко)
3	Родовий прийменниковий	а'єктивна адвер-біальна	субстантив предикатив-ний центр речення вербатив а'єктив адвербіатив	Овні позасли на руїнах Трої, і дим від Іліона в небі зник... (Лєся Українка); Є тільки дійсність, яка не залишає місця для страху (Любко Дереш); В короні з бур'яків на буряковій гниці Із димаря Варвара виліта (Микола Виграновський); Я без тебе нічого не значу, Ніби птички без крил (Василь Симоненко); У правди заболіла голова од часнику, політики й гудрону (Ліна Костенко); Трепета відтоді завжди тремитить зо страху (Марія Матіос); І поки жінка з-під дологів зиркала, тріскалось греку як не те, то те (Ліна Костенко); І лиш діди, як сонце похолоне, Розказують повільно, ніби сон, Що бивсь він до останнього патрона І не хотів здаватися в полон (Василь Симоненко); Рівня, прозора, проста до геніальності нота з'єднує віки (Юрій Яновський); Саме там, у липкій від крові траві, лежить [...] один із них – сіроокий добровольць з незакінченою університетською освітою (Юрій Андрухович); ...дід Влодко чілого про їхні справи не знав, лиш говорив як завжди [...] просто і виразно до моторошності (Юрко Показьчук)

Продовження табл. 4

№ пор.	Відмінок	Сфера транс- позиції	Синтаксич- на домініанта	Приклади
1	2	3	4	5
4	Даваль- ний без- примен- никовий	аа'ек- тивна адвер- біальна	субстантив предика- тивний центр речення	Добрий поради ціни немає (Нар. тв.); <i>Пам'ятники. Пам'ятник народу. Пам'ятник Герою. Пам'ятник жінці над Дніпром</i> (Олександр Довженко); <i>І на душі так дико й дивно... Хрещений батько Мотрі він</i> (Володимир Сосюра); <i>Може, вкладала душу в діда, як укладала би в дитину, якої не народи-ла Андрієві</i> (Марія Магіос); <i>Вона сміялася і жартувала з клієнтами, як інші, реготала з дотепів, раділа новим сукням і смачному шоколадові і нічого не пам'ятала про минуле</i> (Юрко Покальчук)
5	Даваль- ний при- именни- ковий	адвер- біальна	предика- тивний центр речення субстантив	<i>Але ж завдяки тому безладдю гетьман Правобережжя донині держить</i> (Богдан Лепкий); <i>Але так було не раз, що державні мужі діють всупе-реч державному розуму...</i> (Іван Пільгук); <i>Мова різко скоротила ваш шлях назустріч одне одному...</i> (Оксана Забужко)
6	Знахід- ний без- примен- никовий	адвер- біальна	вербатив із семанти- кою руху, міри ваги і міри варгості предика- тивний центр речення	<i>Він під сконцентрованим по ньому огнем пробіг тридцять кроків і ліг...</i> (Володимир Сосюра); <i>Щоправда, зараз я важу не вісімдесят два кіло-грам, а сімдесят один</i> (Юрій Мушкетик); <i>Обережно, чарку розібий, двадцять сантимірів коштує, не хватить запластити</i> (Володимир Виниченко); <i>Під балкон моєї донни Кожен вечір я приходжу, І в журбі тяжкій в зітхан-нях Цілу нічку я проводжу</i> (Леся Українка); <i>Чогось він так дивився і ди-вився, він міг дивитись і годину, й дві</i> (Ліна Костенко)

№ пор.		Відмінок	Сфера транс-позиції	Синтаксич-на домінанта	Приклади
1	2	3	4	5	
7	Знахідний прийменниковий	адек-тивна адвер-біальна адвербі-альна	субстантив предіка-тивний центр речення вербатив адектив	субстантив	Ніч на Купайла дуже значна для українського народу (Іван Нечуй-Левицький); От тепер уже одружита Всім у рідний край дорога (Аеса Українка); Обступили мене, ліс, як в легенді про князя Хогата, коли й кінь був убитий, і він уже ледве брів (Ліна Костенко); Красу він Києза відчув і матір бачив на хазилу (Володимир Сосюра); А я вставав, на шаблю руку сперши. І кризь поразки йшов до перемоги (Ліна Костенко); Вряди-годи ставав страшенно занудним через прискіпливість до дрібниць (Юрко Покоальчук); Він пильнував кризь грати у величезну залу-клітку, повно набииту людьми (Тодось Осьмачка); Живий труп уже почав робити якісь натяки на щось більше, частіше брати Юдіф за руку й клакати до себе на «склянку чаю» (Володимир Винниченко); А повінь заливала верболози по саме небо і по самі котики (Ліна Костенко); Поставала перед ним у імператорських шатах, у короні й горностаях, гарна й на вроду, і на зріст, красногера, чиста, як сніг, молода на вигляд... (Павел Загребельний); Прив'язана за коси до сосни, мов немовля – за білий білз біліша потіріскувала навіжена тиша, а надокля – як бжевіяні сніг... (Василь Стус)
8	Орудний безприменниковий	адвер-біальна	вербатив адектив	вербатив	[Лісвик] Он жовтими нушниками вже плавають на чистім плесі качечята дикі (Аеса Українка); Ліс горів жовто-червоними, неформеними плямами і, як на образі здалека був крапий, як збілизька (Ірина Вільде); Я їх [ліси] люблю. Я знаю їхню мову. Я з ними теж мовчанням говорю (Ліна Костенко); Нічна учня в замку нічим не різнилась від того, що вже бачила Євпраксія в Германії, переконалася ще раз: не мають ці люди ні совісті, ні сорому, черстві душою, тверді серцем, усі вкуні зі своїм імператором (Павел Загребельний); Ота некрасива, тиха, але добра серцем Ольга, якої він три роки ніби зовсім не помічав, вона тільки в ці дні зважилась відкритись подругам своїм похиттяла... (Олесь Гончар);

Приклади				
№ пор.	Відмінок	Сфера транс-позиції	Синтаксична домінанта	5
1	2	3	4	Прибувши, запалювала ночами для повідомлення громади про свою присутність великі вогні (Ольга Кобилянська); Іншими днями знов Тетяна, мов той лід весняний тане (Ольга Кобилянська); Малим я Сокильського лісу боявся, смерекового (Василь Герасим'юк); Брови шнурочком, майже непомітні, підборіддя гостре, ніс задертий зухвало (Павло Загребельний); Голова круга, під циркуль, ніс чобітком, а стільки зарозумілості, що лише люлечки не вистачає (Василь Шкляр)
9	Орудний прийменниковий	адвербіальна ад'єктивна	вербатив предика-тивний центр речення субстантив	Вся вибачливо і з гідністю посміхнувся (Володимир Винниченко); Дайте людині попоїсти зі смаком! (Марина Гримич); І на третьому поверсі їй не довго довелося чекати під дверима на виклик (Тодось Осьмачка); Він ставав навколівши й придивлявся, як хляється сухі стеبلінки під легким вітром (Юрій Яновський); Шуміли верби над рікою... (Володимир Сосюра); І, наче для підсилення цього вибуху симпатії чи новонародженої любові приходив їй на думку сцена з учителем Мірчуком і тим нещасним словником (Дрина Віальє); Верби й тополі, діброви й гаї, Стежка між нивами плідними, Гордо я вас називаю – «мої», Щиро вважаю вас рідними (Василь Симоненко); Особливо болісне безсилля перед жінкою (Павло Загребельний)
10	Місцевий	адвербіальна	вербатив ад'єктив	Якісь прегарні скіфські молодіжці книшії некли на глинняній кабіці (Ліна Костенко); ...але все ж останні дні я перебував у стані якоїсь дивної тривоги... (Олександр Жовна); ...той голос звертався не до неї, той, уже-наче-ї-не-батьків, такий неосвяжний у своєму високому чоловічому смутку голос взагалі не знав, що вона є на світі... (Оксана Забужко); А потім стало чути тільки скиглення її, похоче на скавучання знесиленого голодом та холодом занесеного цуценяти десь за село, у рів і покинутого на дощі та на осіннім вітрі (Тодось Осьмачка); Це місце, де стала баба, було найстрашнішим куточком в хаті... (Марина Гримич); Будь ласка, вислухай мене так, ніби це найважливіші слова у житті (Любоко Дереш); І йому вже видно було, що ніяка принада не стіймає цього найвірнішого бобира на світі (Володимир Винниченко); Чогось приснились глечики на плоті (Ліна Костенко); Позаду йшов високий молодий чоловік в окулярах, згинаючись під двома чемаданами (Олександр Жовна); Восени в горах дамо нам такі чеперістий і зворотили ми запліт (Юрій

✱ SUMMARY |

The monograph "Grammatical essence and spheres of function of the subordinate syntactic connection in the form of free unit» is the first profound study of free unit as the one of the forms of subordinate syntactic connection in contemporary Ukrainian linguistic.

At first, the advantages of the term "free unit» over the term "parataxis» are substantiated. The term "parataxis» has a few meanings in linguistic, that's why we support the Ivan Vykhoivanets's intention to establish the term "free unit». Also the nomination "free unit» characterizes the main points of this form of subordinate syntactic connection (the absence of valent causation of depend component, its non-obligation and non-expectation) more expressly.

The research of this fact is holding from the position of semantic-syntactic approach. According to syntactic principle a form of subordinate connection doesn't depend on the morphologic expressing of adjunct, but its syntactic position concerning syntactic dominant. Also the semantic factor is being used as an auxiliary. Only attribute and adverbial semantic-syntactic relations accompany subordinate syntactic connection in the form of free unit. In the light of this approach the traditional understanding of free unit is revised.

The free unit is qualified as the one of the four forms of near-word subordinate connection and the single form of determinant subordinate connection. Involving to such connection a depend component is out of valent frame of a main component, that's why a syntactic dominant doesn't influence to a morphological manifestation of a depend component. A depend component in such constructions may be expressed by multifarious morphological means. The free unit is divided into the

proper free unit and the free unit in a case manifestation according to morphological expression of a depend component. The proper free unit functions in constructions, where a depend component belongs to a class of indeclinable words. The free unit in a case manifestation realizes in constructions, where a depend component is expressed by case form, using in non-categorical meaning. In contemporary Ukrainian literary language every case, except vocative, may be depend component of constructions with the free unit.

The specific traits of a free unit are determined by the author. They are: 1) non-caused by valence position of the adjunct concerning syntactic dominant; 2) one of the four forms of realization of subordinate prepositional connection and the only form of realization of subordinate determinative connection; 3) differentiation of proper free unit and free unit in a case manifestation; 4) an important role of semantic factor; 5) the specific role of an order of words and, sometimes, of communicative aim of an addressee; 6) realization of attributive and different types of adverbial semantic-syntactic relations in the constructions with a free unit; 7) secondary in a structure of a sentence; 8) zonal sphere of its function. The derivative character of free unit traits is shown, which means its secondary role in sentence structure.

The outcome of one of the most difficult problems in the theory of subordinate syntactic connections is suggested. It is the problem of differentiation of a weak government and a free unit in a case manifestation. The criteria of differentiation of free unit and weak government are: 1) the syntactic position of depend component as to main ones; 2) the type of semantic-syntactic relations between connecting components.

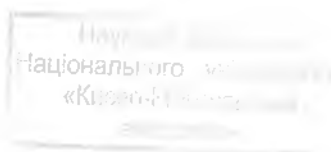
After the exploring diverse language material the boundaries of widening of proper free unit are corrected and the sphere of function of free unit in a case manifestation is traced. Special attention is given to free unit in a case manifestation, which has not yet been the subject of separate studies. It is considered that all cases except vocative have opportunities to free unit with syntactic dominant. The conditions of free unit of every case with syntactic dominant are characterized, they are – the loss by a case of its substantive semantics and a transposition of a case to attributive or adverbial zone of function.

The description of a fact under research is provided by analysis of formal-structural models of constructions, in which the subordinate syntactic connection is realized in the form of free unit.

Popular contemporary theory of field is introduced in characteristic of specifics of a free unit, according to which nuclear, semi nuclear, semi periphery and periphery zones of function of the form of subordinate syntactic connection are singled out. The nuclear zone is represented by constructions with the free unit, where depend component is used in its categorical function. The unnuclear zones are represented by constructions with the free unit, where depend component is out of its categorical function, but is in the attribute or adverbial spheres. The hierarchical placement of cases in semi nuclear, semi periphery and periphery zones is appointed by their potency to transfer to the attribute and the adverbial spheres. According to this criterion, constructions with a depend component, expressed by unparted word-combination, genitive and instrumental, are in the semi nuclear zone. The semi periphery zone consists of constructions, where a depend component is locative or accusative. And the periphery zone includes constructions, where dative or nominative plays a role of depend component.

Key words: subordinate syntactic connection, form of subordinate syntactic connection, proper free unit and free unit in a case manifestation, syntactic position (caused by valence/ non-caused by valence), semantic-syntactic valence, semantic-syntactic relations, syntactic dominant, adjunct, categorical/ non-categorical function of a case.

611240

Наукове видання

Кобченко Наталя Віталіївна

ГРАМАТИЧНА ПРИРОДА Й СФЕРИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПІДРЯДНОГО СИНТАКСИЧНОГО ЗВ'ЯЗКУ У ФОРМІ ВІЛЬНОГО ПОЄДНАННЯ

Редактор *Олена Пазюк*
Комп'ютерна верстка *Наталії Єрмак*

Підписано до друку 03.03.2016. Формат 60×84^{1/16}.
Гарнітура «Warnock Pro». Папір офсетний. № 1. Друк офсетний.
Умов.-друк. арк. 11,4. Наклад 300 прим. Зам. № 332-20

Адреса редакційно-видавничого відділу НАУКМА:
вул. Г. Сковороди, 2, м. Київ, 04655,
тел.: (044) 463-66-68

Свідцтво про внесення до Державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів книжкової продукції
серія ДК № 3631 від 23.11.2009

Надруковано у ТОВ «ГЛІФ МЕДІА».
м. Київ, вул. Полупанова, 21,
тел./факс: (044) 221-71-75,
свідцтво про реєстрацію
від 24.01.2014, № 10691020000031465

Кобченко Н. В.

K55 Граматична природа й сфери функціонування підрядного синтаксичного зв'язку у формі вільного поєднання. — К. : НАУКМА, 2016. — 194 с.

ISBN 978-966-2410-70-9

У монографії висвітлено специфіку однієї з форм підрядного синтаксичного зв'язку – вільного поєднання, аргументовано переваги цього терміна щодо традиційного «прималгання». До кваліфікації типів синтаксичного зв'язку та їхніх форм застосовано семантико-синтаксичний підхід, із позицій якого переглянуто традиційне розуміння поняття «прималгання» (за обраною термінологією – «вільне поєднання»), відкориговано його межі та визначено його статус у системі синтаксичних зв'язків сучасної української мови, обґрунтовано критерії диференціації слабого керування та вільного поєднання у відмінковому вияві. Уперше з позицій семантико-синтаксичного підходу описано формально-структурні моделі конструкцій, між компонентами яких підрядний зв'язок реалізовується у формі вільного поєднання, а також простежено тип семантико-синтаксичних відношень, що встановлюються в цих конструкціях. Особливу увагу зосереджено на аналізові вільного поєднання у відмінковому вияві, з'ясовано потенціал кожного відмінка вільно поєднуватися з синтаксичною домінантою та схарактеризовано умови, за яких це відбувається. Окремлено ядерну, напів'ядерну, напівпериферійну й периферійну зони функціонування вільного поєднання.

Для фахівців із функційного синтаксису, викладачів, аспірантів, магістрантів та студентів філологічних факультетів.

УДК 81'367
ББК 81.1-2

UKMA Library * Book

0807941

Наталя Кобченко

Граматична природа
й сфери функціонування
підрядного синтаксичного зв'язку
у формі вільного поєднання